
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Keturių popiežių šventė

Jonas Malinauskas

Gerb. redaktoriau,

taip Italijos televizijos komentatorius balandžio 27 d. tiesioginėje transliacijoje iš Šv. Petro aikštės pavadino Jono XXIII ir Jono Pauliaus II kanonizacijos iškilme. Ir nors ši frazė buvo „mesta“ visiškai spontaniškai, ją pasigavo daugelis kitų tuo metu kalbėjusių ir rašiusių apie naujus šventuosius, pačias iškilmes ir jose dalyvavusią beveik milijono žmonių minią. Iš tiesų tą dieną dėmesys buvo sutelktas į keturis popiežius: Joną ir Joną Paulių – Danguje, Pranciškų ir Benediktą – prie altoriaus Šv. Petro aikštėje. Benediktas XVI, nors jau daugiau kaip metus yra diskretiškai pasitraukęs į visiškai privatų gyvenimą, negalėjo šioje šventėje nedalyvauti jau vien dėl to, kad beveik visi Jono Pauliaus II kanonizacijos proceso etapai vyko jo pontifikato metu. Be to, romus ir kuklus Benedikto XVI buvimas tą sekmadienio rytą tarp koncelebrantų – tai dar vienas pavyzdys, padedantis Bažnyčios gyvenime įsitvirtinti niekada anksčiau precedentų neturėjusiai situacijai, kai greta valdančio popiežius tame pačiame „šv. Petro garde“ gyvena ir popiežius emeritas. Tai gal ne visai tapatu vyskupo ordinaro ir vyskupo emerito sugyvenimui, kurio pavyzdžių daug sutiksime viso pasaulio vyskupijose, bet situacija tikrai panaši. Kol kas tai labai nauja; popiežiaus emerito statusas dar aiškiai neapibrėžtas, ir ateity jis ko gero bus toks, kokį dabar suformuos Pranciškus ir Benediktas.

Kodėl Jonas XXIII ir Jonas Paulius II kanonizuoti kartu? Kokį bendrumą ir kokius panašumus norėjo iškelti popiežius Pranciškus, nuspręsdamas abu šiuos popiežius skelbti šventaisiais tą pačią dieną? Ir kas gi yra šventumas?

Šventumas – tai tobulas krikščioniškas gyvenimas arba, kaip sako Bažnyčios Katekizmas, – tai tikėjimo, vilties ir meilės dorybių herojiškas praktikavimas. Jei krikščionis taip gyvena, tai po mirties jis gali būti skelbiamas šventuoju, kad ir toliau visiems būtų pavyzdys. *Sanctitatis odor, fama sanctitatis*, „šventumo kvapas“, „šventumo garsas“ yra esminė sąlyga, reikalinga norint pradėti kanoninę šventumo tyrimo bylą. Žinoma, kiekvieno šventojo paliktas pavyzdys kuo nors nepakartojamas, tačiau Jono XXIII ir Jono Pauliaus II atvejais esama ir daug jiedviems bendrų dalykų.

Per trumpą Jono XXIII pontifikatą ir per beveik tris Jono Pauliaus II popiežiaavimo dešimtmečius žmonėms jie buvo ne tik Bažnyčios vadovai, ne tik lyderiai, bet ir pamaldūs, kuklūs, gerumu ir romumu spinduliuojantys krikščionys. Apie tai liudija ir iškart po mirties plačiai pasklidęs jų šventumo garsas. Atsimename Jono Pauliaus II laidotuves ir šūkius „santo subito“. Apie Jono Pauliaus II šventumą kaip apie savaime suprantamą dalyką kalbėjo ir laidotuvėms vadovavęs kard. Josephas Ratzingeris: „Šventasis Tėvas stovi prie Dangaus namų lango ir iš ten mus visus laimina“. Panašiai buvo atsitikę ir po Jono XXIII mirties. Katalikų atmintyje jis liko kaip „Gerasis popiežius“. Kai 1963 m. pabaigoje prasidėjo Vatikano II Susirinkimo antroji sesija, buvo pasiūlyta prieš keletą mėnesių mirusį popiežių Joną XXIII tuoj pat skelbti šventuoju, be kanoninio tyrimo, o vien remiantis labai dideliu šventumo garsu. Nei Paulius VI, nei Benediktas XVI nesi-

ryžo tokiam precedentui ir abiem atvejais buvo pradėti įprastiniai kanoniniai tyrimai, nors, tiesa, leista paankstinti jų pradžią.

Nors Jonas XXIII ir Jonas Paulius II buvo skirtingų kartų žmonės, juos abu jungia Vatikano II Susirinkimas – ir chronologiškai, nes abu, kad ir labai skirtingais būdais, asmeniškai jame dalyvavo, ir visų pirma per tikslus – siekį, kad nebūtų skirtumo tarp institucinės Bažnyčios ir Dievo tautos. Italas Angelo Giuseppe Roncalli (1881–1963) gimė ir pilnametystės sulaukė XIX a.; lenkas Karolis Wojtyła (1920–2005) gimė keturiais dešimtmečiais vėliau, jau nepriklausomoje Lenkijoje, naujoje į tautines valstybes atsidalinusioje Europoje. Pirmą ir, ko gero, vienintelį kartą jiedu asmeniškai susitiko tris dienas prieš Vatikano II Susirinkimo atidarymą, 1962 m. spalio 8 d. Tuometinis Krokuvos augziliaras vyskupas Wojtyła buvo priimtas Jono XXIII audiencijoje kartu su kitais į Susirinkimo atidarymą atvykusiais Lenkijos vyskupais. Kaip pastebėta kanonizacijos Mišių metu sakytoje popiežiaus Pranciškaus homilijoje, abiem naujiems šventiesiems, nors su skirtinga patirtimi, teko susidurti su XX a. nelaimėmis; abiem, nors iš skirtingų perspektyvų, buvo lemta spręsti jų sukeltas problemas.

Vatikano II Susirinkimas yra abu šventuosius popiežius labiausiai jungiantis ir charakterizuojantis bendras dalykas. Nors Jonas XXIII Susirinkimą tik atidarė ir iki mirties suspėjo vadovauti tik vienai iš keturių sesijų, tačiau tuo jis pradėjo iki mūsų dienų trunkantį procesą, kurio tikslas, kaip sakė Pranciškus kanonizacijos Mišių homilijoje, „atkurti ir atnaujinti Bažnyčios pirmąją fizionomiją“. Sušaukdamas Vatikano II Susirinkimą, pasak dabartinio popiežiaus, šv. Jonas XXIII parodė nepaprastą klusnumą Šventajai Dvasiai. Tai ji jam vadovavo; jis buvo „vedamas vedlys“. Kalbėdamas apie Joną Paulių II, popiežius Pranciškus jį pavadino „šeimos popiežiumi“ ir meldė jo užtarimo šiemet rudenį ir kitais metais vyksiantiems dviem šeimos tematikai skirtiems Vyskupų sinodams. Iš pirmo žvilgsnio titulas „šeimos popiežius“ galėtų atrodyti nepakankamai išvaizdus. Juk beveik 27 metus trukęs Jono Pauliaus II pontifikatas – tai kiek daugiau nei pusė visos susirinkiminės Bažnyčios istorijos. Pavadinęs „šeimos popiežium“, Pranciškus palietė svarbų, bet tik vieną iš didelės daugybės šio popiežiaus visuotinės ganytojiškos tarnystės aspektų. Tad galbūt reiktų atkreipti didesnę dėmesį į Pranciškaus paminėtą Sinodų kontekstą. Jonas Paulius II – tai ir „šeimos popiežius“, ir sinodiškosios Bažnyčios popiežius; o jei kalbant apie šv. Joną Paulių II iškeliamas Bažnyčios sinodiškumas, vadinasi, ir čia norima pabrėžti tą pirmąją Bažnyčios fizionomiją, kurią atkurti rūpėjo ir Jonui XXIII, ir Jonui Pauliui II, o dabar rūpi ir Pranciškui.

Susirinkimo sušaukimas nebuvo vienbalsiai palankiai sutiktas. Jono XXIII dialogiškumas ir atvirumas kai kurių kritikų buvo laikomi naivumu, sentimentaliu „gerietišku“, kapituliacija prieš pasaulį. Ano nepritario atgarsiai dar ir šiandien ne iki galo nutilę. Tačiau laikui bėgant kritikų gretos susitraukė, o iki šiandien išlikusios jų grupelės dėl savo fundamentalizmo vis mažiau kam įdomios. Pontifikato pradžioje buvo kritikuojamas ir Jonas Paulius II, tik priešingai – kaip konservatorius ir reformų dvasios tramdytojas. Tuos spontaniškus „prieš“ ir „už“ Susirinkimą savaiame niveliavo praėję penki dešimtmečiai. Šiandien Jonas XXIII ir po jo Bažnyčiai vadovavę popiežiai minimi kaip tie, kurių dėka Bažnyčia sugebėjo atsakyti vien gynybinio santykio su kitais krikščionimis, kitomis tikybomis, su pasauliu ir pradėjo sunkų, bet būtiną ir tikrai geranorišką dialogą.

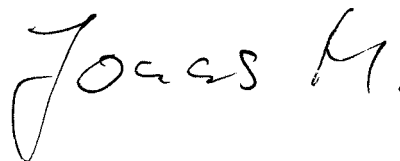
Svarbus abiejų naujų šventųjų palikimo aspektas yra jų santykis su pusę Europos valdžiusiais ir Bažnyčią persekiojusiais komunistų režimais. Jonas Paulius II, daugelio įsitikinimu, labiausiai nusipelnė, kad komunizmas žlugtų ir Bažnyčia atgautų laisvę, kai tuo tarpu Jono XXIII laikysena ir jo pontifikato metais pradėta Bažnyčios *Ostpolitik* vertinama nevienodai. Daug kas nepritarė šio popiežiaus pradėtiems bandymams ieškoti kontaktų su komunistų režimais Rytų Europoje, kritikavo kard. Franzo Koenigo pasiuntimą į Budapeštą ar Chruščiovo dukters ir žento priėmimą Vatikane. Vis dėlto ir čia Jonas XXIII nebuvo naivus optimistas. Kaip savo atsiminimuose rašė vienas pagrindinių vatikaniškosios „Rytų politikos“ vykdytojų, keturiems popiežiams tarnavęs kard. Agostino Casaroli (1914–1998), kontaktų su sovietinio bloko vyriausybėmis tikslas buvo ne *modus vivendi* su komunistais paieškos, bet siekimas garantuoti *modus non moriendi* Bažnyčiai tose šalyse. Jonas XXIII nemanė, kad Bažnyčia ir komunistai gali turėti bendrą tikslą; jis taip pat neturėjo iliuzijų, kad komunistai užleis Bažnyčiai tas pozicijas, iš kurių ją dar neseniai grubiai išstūmė. Jis tik siekė to, kas anomis sąlygomis buvo įmanoma – išlaikyti nors minimalias hierarchines Bažny-

čios struktūras, kad būtų išsaugota apaštališkoji įpėdinystė ir katalikams būtų garantuoti sielų išganymui reikalingi sakramentai, kantriai laukiant geresnių laikų. Ir popiežiui, ir ypač komunistų prispaustai Bažnyčiai, pasak Casarolio, tai buvo „kantrybės kankinystė“. Beje, kaip sakoma atsiminimuose, šį terminą jis išgirdęs iš vieno lietuvio vyskupo.

Po dviejų dešimtmečių prie Bažnyčios vairo stojęs Jonas Paulius II jau galėjo imtis kur kas drąsesnės „Rytų politikos“. Buvęs Krokuvos arkivyskupas su komunistų režimu, jo vidiniais prieštaravimais ir funkcionierių mąstysena buvo susipažinęs asmeniškai ir iš labai arti. Iš pradžių gal ir jis nedrįso prognozuoti komunistinių santvarkų pabaigos datos, tačiau jam buvo aišku, kad tuo metu Bažnyčios engėjas – jau tik milžiniškas su molinėmis kojomis. Jono Pauliaus II pontifikato inauguracijos dieną nuaidėjęs „Nebijokite!“ buvo ženklas, kad prasideda kažkas nauja. Žinoma, nereikia pervertinti šio popiežiaus ir Bažnyčios indėlio į tuo metu Vidurio ir Rytų Europoje prasidėjusius politinius pokyčius. Bažnyčia palaikė demokratinę politinę opoziciją, bet jos pačios pagrindinis tikslas buvo religijos laisvė, kuri įmanoma tik laisvoje visuomenėje. Tačiau niekas neabejoja, kad Jono Pauliaus II vaidmuo tuose procesuose buvo vienas svarbiausių. Beje, ir Jono Pauliaus II laikais Bažnyčios *Ostpolitik* pagrindiniu vykdytoju išliko tas pats Agostino Casaroli, kurį dar Jonas XXIII 1961 m. buvo paskyręs Vatikano diplomatijos šefo pavaduotoju.

Balandžio 27 d. du popiežiai Jonas XXIII ir Jonas Paulius II paskelbti šventaisiais. Kiti du popiežiai – Dievo tarnai Paulius VI ir Jonas Paulius I laukia jų skelbimo šventaisiais bylų baigties. Visi keturi jau mirę Susirinkimo popiežiai – kanonizuoti arba būsiami šventieji. Gal tai ženklas, kad iš tiesų po truputį susigražinama ta „pirmapradė fizionomija“, dėl kurios Jonas XXIII sušaukė Susirinkimą ir kurio pradėtą procesą tęsė visi jo įpėdiniai, o dabar ir Benediktas, ir Pranciškus.

2014 m. gegužės 9 d.

ŠVEICARIJOS DIENORAŠTIS

Devyni mėnesiai namuose

Monika Kareniauskaitė

2013 m. rugsėjo 1 d. Pradžia. Lėktuvas skrodžia debesis virš apniukusio Ciuricho. Pro langą smalsiai žvelgiu į žemę, visiems metams pretenduojančią tapti naujaisiais Namais. Vaizduotėje šmėsteli nuotrupos iš kelionės į Ženevą – vienintelį miestą, kurį šioje, net Maironio apdainuotoje, šalyje kol kas teko pažinti. Galvoje begalė stereotipų: antraštės apie „laimingiausią pasaulyje šalį“, šveicarų neutraliteto tradiciją ir diplomatiškumą, atsidavimą darbui ir punctualumą, laikrodžius, sūrį, šokoladą, tiesioginę demokratiją ir kantonų savarankiškumą, griežtumą imigrantams ir gebėjimą sugyventi nepaisant skirtingų kalbų, konfesijų ir vietinių savimonių.

Šv. Galo abatijos (Fürstabtei St. Gallen) katedra – barokinis miesto pasididžiavimas. Autorės nuotraukos

Pirmieji stereotipai dūžta jau laukiant traukinio į Sankt Galeną šiaip jau tobulai išplanuotame ir funkcionuojančiame oro uoste – jis vėluoja net 10 minučių. Kaip vėliau patiriu – kartais vėluoja ir patys šveicarai.

Sankt Galenas – kaip šiandien man atrodo, „nedidelis miestelis“ su beveik 75 000 gyventojų (tikras nesusi-pratimas Vilniuje gimusiam asfalto ir Baroko vaikui, gimtajį miestą pratusiam vertinti kaip „kaimą“ megapolių atžvilgiu) – pasitinka lietumi, niūria sekmadienio popiete bei tuščiomis gatvėmis. Baimindamasi, jog liksiu alkana dėl sekmadieniais nedirbančių parduotuvių ir restoranų, traukinių stotyje apsidžiaugiu radusi užkandinę. Vėliau paaiškėja, kad nerimavau nepagrįstai – sekmadieniais veikia net dvi tam tikslui įkurtos konkuruojančių prekybos tinklų parduotuvės, čia pat ir keletas jaukių restoranų, už 20–30 frankų siūlančių tikrai neprastą vakarienę.

2013 m. rugsėjis. Universitetas. Mažas humanitarnių ir socialinių tyrimų centriukas, kuriame stažuojuosi, susitelkęs į Rytų Europos ir Rusijos aktualijas, Sankt Galeno universitete atrodo kaip svetimkūnis. Sutinku net doktorantų, kurie apie tokį padalinį nėra nieko girdėję: čia karaliauja verslas, finansai, marketingas. Savo srityje universitetas yra tarp pasaulio lyderių. Ir vis tik, būtent į Sankt Galeną skaityti paskaitų atvyksta gana žinomi Rytų Europos ir Rusijos specialistai iš viso pasaulio. Ir... surenka pilnas tų pačių verslą ir finansus kremtančiųjų auditorijas (tiesa, pastaruju metu dėmesys padidėjęs dėl krizės Ukrainoje).

Vis tik su savo disertaciniu „nusikaltimu ir bausme sovietų Lietuvoje“ dažnai jaučiuosi kaip gražuolė iš egzotiškų kraštų, netikėtai atvykusi į pačią tradiciškiausią laiko audrų nepaliestą kaimo bendruomenę. Aplinkiniams be galo įdomu pačiupinėti mano akademinį kitiškumą, tačiau skirtingas pasaulio patyrimas ir kitoks santykis su tikrove jiems trukdo nerti į gilesnį pažinimą. Tuo tarpu man *stebėti dalyvaujant* – vienas malonumas. Juk mes, istorikai, kultūrologai, sociologai ar antropologai, esame ištreniruoti interpretuoti pasaulį daugeliu lygmenų. Mikro ir makro perspektyvų atstumai mums ne kliūtis, net ir mažiausią reikš-

mę esame įpratę matyti kontekste, o kur dar įprotis nuolat kvestionuoti stebimą tikrovę ir net savo paties hipotezes. Todėl buvimas tarp kitokių mūsų neišmuša iš vėžių, o tik kelia smalsumą ir teikia pažinimo džiaugsmą. Bet reikia suprasti ir juos – jei mus visokio plauko prieštaravimai veda gilyn į pažinimą, kur nors investicinėje bankininkystėje netiksli analizė gali reikšti visišką žlugimą... Kad ir kaip būtų, tarp jų, tu „kitokių“, – turtėju.

Universiteto *kaimas* – ne tik tradicinis, bet ir „globalusis“. Studentai ne tik iš ES, bet ir Kinijos, Pietų Korėjos, JAV, Kanados, Japonijos, Rusijos, Indijos... Nors Šveicarija vis dar dalyvauja *Erasmus* programoje (kuriai dėl teigiamų balsavimo referendume dėl imigracijos ribojimo rezultatų gresia rimti suvaržymai), akivaizdu, kad puoselėti europietišumą čia nėra svarbiausia. O „globalizacija“ nuspalvinusi daugybę dėstomų disciplinų. Užtat šveicarai turi kitą neįprastą mobilumo programą – kai mainų vykstama iš vieno kantono į kitą.

2013 m. spalio. Miestelis ir kantonas. Netrunku patirti, jog Sankt Galeno miestelis Šveicarijos mastu nėra jau toks mažas ir nuobodus, o pats kantonas stebina įvairove, pirmiausia landšafto: nuo lygumų prie Bode no ežero iki Alpių pietinėje kantono dalyje; rytuose teka Reinas, kitoje jo pusėje – Austrija ir Lichtenšteinas. O iki Vokietijos Konstanco čia apie valanda kelio traukiniu. Vietiniai neretai traukia ten apsipirkti, liaupsindami Vokietiją dėl mažų prekių ir paslaugų kainų.

Dauguma sanktgaleniečių šiandien katalikai, kita žymi grupė priklauso Šveicarų Reformuotajai Bažnyčiai. Kadaisė protestantų ir katalikų susipriešinimo įtempta erdvė šiandien, jungiama ekumeninių iniciatyvų, vis dar persmelkta net ir ore tyrančio konservatizmo. Miestas, VII a. pradžioje įkurtas airių vienuolio šv. Galo, ilgus amžius garsėjo didinga benediktinų abatija. Šiandien jos šlovę ir turtingumą mena auksu ir marmuru tviskanti barokinė katedra, kuria vietiniai be galo didžiuojasi. Vienuolyno kompleksas 1983 m. įtrauktas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą.

Iki šių dienų čia išlikęs pomėgis pompastikai. Daugybė angelų, išpūdinga skliauto tapyba katedroje vis dar kuria teatrališką atmosferą. Ją papildė galingi vargonai, tradicija bent jau sekmadienio Mišiose melstis giedant profesionaliems chorams ar solistams, išpuoselėta ir itin pompastiška liturgija. Tačiau nuo XVI a. pradžios stiprėjo ir miestiečių emancipacija bei troškimas tapti kuo mažiau priklausomais nuo abatijos. Galiausiai miestas, tapęs protestantišku, buvo net ir fiziškai atskirtas nuo abatijos.

Nuo XV a. garsėjęs tekstile, XIX a. Sankt Galenas tapo itin žymiu jos centru, turėjusiu tiesioginę geležinkelio liniją su pačia mados sostine – Paryžiumi. Po Pirmojo pasaulinio karo tekstilės pramonė patyrė nuosmukį, o

jis buvusią kapitalistinę didybę šiandien vis dar primena išpūdingi moderno stiliaus pastatai. O pačios kapitalizmo dvasios gyvybingumą šiandien, žinoma, išlaiko universitetas su savąja specializacija.

2013 m. lapkritis. Miestai ir akademybė. Nors po šalį keliauju daug, taip jau nutinka, jog didžiuosiuose miestuose dažniausiai lankausi akademiniiais su- metimais. Būtent jų dėka išgyvenu puikią popietę lankydama Alberto Einsteino butą-muziejų Berne, Kramgasse 49: čia jis išplėtojo reliatyvumo teoriją, parašytą garsiajame 1905 m. straipsnyje „Apie judančių kūnų elektrodinamiką“.

Berne taip pat patiriu keistą „grįžimo namo“ jausmą: organizacijos, pasivadinusios „Šveicarijos Rytų Europos tyrimų bendrija“, rengtame seminare apie XIX a. Rusijos imperijos kasdienybę bei moters tapsmas joje ar atminties politiką SSRS ir posovietinėje Rusijoje pagaliau pasijuntu akademiškai „sava“. Iki skausmo pažįstamas diskursas, žaviu akcentu šveicarų tariami rusiški žodžiai, keista tarpusavio simpatija, gimstanti spontaniškose diskusijose...

Klausydama pasakojimų apie kasdienę Rytų Europa besidominčių Šveicarijos humanitarų kasdienę kovą dėl vietos po akademinę saule, dar kartą suprantu, jog istorikai ar politologai imami vertinti tik iškilus grėsmėi tarptautiniam stabilumui. Ir tik kai pasaulis tam-

Alberto Einsteino butas-muziejus Berne

pa neprognozuojamas, kai prisimenamas žmogiškosios egzistencijos trapumas nujaučiamo karo grėsmės fone – kasdien teisintis dėl savojo buvimo nebereikia.

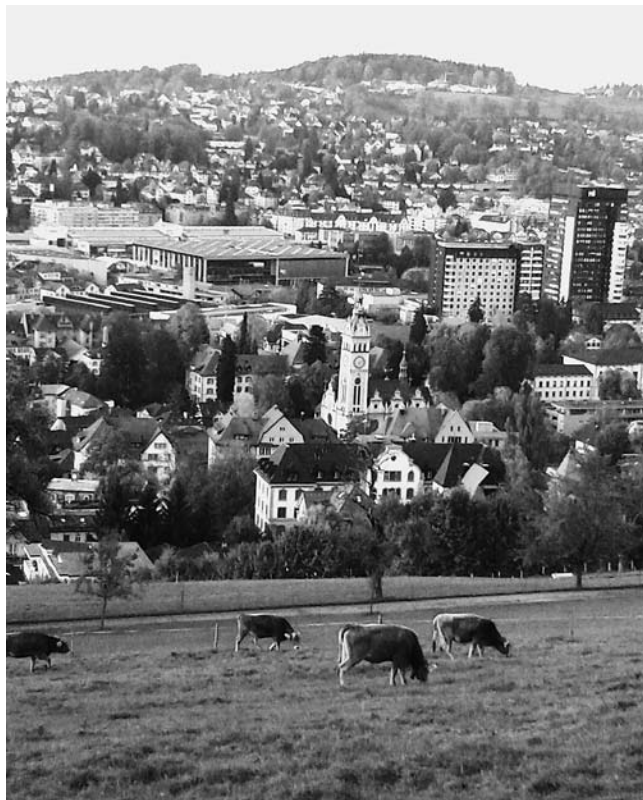
Pavasari, įsisiautėjus putininės Rusijos imperializmui, ši rudeninė išvalga pasitvirtina empiriškai. Ukrainos krizė pagaliau ir Sankt Galeno universiteto istorikams suteikia tribūną vietinėje žiniasklaidoje, padovanodama taip ilgai lauktas „5 minutes šlovės“.

2013 m. gruodis – 2014 m. sausis. Neutralitetas?

Tiesa, „neutraliteto šalis“ savo gynybai svarbią vietą skiria toli gražu ne tik dėl tarptautinės atmosferos įkaitimo. Šveicarijos vyrams vis dar galioja privalomos karinės tarnybos prievolė. Praėjo dar tik keletas metų, kai nebėra privaloma po kiekvienu namu turėti slėptuvę nuo branduolinio ginklo. Vietiniai pasakoja, kad po kai kuriais pastatais plyti ištisas požeminis pasaulis. Šiandien individualių namų savininkai varžosi originalumu, kaip panaudoti buvusias slėptuves, įrengdami rūsius, saugyklas ar net bibliotekas.

Galbūt dėl ilgametės tradicijos „ir taikos metu ruošti karui“ šveicarai prieš keletą metų noriai rinkosi į Juozo Lukšos *Partizanų* vertimo į vokiečių kalbą skaitymų renginius, sulaukusius toli gražu ne tik žurnalistų bei istorikų dėmesio. Supažindinti jie ir su Mariaus Ivaškevičiaus *Žaliais*. Galimas daiktas, nemenkas šveicarų susidomėjimas lietuvių partizanų likimu paaiškinimas troškimu solidarizuotis su kitos mažos tautos teise ginti savo laisvę, priešinantį įvairiausio plauko imperijoms, ir nuojauta, jog išorinės agresijos atveju šveicarams taip pat gali tekti partizanauti – tik kalnuose.

Kalnai ir miškas, erdvinės kategorijos, skiriančios saugiai pažįstamą, kasdienišką ir racionalią kaimo bei miesto erdvę nuo pavojų ir mitų kupinos laukinio matmens, tokiose skirtingose kultūrose išimbinami panašiai. Ir kalnuose, ir miške galioja kitos taisyklės, eg-

Sankt Galenas. Miesto ir kaimo erdvių susiliejimas

zistencijos dėsniai nei žmonių suvaldytoje, apgyventoje ir sukultūrintoje aplinkoje. Ir būtent ši nepažini erdvė, aplinkybėms negailestingai pasikeitus, tampa potencialia kovos už laisvę arena.

Paradoksalu, tačiau tradicinio, tik etninėmis bei kalbinėmis kategorijomis apibrėžto nacionalizmo neturinti šalis linkusi teigiamai vertinti bręstančius kitus nacionalizmus. Ukrainos bylos atveju agresijos ir aukos vektoriai žiniasklaidoje dėliojami gana objektyviai – bent jau palyginti su Vokietija, vis dar besimurkdančioje Antrojo pasaulinio karo piktžaidėse, susipynusiose su ekonominiais interesais. Pirkdama *Le Gruyère* sūrį ir šviežias daržoves ūkininkų turgelyje, vos prasitarusi esanti iš Lietuvos, tampa apiberta klausimais, kaip pas mus reaguojama į Putino agresiją, ir palydima palaikymo bei padrašinimo žvilgsnių. Diskutuojama Ukrainos ir Rusijos klausimais ne tik universitetų auditorijose, bet ir viešajame transporte ar po darbo užsukus išlenkti bokalą ne itin išskirtinio skonio vietinės *Schützengarten* daryklos alaus.

2014 m. vasaris–kovas. Kasdienybė. Sankt Galeno miesto topografija ir geologinių sąlygų nulemtas urbanistinis išplanavimas neleidžia pamiršti vienos esmingiausių šveicariškos gyvenamosios tendencijų: kaip glaudžiai čia persipynusios miesto ir kaimo erdvės. Paniręs į slėnyje išsikūrusį senamiestį dažnai užmiršti, jog vos keletu šimtų metrų aukščiau, ant dviejų slėnį supančių kalvų (lietuviškais masteliais vadintume jas kalnais), verda visiškai priešingas gyvenimas.

Nekeista, jog šioje šalyje būtent aukštis yra matmuo, lemiantis erdvinius skirtumus tarp modernumo ir tradicijos, globalizacijos ir lokalumo, inovacijų ir prisirišimo prie per amžius patikrintų (pra)gyvenimo modelių. Apačioje, Sankt Galeno senamiestyje išsikūrusių parduotuvių vitrinos tviska garsiausių prekių ženklų pavyzdžiais: visos įmanomos prabangos prekės, krūvos išmaniųjų žaisliukų ir, be abejo, laikrodžiai – pagal skonį ir kišenę. *Viršuje* tuo tarpu tveria kitoks gyvenimas: žvanga besiganančių karvių varpeliai, auginamos obelys, bandomi veisti vynuogynai, plyti daržai ir sodai.

Vis tik apie apačioje stūksantį miestą net ir būnant viršuje pamiršti neleidžia kas penkiolika minučių laiką skaičiuojantys daugybės šventyklų bokštų laikrodžiai. Gali išsijungti žadintuvą mobiliajame, nusisegti rankinį laikrodį, uždengti sieninio laikrodžio ciferblatą – ir vis tiek tavo smegenys jau įgudusios iš varpo dūžių skaičiaus konstatuoti, kiek dabar valandų. Kad erdvinė miesto ir nebe-miesto takoskyra matuojama metrais į viršų, geriausiai supranta persikrausčiusi į devintą aukštą. Jei ankstesniame ketvirtajame spalvų, vaizdų ir garsų pasaulis lėmė visišką paskendimą urbanizuotoje erdvėje – čia, net ir gyvenant moderniai funkcionalistiniame daugiabutyje, rytais žadina ne tik kylanti

saulė ir bokštų varpai, bet ir jau minėti karvių varpeliai bei šimtabalsė paukščių giesmė. Slėnyje esančio pasta-to devintasis aukštas tampa takoskyra, kur susitinka modernybė ir tradicija, šaltas mechaninis šveicariško laikrodžio racionalumas ir juslingasis laukinis pradas. Būtent toks šių žmonių gyvenimas. Didžiąją metų dalį preciziškai planuodami ir struktūruodami laiką, pu-siausvyrą jie atranda vis dar racionalaus žmogiško gy-venimo dėsniams paklusti nenorinčiuose kalnuose. Vos išmokęs vaikščioti kiekvienas šveicaras jau mokosi sli-dinėti. Moksleiviai turi specialiai žiemos sportui skirtas atostogas. O ir užaugę traukia į kalnus bent keletą kar-tų per metus: čia laukia slidinėjimas, žygiai, alpinizmas ar tiesiog jaukus laisvalaikis medinėje kalnų trobelėje, pagardintas draugiškai iš vieno indo valgomu fondiu, sušildytas tradiciniu „Appenzeller Alpenbitter“ likeriu. Per keletą tokių savaitgalių kalnuose tenka bent iš da-lies panirti į šią Alpių simbolika apraizgytą banalybę. Ir man ji patinka – nepaisant to, jog mano trobelės kai-mynams bankininkams sunkiai pavyksta pažadinti sa-vyje ūkininko pradą, kadaise brėžusį gaires jų protėvių egzistencijai. Tiesa, jog tradicija čia dažnai tik imituo-jama, o pirmapradis šveicariškas ryšys su kalnais – vei-kiau žaidžiamas, nei išgyvenamas autentiškai. Ir vis dėlto – šitas žaidimas malonus. Nes leidžia nusiimti kaukes, padėti į šalį socialinius vaidmenis ir tiesiog iš-gyventi akimirka. Suprantu, ko iš tikrųjų pavydžiu šiai visuomenei – gebėjimo bent retkarčiais sustoti ir mė-gautis buvimu. Išgyventi tikrovę autentiškai, neklau-siant, neanalizuojant ir nebandant racionalizuoti.

2014 m. balandžio 1–22 d. Regionai. „Fribūras – tai katalikiškumo salelė protestantiškų kantonų apsuptyje“, – kantonu ir miesto istoriją pradeda pasakoti domi-nikonas vienuolis Pjeras. Pats kilęs iš Elzaso, jau keletą metų čia puikiai pritampa. Fribūras vadinamas tikru įvairių vienuolių, pašvęstojo gyvenimo bendruomenių centru, jo kraštvaizdžio savitumą apibrėžia vienuoly-nų pastatai. Dar ir šiandien čia veikia keliasdešimt vienuolinių bendruomenių, o Fribūro universitetas, kaip ir mūsiškis, išaugo iš kontrreformacija kataliky-bė šiam kantonui laimėjusių jėzuitų kolegijos. Čia yra studijavęs ne vienas žymus lietuvis: Vincas Mykolaitis-Putinas, Pranas Augustaitis, Jonas Totoraitis, Stasys Šalkauskis. Dauguma fribūriečių kalba prancūziškai, tačiau vokiečiųkalbių bendruomenė dar užsilikusi. Kad religinė tapatybė šio miesto – kaip ir visos Šveica-rijos – gyventojams vis dar svarbi, akivaizdžiai patiriu Didžiojo Šeštadienio vakarą. Katalikiškumas įaugęs miestiečių laisvalaikio ir pasilinksminimų kultūroje. Net ir vėlai naktį, po Velyknakčio liturgijos, vis dar ap-tinkame veikiančių barų. Skanaudama raudonąjį vyną su septyniasdešimtmete šveicare įdėmiai klausau jos pasakojimo apie gyvenimą skirtinguose kantonuose ir

Fribūras. Katalikiško kantonu, esančio protestantiškų apsuptyje, sostinė

Abbaye de la Maigrange. Cistersių seserų vienuolynas Fribūre (įkurtas 1255 m.)

priežastis, lėmusias sprendimą savąjį saulėlydį pasitik-ti būtent čia: „Nes čia aš galiu jaustis absoliučiai lais-va“. Prisipažinusi, jog yra „aistringa rūkore“, ji traukia vieną cigaretę po kitos ir toliau elegantiškai koketišku tonu pasakoja apie savo ilgą gyvenimą, pasirinkimą ne-kurti šeimos, bandymus tapti vienuole, pasilinksmini-mus, charizmatiškus vyrus ir aistringas moteris. Taip teoriniai protestantiškos ir katalikiškos simboli-kos skirtumai įgauna patirtinį pavidalą vieno žmogaus gyvenime. Didįjį Penktadienį svarbiausia Velykų tri-dienio dalimi laikantys ir kaip šventadienį įteisinę pro-testantiškų kantonų gyventojai ir savo kasdienybėje bei rutinoje pabrėžia sunkų į išganymą vedantį kelią – net jei šiandien simboline amžinąja Kalvarija tampa ofisas. O katalikiškos tradicijos glėbyje gyvenantieji kur kas labiau telkiasi apie troškimą švęsti Prisikėlimo džiaugsmą.

2014 m. balandžio 23–30 d. Demokratija. Tiesioginė demokratija šiandien suvokiama kaip Šveicarijos palaiminimas bei prakeiksmas. Šiandien ji susilaukia vis daugiau kritikos. Kaip pasakoja vietiniai, referendu-

mams vykstant itin dažnai, eiliniai piliečiai stokoja laiko ir galimybių išsamiai gilintis į kiekvieną klausimą – juolab tokiose specifinėse srityse kaip krašto apsauga ar ekonomika. Todėl dažniausiai klausoma ekspertų patarimų, o balsuojama atsižvelgiant į palaikomos politinės partijos poziciją.

Be to, šveicarai pripažįsta, kad referendumų sistema yra itin palanki terpė sklusti populistinėms nuotaikoms ir įteisinti populistinius sprendimus – kaip garsiausiai nuskambėjusi čia paminėtina Šveicarų liaudies partijos (SVP) iniciatyva dėl imigracijos ribojimo, referendumu gražinusi anksčiau galiojusias imigrantų kvotas ES valstybėms, bei artėjantį referendumą dėl minimalios 4000 frankų algos įteisinimo. Būtent dėl šios iniciatyvos verslas ir kiek labiau ekonomiškai išprusę šveicarai išties nerimauja. Susirūpinimą kelia daug kas: baimė, jog daug kompanijų bus priverstos persikelti į kur kas mažesnius atlyginimus toleruojančias valstybes, kaip antai Vokietija, gresiantis nedarbo rodiklių augimas, regioninių skirtumų, kantonų pragyvenimo lygių nepaisymas. Vieną seniausių tiesioginės demokratijos formų, *Landsgemeinde*, teko stebėti gyvai. Pati sąvoka pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose paminėta 1561 m., bet tikima, kad tradicija tokiu būdu balsuoti siekia Viduramžius. Šiuo metu balsavimo forma praktikuojama tik dviejuose kantonuose: Apencelio–Inerodeno ir Glaruso.

Apencelio kantone *Landsgemeinde* tradiciškai vyksta paskutinį balandžio sekmadienį, po atviro dangumi, pagrindinėje Apencelio miestelio aikštėje. Čia renkamos aukščiausios kantonu institucijas ir priiminėjami

Landsgemeinde Apencelyje

įstatymai: balsavimas vyksta tiesiog aikštėje, keliant rankas į viršų, – moterims leidžiama dalyvauti tik nuo 1991-ųjų. Teoriškai kiekvienas kantonu gyventojas turi teisę inicijuoti diskusijas prieš balsavimą. Asmens dokumentus vyrams atstoja, priklausymą būtent šiam kantonui ir pilnametystę įrodo tradicinis kardas. Mo-

terys į susirinkimo teritoriją įleidžiamos pateikus specialią kortelę.

Išrinktieji kantonu bendruomenės atstovai tuoj po balsavimo duoda priesaką „neimti dovanų, nepriimti jokių privilegijų ar apdovanojimų nei šalies viduje, nei iš svetimų suverenų“. Piliečiai, savo ruožtu, iškilmingai prisiekia „laikytis įstatymų, vykdyti teismų sprendimus ir jūsų nurodymus, [...] netarnauti svetimiems suverenams, neimti iš jų jokių dovanų, privilegijų, pensijų, apdovanojimų“.

Vis dėlto šiandien *Landsgemeinde*, nors tebėra funkcionuojanti institucija, labiau primena praeities relikvą, užkonservuotą tradiciją ar savitą Skanseną, tik funkcionuojanti *in situ*. Gausus turistų būrys (sako, kad kambariai viešbučiuose, kurių langai išeina į pagrindinę aikštę, būna rezervuoti net prieš metus) paverčia susirinkusiuosius piliečius stebėjimo objektu.

2014 m. gegužė. Autorefleksija. Devyni mėnesiai – pakankamas laikas į šį pasaulį ateiti net naujai Gyvybei. Taigi drašiai galiu daryti ir pirmuosius apibendrinimus. Pragyvenusi tiek laiko šalyje, kurią nuoširdžiai pamilstu, su nuostaba tik dabar konstatuoju – taip ir nepatyriau kultūrinio šoko! Kartais dėl to darydavosi nuobodu. Šveicarija tikrai nėra tinkama vieta lietuviui, trokštančiam nuotykių, kitoniškumo ar kontrastų.

Nestebina ir nešokiruoja ir gana retos bei trumpos išvykos į gimtinę. Baroko bokštais besistaipantis išpuikėlis Vilnius, koketuodamas tvarkingomis gatvėmis ir žydinčiais skverais, mylimo Universiteto kiemeliuose vėl rūkoma cigaretė (nesvarbu, jog teoriškai esu metusi – nostalgija daro savo) liudija – žalia jaunystę praleidusi ir į brandą žengusi būtent čia, europietiškojo tapsmo išvengtį nesugebėjau.

Netikiu, kad per dešimt metų miestas ir šalis gebėtų *tapti* europiečiais. Nebūtina tam ir ES. Ir Lietuvos, ir Šveicarijos patirtis liudija – civilizacinis lygmuo, net ir vykstant beprotiškam kultūrų maišymuisi ir globaliniams virsmams, išlieka vienu esmingiausių žmogiškąją būtį lemiančių veiksnių. Negali *tapti* tu, kuo niekada nebuvai. Ir visai nesvarbu – ilgas amžius gyventa civilizacijos širdyje ar periferijoje.

Šioje kultūroje man nereikėjo specialiai mokytis elgesio kodų, simbolinės komunikacijos sistemos perprantamos ir įvaldomos be didelių pastangų. Įveikti menkus nacionalinius skirtumus kartais atrodo net paprasčiau nei šveicarui, atvykusiam studijuoti iš vieno kantonu į kitą. Todėl šiandien žinau – net ta ilga okupacija, brutalūs mėginimai negrįžtamai įtraukti Lietuvą į Rytuose kuriamą „Trečiąją Romą“, taip ir nesugebėjo pakeisti vieno istorinio fakto. Prieš kelis šimtus metų nusprendę šlietis prie Vakarų – pamažu tapome, išsisknijome ir išliksime jų dalimi. Duok Dieve, ilgam. ☞

IN MEMORIAM

SIGITUI JEGELEVIČIUI (1938–2014)

Nerijus Šepetys

Nesu tikras, ar toks, kaip čia ketinu surašyti, kiaurai asmeniškai *in memoriam* – prie dūšios Sigitui Jegelvičiui. Nesakau – „būtų prie dūšios“, nes (juolab) nesu tikras, kad tai, kas ištinke (kiekviena) žmogų mirtyje, padaro (kiekviena) žmogų *mūsų* požiūriu nebesančiu, taigi jau buvusiu. Man Jegelvičius niekaip nesiskaito, nesimato, nesisako kaip tiesiog buvęs. Viešpats jį pasišaukė iš šio pasaulio Ukrainos revoliucijos dieną (kai pabėgusį Viktorą Janukovyčių nušalino Aukščiausioji Rada), per jo taip mėgtą didaktiškai pabrėžti šabą, ir pasišaukė, tikiuosi, pas save. Jam tai (būtų, buvo, yra) svarbu – sukaktys, datų sutapimai, persiklojimai, sąskambiai. Jis jautė istorijos formų muziką. Kai retas kuris jautė, – ir mokėjo tą jautimą parodyti.

Apskritai laikui jo būta jautraus. (Ne)sakymui, (ne)darymui laikui: antai sielodavosi, jei jausdavosi nejaučiaus laiko dvasios krustelėjimų, džiūgaudavo juos atpažinęs, o paskutinius penketą su uodegėle metų ypač jautriai išgyveno *savo laiką*: „*ad-ventum* – gražu, bet gi visas mūsų gyvenimas yra laukimas. Laukimas kažko ateinant, kažką atsitinkant. Ar sulaukiame, ko laukėme? O laukti vis vien reikia. Klaiku tai, kad Lietuvoje atsiranda vis daugiau nenorinčių laukti ir radikaliai sprendžiančių laukimo problemą“ (iš 2009-12-19 laiško). Jis pats laukti mokėjo, jautrumą pažabodavęs (ypač mėgstama jo veikiamosios rūšies dalyvio būtojo dažnio laiko forma) žvilgsniu, valingai (viltingai) nutaisytu *sub specie aeternitatis*. „Šviesi ateitis“ jam anaipol nereikšė oksimorono ar klišės: „Kai *išeisiu*, ir dar nežinia dėl ko, lengviau atsidusę gydytojai pažymėjime vis tiek užrašys – vėžys. / Apskritai, laikaisi požiūrio, kad *ateitis šviesi*. Juk ir iškilmingoje palydimoje maldoje pasakyta/prašoma: *Ir amžinoji šviesa jam tesviečia*. / Visa tai, ką parašiau, yra ne pasiguodimas, bet informacija. Bent aš taip manau. / Likite sveikas, būkite veržlus ir

Sigitas Jegelvičius. 1962

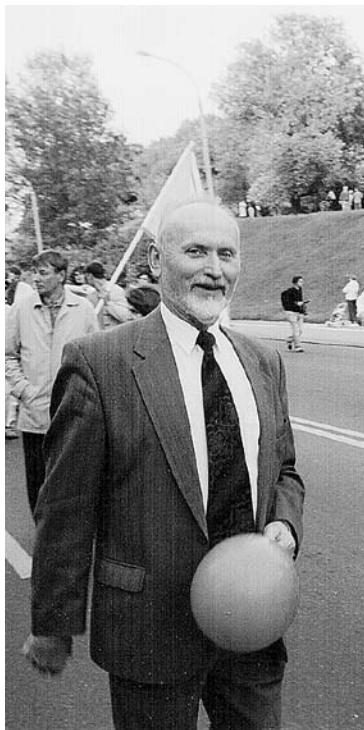
kūrybingas! / Nuoširdžiai, Sig. Jegelvičius“ (iš 2010-02-02 laiško, kuriame informavo paskutiniu metu jau daugelį supažindinęs su savo liga, – kad būtų mažiau spėlionių ir dėl bendro žmogiško supratimo).

Nėra ko slėpti: laikau Jegelvičių savo Mokytoju. Nors negalėčiau (ir jis man taip yra sakęs) aiškiai įvardyti, ko jau taip tokio esu iš jo išmokęs. Vaikščiojimo į archyvus? Rūpestingos formalios šaltinio kritikos? Nešališkai santūraus istorijos rašymo? Nejuokaukim. Ir vis dėlto, tą jis pabrėždavo kaip dėstytojas, tą matė daugelis, jei ne visi. Nuo pat pirmų susidūrimų su juo auditorijoje užmačiau ir šį tą daugiau, kas man pasirodė (visam amžiui) mokytinasi: savitas takto ir stiliaus junginys, kurį jau tada iš Hanso Georgo Gadamerio žinojau turint šį tą bendro su istoriniu jausmu, klausia. Jegelvičiaus subtilumas, lydimas (dažnai džiaugsmingo, rečiau ironiškai pabrėžtinio) iškilmingumo įvairiose žmogiško ir dalykinio bendravimo situacijose man rodėsi ypač pasigėrėtina.

Jegelvičius laikė savo Universiteto žmogumi, VU Istorijos fakulteto (IF) žmogumi, neprieštaraudavo, kieno nors pavadintas tiesiog (ar tik) istoriku. Lojalumą cechui, bendruomenei, institucijai vertino, nors ir netapatino to su dorovine pozicija. Viena vertus, sovietiniais laikais buvo IF, kaip pats mėgo sakyti, *pusdekanis*, taigi valdžios paskirtas (sovi)etinis prievaizdas. Neslėpė šito, pripažino, mėgino po to simboliškai desovietizuotis. *De facto* leido iki pat mirties *Lietuvos istorijos studijas* (LIS), buvo Alfredo Bumblausko dešinėje šiam radikaliai atnaujinant fakultetą sulig Nepriklausomybe; kūrė ir vadovavo IF Naujosios istorijos katedrai. Buvo tarp Lietuvos kariuomenės kūrėjų jau su visai kitais žmonėmis; savęsp jį traukė ir dabartiniai šauliai bei buvę Birželio sukilėliai (*mano seneliai* – meiliai, bet ir su distancija vadindavo). Kaip Aukščiausiosios Tarybos gynėjas, Jegelvičius at-

sidūrė tarp pirmųjų Lietuvos kariuomenės kūrėjų (jų kariškai santūrų *in memoriam* Jegelevičiui žr. in: gintarinesvajone.lt/?p=15031); istorijos daktaras, karys savanoris, Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ kryžiaus karininkas ir palaidotas (pirmasis) Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos Vilniaus apskrities skyriaus sklype nykiose, vėjo perpučiamose Liepynės kapinėse, – nors dar iki ligos, o ir vėliau net garsiai pasvajodavęs ir apie Antakalnio Kalnelį... Bet apie visa tai, kaip ir gal net apie esmingesnę jo kaip Šv. Jono bažnyčios ištikimo parapijiečio ir Bažnyčios istoriko – tikrai dar bus progos pasisakyti kitiems ir man. Čia norėčiau atskirai pabrėžti man asmeniškai rūpimiausią Jegelevičiaus ypatybę – fenomenalią atmintį (kas visai tinka rašant *in memoriam*).

Per pažinties dvidešimtmetį yra tekę pabūti ir jo studentu, ir pagalbininku; esu jo prispirtas nesyk rašyti LISui, o jis buvo įdėmiausias mano disertacijos skaitytojas; esame nemažai ką nuveikę kartu istoriją tiriant, rašant, tvarkant. Vis dėlto pirmiausia mūsų bendravimą formavo Autoriaus (jo) ir redaktoriaus (mano) santykis: aš nuolat jį akindavau tą ir aną rašyti, paskelbti, atiduoti viešumai. Net stipriai išiligojusį būdą palyginti nesunku (lengviau, nei jėgomis trykstantį doktorantą) suagituoti paskaityti naują knygą, apsilankyti nestandartiniame renginyje ir pasidalyti išpūdžiais – žodžiu, o gal, pasisekus, ir raštu (čia ir toliau žr. pridėdamą jo tekstų *NŽ-A*, *KA* ir *LKMA Metraštyje* sąvadėli). Jegelevičius buvo ir lengvai parašantis (apimtimi jo rašiniai nesiskūsdavę), ir smagus redaguoti, ir mielai paskaitomas Autorius. Pastaruoju, Autoriaus ir Redaktoriaus santykių klausimu jis nevengdavęs ir pasvarstyti: „Aš suprantu/suvokiu nelengvą pačio-pačio aukščiausio redaktoriaus rupią ir dar sužiedėjusią duoną. Jam baigiamieji darbai panašiai, kaip rusų klasikoje *Tryškai su kaftanu (kaptonu)*. Ir taip tempisi, ir taip trauksi, o vis tiek visur trūksta,

Sigitas Jegelevičius. Vilnius.
2004 m. rugsėjis

plyšta, skylės... [...] Taigi, redaktoriams kūrėjai problema (kūrėjai mano atvirkščiai, bet jų manymas niekuo nepagrįstas). Viena vertus, nepavyksta išmušti tekstų, kurių pjautinai reikėtų. Kita vertus, kai kurie autoriai persistengia su savo rašliava. Ir ką? Ir atsakyti jiems nepatogu (labai lietuviška būseną), ir preparuoti tuos tekstus nėra kaip. Jeigu perskaitytumėte Jums žinomo Vladimiro I. Lenino raštus nuo pirmojo tomo iki paskutiniojo, ir po to nuo paskutiniojo iki pirmojo, kaip tai brandžioje jaunystėje padarė Jums girdėtas, o man gerai pažįstamas prof. ist. m. daktaras (sena skaičiuote) Juozas Jermalavičius, tai rastumėte atsakymą ir į šį klausimą. Deja, Jūs tos maždaug 100 kg išminties neperskaitysite. Juolab dvigubai. Tai ir klasine (proletariato) sąmone pagrįsto atsakymo nerbsite. Deja, deja. Ir aš neperskaičiau bent n-tosios dalies. Deja“ (iš 2009-09-16 laiško).

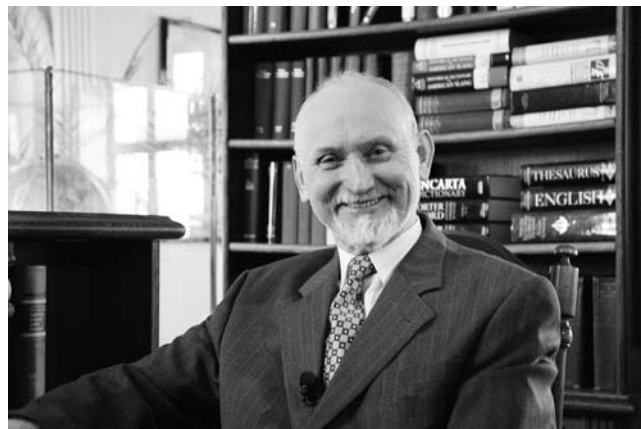
NŽ-A ir *KA* autoriaus ir bendradarbio Jegelevičiaus būta išskirtinio. Įvaldyt(in)ų žanrų įvairovė, operatyvumas, žodžio laikymasis, dėmesys teksto kokybei ir iliustracijoms – redaktoriškai sąmoningas ir leidybiškai brandus autorius yra tiesiog lobis, kai pilnas svietas daktarų, nemokančių tvarkyti savo tekstų išnašų ar nesuprantančių, kas yra maketas. *Žaismingai* – žodis jo, mėgdavusio *smogti vizitu* redakcijon, lūpose nuskambėdavo bene dažniausiai, ir tai rodė jį radus pas mus *savo* leidėjus. Labai sveikino *NŽ-A* prisišliejimą prie LKMA, norėjo, kad imtumės leisti jo spėta užbaigti *pusknygę* apie kun. Baltušką, kol radosi kitas leidėjas. Buvo tikras būdvardžių, prieveiksnių ir įvardžių (*Jis rezervuodavęs Tam, kuris Ateina*) didmeistris, o kur dar dalyvinės formos.

Iš visų tekstų, palikęs čia nuošalyje grynai istorinius, norėčiau išskirti dvejetą pluoštelį. Pirmasis – menotyrinis! Vienu geriausių savo redaktorinių laimėjimų iki šiol laikau Jegelevičiaus įkalbėjimą parašyti recenziją Vytauto Stanionio fotografijų albumui. Iš to radosi dar pora recenzijų ir parodų apžvalgų – Jegelevičius menotyrininkas, kas būtų galėjęs pagalvoti?! Jautėsi, kad ir sekasi, ir patinka. Net buvo pasišovęs pasižvalgyti po literatūriškai tikrovišką Kunčino eseistikos Alytų. Prisidarė kopijų (istorikai knygų neperka, nebėr kur laikyti). Gal koks *tekstinis pusgamis* ir bus likęs jo asmeniniame archyve VUB RS. Kitas, jau visas pluoštas – atsiminimų: vaikystė ir pradžios mokslai, Nemunaitis, Alytus, Vilnius, Maskva, vėl Vilnius, – šios neįtikėtino informatyvumo ir vizualinio tūrio atsiminimų ir dienoraščių serijos *NŽ-A* ilgainiui pagimdė visą *atminties* paieškų, išmušinėjimų, kaupimo ir publikavimo tradiciją. Po Jegelevičiaus buvo lengviau ieškoti kitų vertingų atminties paliudijimų, o ir jis pats prisidėdavo, talkininkaudavo (antai parūpino atsiminimų apie nukirstą Lenino skulptūros galvą, apie darbininkus gynėjus Sausio 13-ąją). Net Solonino žymiąją Vokietijos

ir SSRS karo pradžios versija labiau paryškino ne kaip istorikas profesionalas, o kaip žmogus, turintis ką atsiminti (plg. bendrą straipsnį su Soloninu: „Alytus. Birželio 22-oji. Mūšis, kurio nebuvo“, in: www.solonin.org/other_s-egelyavichyus-i-m-solonin). Studijų Maskvos valstybiniame universitete dienoraštis – jo publikavome tik ištraukas – yra tokio reto autentiškumo ir įtaigumo, kad prilgsta žanro klasika pripažintiems Vytauto Kubiliaus dienoraščiams. Žmogus sovietų tvarkoje, nebeišilaikančios totalinės kontrolės ir komunistinio entuziazmo laikais, lietuvis imperijos centre – neįtikėtinas pažinimo džiaugsmas skaityti tokius tekstus. Dėl to kalta ta pati, fotografiškai fokusuota atmintis, leidusi jam atsidurti didžiųjų Džūkijos memuaristų pasakotojų gretose. Jurgis Kunčinas ir Juozas Prapiestis, Bronys Savukynas ir kunigas Vaclovas Aliulis. Vietos skiriasi, laikai irgi, bet talentas pasakoti, kas patirta ir atminty išsaugota – epinis.

Ir vis dėlto esama čia šio kio tokio paradokso. Dėsydamas šaltinotyra ir pateikdamas šaltinių kritikos metmenis, jis aiškiai duodavo pajausti kiekvienam istorikui būtiną pripažinti hierarchiją: juo mažiau šansų likę šaltinio kūrėjui (sudarytojui) pademonstruoti savo subjektyvumą (teisės aktai, posėdžio stenogramos etc.) kuriant/tvarkant šaltinį, juo šaltinis ir patikimesnis, ir vertingesnis. Jis pats savo istoriniuose darbuose pirmenybę aiškiai teikė šaltai objektyviems dokumentiniams šaltiniams, nepalijamam tramdydamas šiaip laisvai besiveržiantį talentą pasakoti. O ir moksliniai jo interesai rečiau nusitaikydavo į tai, kas nematoma, taigi teatkurama iš subjektyvių „fakto liekanų“ laikmenų. Tačiau pats tokias savašias laikmenas – dienoraščius, laiškus, atsiminimus jis pripildydavo neįtikėtinu informatyvumu, lyg paruošdamas būsimųjų istorikų tyrimams išskirtinės kokybės, tegul ir subjektyvius, šaltinius. Buvo aiškiai justu, kad savo rašytus atsiminimus, kur jau ten dienoraščius, jis vertina, tik labiau kaip kūrėjas, įamžintojas, taigi su „šaltinio savimone“. Pats sau istorikas stengėsi nebūti, o priverstas pasisakyti kartodavo: tai tik subjektyvūs trupinėliai, tai ne tas rimtasis faktų paieškos laukas. Bet atminties ir istorijos santykis jam tikrai rūpėjo. Ir subjektyvių šaltinių statusas Lietuvos istorijos mokslo praktikoje (ypač – istorikų savimoneje). Čia jau vėl neišvengsiu autobiografinio ekskursio: buvo davęs mums, pirmakursiams magistrantams, užduotį laisvai pasiruošti tema „atsiminimai kaip istorijos šaltinis“. Kai tąsyk išėjau į tribūną su dviejų lankų pranešimu, tai nuo tada gavau jo oficialią pravarde Profesorių, kuri plačiai prigijo tarp istorikų ir NŽ-A aplinkoje. *Mielas Pone Profesoriau* – taip kreipdavosi ir beveik visuose laiškuose, ir susitikus gatvėje ar renginyje, ar *smogęs vizitu* į redakciją (čia kartais pasitaisydavo į *Redaktorių*). Įtariu, kad šalia natūraliai smagus pasišaipymo, patyrus kaip jauniklis

studentas vaidina mokovą, šiai pravardei rasti ir tvirti būta ir kito akstino: nuo tada jis vis mane skatino, ragino imtis *atsiminimų* ir kitų atmintimi grįstų paliudijimų problematikos. Stipriai rėmė pirminę disertacijos temą – 1940 m. okupacijos atsiminimų ir istoriografijos varžytuves dėl tiesos ir įtaigumo, neslėpė nusivylimo rašymui pasisukus kita linkme. Tarsi linkėjo man tapti

Sigitas Jegelevičius. Apie 2007

autentiškos atminties profesionaliu gynėju nuo dabarties švietimu ar ateities kūrimu apsisiautusio istorijos mokslo (plg. jo paties susirėmimą prieš 10 metų NŽ-A su Alvydu Nikžentaičiu dėl gen. Povilo Plechavičiaus atminimo ir šiandienio vertinimo).

Žinoma, klasikinio sukirpimo istorikas negali nepaisyti jo amato pagrinduose įtvirtintos priešpriešos tarp gyvosios atminties ir istorinio pažinimo. Antrasis prasideda ir sėkmingai vyksta, kai pirmoji (įvairiais savo pavidalais) jam nebetrūkdo, tampa pažabota ir paversta tikrintinu liudijimu. Bet kas gi yra atmintis? Kiek susimąstau, visuomet man regisi, kad šiuo atveju mažiausiai problemiška yra (iš-laikymo, išsaugojimo perdavimui) forma. Kaip kokia biblioteka, archyvas ar fleišukas/atmintukas, – svarbu, kad ji nebūtų techniškai pagedusi ir tinkamai prižiūrima (kas archyvui – pelėsis, tas atminčiai – vaizduotės nelavinimas). Jei jau gerai išsiminsi ir valiosi atsiminti, tai ir suveiks toji atmintis. Kas gi lemia tinkamą *įsiminimą* ir *atsiminimą*? Pirmąjį, sakyčiau, – supančio pasaulio supratimo, (at)pažinimo aistra ir poreikis fiksuoti, kas jame, iš jo užkabina, antrąjį – valios valdomas interesas dalytis, parodyti, papasakoti. Galima formuluoti ir kitaip, bet, apsiribojant Jegelevičiaus atveju, spėčiau, kad visas jo nuo ankstyvos vaikystės pasireiškęs žingeidumas, atkaklumas, netgi klusnumas buvo esmingai suvaldyti (sunku pasakyti, įgimto ar išsiugdyto) gebėjimo stebėti viską tarsi iš šono ir pagauti. Nesvarbu, veiki ar esi veikiamas, judi pirmyn ar matai judėjimą aplink, kalbi ar klausaisi, jei gebi tuo pat metu stebėti tai iš šono ir

pamatyti, kas svarbiausia – tai jau turi tuos pradmenis, kuriuos Jegelevičius per gyvenimą buvo rūpestingai iš-tobulinęs. Tai vis norisi vadinti gebėjimu fotografiškai įsiminti: nuolat peržiūrint tai, kas patirta, labiausiai krentančius į akį ar į ausį dalykus paverčiant išliktino formato vaizdu. Įsiminti gerai galima tik aiškiai įsivaizdavus, o tada jau *atsiminti* prireikus bus lengva, ypač jei bus noro tuo vaizdu pasidalyti. Dalijosi Jegelevičius, beje, anaipol ne viskuo ir tikrai ne su bet kuo, todėl ir pasakojimas jo istoriniuose tekstuose stipriai pažabotas podraug su (įsi-, at-)vaizdavimu. Bet įsiminimo būta bemaž nepriekaištingo, nes smalsusis stebėtojas, įdėmusis klausytojas Jegelevičius nuo mažų dienų mokėjo pamatyti ir pasidėti galvon vaizdus: „Aš neturėjau alavinių kareivėlių. Nuo 1941 m. man juos atstojo šovinių gilzės, dabar tūtelėmis vadinamos. Vokiškų šovinių gilzės vaidino vokiečių kareivius, rusiškų šovinių – atitinkamai rusus. Pro langą ir lauke nuo pirkios beveik per dvi savaites pakankamai prisižiūrėjau vieškeliu (už 300 m nuo sodybos) žygiuojančių vokiečių. Gilzių/kareivėlių pervežimui puikiausiai tiko lentelių atraižos. / Nuo 1944 m. rugpjūčio turėjau šimtus šviežių blizgančių vokiškų šovinių gilzių, netgi kelias kulkosvaidžio juostas, kurias pats prikišau gilzių. Deja, tų metų rudenį juostas pasiėmė pažįstami vyrai, kuriems jos buvo daugiau reikalingos nei man. Gilzės išsibarstė (jaučiu, absoliučią jų daugumą Mamytė įvairiais būdais likvidavo). Iš tų laikų neturiu nei vienos. Vasarą važiuosiu į tą miškelį, kurio pakelėje 1944 m. jų mėtėsi tūkstančiai (ten keli kulkosvaidininkai mėgino sulaikyti rusus). Paieškosiu smėlyje, gal dar rasiu vieną kitą (pasirodo, kad per daugelį metų žemėje gilzės sunyksta)“ (iš 2010-02-18 laiško).

Kai dabar pagalvoju, gal buvau neteisis, sakydamas, kad Jegelevičius savo profesinėje veikloje ribojo šiuos asmeninius talentus – akimis fotografiškai užfiksuoti, išlaikyti atmintyje be nuostolių ar prieauglių ir dar lygiai vaizdžiai papasakoti. Juk Vokietijos–SSRS karas, kurio klausimais tiek rašė, skaitė paskaitas, vedė seminarus, tiksliau, pirmoji karo diena buvo pirmas jo biografiškai užsilikęs atsiminimas, tiekisyk įvairiai nupasakotas ir privačiai, ir net viešai. Tačiau suvis redakcijoje likome (maloniai) sutrikę, kai gavome paskutinį Jegelevičiaus tekstą – jo parašytą apžvalgą iš keistos (dabar sakytume – žaliažmogeliukinio atspalvio) konferencijos apie Pirmąjį pasaulinį karą. Ją (beje, tikrai ir informatyvia, ir įžvalgia, ir žaisminga) įsidrąsinęs įsiminimo meistras pradėjo... na taip, atsiminimais: „Vai-kystėje ir ankstyvoje paauglystėje tvirtai žinojau kiek daugiau nei prieš tris dešimtmečius vykus Didįjį karą, kurio epizodas 1915 m. vasaros pabaigoje rutuliojosi Tėviškės laukuose. Turėjau tris nesprogusias vokiečių artilerijos sviedinių galvutes iš skaitstvario, rastas Drivės kalno arime (kalno pašlaitėse vingiavo rusų apkasai).

Keli bendrakaimiai padėjo savo galvas šio karo frontuose. Apie jį žinojau nemažai. Kaime buvo keletas Didžiojo karo veteranų, – su vienu kitu vasaromis ganiau karves. Vėliau kartu eidavau į kolchozo naktigones: pokalbiams laiko buvo apščiai“ („Didysis karas...“, p. 567). Kas čia be visų kitų dalykų svarbu: ogi subjektas – svarbiausių savo gyvenimo įvykių, antai gimimo ir mirties, žmogus neatsimena, juos nebent atsimena esantieji šalia. Toji, anot Paulio Ricoeuro, artimųjų atmintis (šiuo požiūriu svarbesnė ir už individualią, ir už vadinamąją kolektyvinę) yra tiltas, jungiantis mus su kartais visai nutolusiomis praeitimis, jei tik esama gerai įsiklausančios ir pasakojiman besiveržiančios valios atminti.

Tą paskutinį jo kūrinį, pamenu, kažkaip labai šmaikščiai pakomentavau laiške, kaip tik užkabindamas tą neįžvelgiamai toli praeitin nusidriekiančią Jegelevičiaus atmintį (laiško neišsaugojau, bet jis bus ne tik išsaugojęs, atspausdinęs, bet ir nunešęs kartu su kitais VUB rankraštynan, kur jo fonde su viskuo, kas man pridera, gausiu progų susipažinti). Sakiau, turbūt Krymo karas ir 1863-ųjų sukilimas nebus Autoriaus atmintyje užsilikęs, bet gal bent 1905-ųjų karas?.. Jegelevičius atsakė operatyviai ir operatyvininkiška: „Gražiai pagalvojote apie Rusijos–Japonijos karą. Nebendravau nei su vienu to karo veteranu. Gimtinėje vargu bau buvo dar koks užsilikęs. Tik opuse minėtas 18-metis seniūno sūnus Aleksandras Jegelevičius kadaise pasakojo, kaip Rusų-japonų karo veteranas Vincentas Jegelevičius, tarnavęs sanitaru, suėjimuose mėgdavęs pasakoti savo išpūdžius iš to karo. Mėgstamiausias siužetas buvo apie kautynes prie Mukdeno pro bataliono lauko medicinos punkto sanitaro „akinius“: „visą dieną vedė ir nešė sužeistuosius, mano rankos buvo kruvinos iki alkūnių, bet kaip pradėjo eiti sužeistieji iš labai aršių kautynių durtuvais, tai aš nesiskyriau nuo sužeistųjų, nes jų rankos taip buvo kruvinos iki alkūnių nuo paskerstų japonų kraujo“. Sakė, kad kartais netgi per šermenis atsistodavęs ir tai pasakodavęs, paminėdamas, kad nuo tarnybos medicinos punkte nebebijo numirėlių. Pasakotojas mirė 1941 m. pradžioje. Beje, turiu užsirašęs to važnyčiotojo Aleksandro Jegelevičiaus atsiminimus ne tiek apie tarnybą artilerijos dalinių pagalbinėje gurguolėje, kiek apie jo odiseją pakinkytu vežimu 1918 m. vasarą nuo Saratovo iki Tėviškės. Kelionė per visą europinę Rusiją. Sveikas ir nė karto neapiplėštas. Taigi juokai juokais...“ (iš 2013-03-28 laiško).

Ką čia bepridursi? Nenorėdamas ir neįstengdamas šio rašinio užbaigti minoriškai ar patetiškai, galiu tik viešai pasiryžti: nieko teisingesnio nerastume Sigito Jegelevičiaus atminimui už jo atsiminimų rinktinės elegantiško tomelio išleidimą, o tą parengiamąjį darbą, jei leis laikas ir sąlygos, noriai atliksiu. *In memoriam – concordia cum veritate.* ☒

SIGITO JEJELEVIČIAUS PUBLIKACIJOS MŪSŲ LEIDINIUOSE 1996–2013 M.

Naujasis Židinys-Aidai

- Rusijos ir Vokietijos karo ši pavasarį laukimas yra visuotinis..., in: *NŽ-A*, 1996, Nr. 6, p. 382–386.
- Lietuvos Metrika: kada ir kaip į Lietuvą pateko jos mikrofilmas, in: *NŽ-A*, 1999, Nr. 4, p. 174–185.
- Lietuvių savivalda ir vokiečių okupacinė valdžia: Tarp kolaboravimo ir rezistencijos, in: *NŽ-A*, 2000, Nr. 5, p. 257–266.
- Lietuvių ir lenkų istorijos pamoka, in: *NŽ-A*, 2000, Nr. 6, p. 349–352.
- Tarpusavio supratimo bandymas: dar viena lietuvių ir lenkų istorijos pamoka, in: *NŽ-A*, 2002, Nr. 11–12, p. 546–548.
- Tiesos ieškojimas, kai kiekviena pusė turi savo tiesą, in: *NŽ-A*, 2003, Nr. 7–8, p. 421–425.
- Pirmasis VU 425-ųjų metinių akordas, in: *NŽ-A*, 2003, Nr. 10, p. 565–567.
- Laiškas redaktoriui, in: *NŽ-A*, 2004, Nr. 1–2, p. 1–2.
- Dar kartą dėl generolo Povilo Plechavičiaus, in: *NŽ-A*, 2004, Nr. 3, p. 79–82.
- Neklaūžados istorikai, in: *NŽ-A*, 2004, Nr. 5, p. 248–250.
- Sugrįžimas į mano jaunystės Vilnių, in: *NŽ-A*, 2004, Nr. 5, p. 272–276.
- Pasaulinio karo aidas, in: *NŽ-A*, 2005, Nr. 5, p. 199–205.
- Apie mokyklą, mokytojus, bičiulius ir dar kai ką, in: *NŽ-A*, 2007, Nr. 4, p. 174–187.
- Mano pradžios mokslai, in: *NŽ-A*, 2007, Nr. 7, p. 331–339.
- Nemunaičio epocha: Tarp pradžios ir vidurinio mokslo (I), in: *NŽ-A*, 2009, Nr. 8–9, p. 333–342.
- Nemunaičio epocha: Tarp pradžios ir vidurinio mokslo (II), in: *NŽ-A*, 2009, Nr. 10–11, p. 394–402.
- Nemunaičio epocha: Tarp pradžios ir vidurinio mokslo (III), in: *NŽ-A*, 2009, Nr. 12, p. 473–482.
- Judėti tekdavo labai atsargiai, Sigitą Jejelevičių kalbina Aurimas Švedas, in: *NŽ-A*, 2010, Nr. 11, p. 403–418.
- Maskvos dienoraštis (I), in: *NŽ-A*, 2012, Nr. 8, p. 539–551.
- Didysis karas, arba Keista konferencija, in: *NŽ-A*, 2012, Nr. 8, p. 567–569.
- Maskvos dienoraštis (II), in: *NŽ-A*, 2013, Nr. 1, p. 34–45.
- Maskvos dienoraštis (III), in: *NŽ-A*, 2013, Nr. 2, p. 120–130.

Knygų aidai

- Vytauto Stanionio (vyresniojo) fotografija, [rec.: Vytautas Stanionis, *Fotografijos. 1945–1959*, sudarytojas Vytautas V. Stanionis, Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2002, 142 p.], in: *KA*, 2003, Nr. 4, p. 33–40.

- [Rec.: Dariusz Szoper, *Pomiędzy caratem a snem o Rzeczypospolitej: Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1855–1862*, Gdańsk: Arche, Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego, 2003, 624 s.], in: *KA*, 2003, Nr. 6, p. 11.
- Dokumentikos kūrėjai provincijoje, [rec.: Stanislovas Žvirgždas, *Mūsų miestelių fotografai*, Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjunga, 2003, 168 p.], in: *KA*, 2005, Nr. 1, p. 7–10.
- Kai dar nebuvo kolchozo..., [rec.: Petras Velička, *Fotografijos, sudarytojas Antanas Sutkus*, Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjunga, 2002, 76 p.], in: *KA*, 2005, Nr. 2, p. 24–28.
- 1941 metų birželis: Raudonosios armijos katastrofos anatomija: Nauji vėjai ir stalinizmo apraiškos Vokietijos–SSRS karo istoriografijoje, [rec.: Марк Солонин, *22 июня, или Когда началась Великая Отечественная война?* Москва: Яуза-ЭКСМО, 2007, 512 p.; Арсен Мартиросян, *Трагедия 22 июня: Блицкриг или измена? Правда Сталина*, Москва: Яуза-Эксмо, 2007, 784 p.], in: *KA*, 2008, Nr. 6, p. 20–29.

Lietuvių katalikų mokslo akademija

- *Nemunaitis ir jo parapija: Nemunaičio parapijos 380-osioms metinėms*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002, kn. 1–2, 1365 p.
- *Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m., atlikta Vilniaus vyskupo Ignato Jokūbo Masalskio parėdymu*, parengė Sigitas Jejelevičius, (ser. *Fontes historiae Lituaniae*, t. 8), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2009, XII + 297 p.
- Ukmergės dekanato topografinis aprašymas 1784 m., parengė Sigitas Jejelevičius, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2013, t. 37, p. 367–568.
- Lietuvos žydai ant Katastrofos slenksčio (1941 m. birželis – liepa), in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1999, t. 14, p. 165–207.
- Dialogai ir konfliktai: arkivyskupas Mečislovas Reinys Vilniuje (1939–1944), in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2004, t. 24, p. 521–535.
- Lietuvos laikinoji vyriausybė, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2005, t. 26, p. 511–527.
- Birželio sukilimo varomųjų jėgų klausimu, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2006, t. 29, p. 121–139.

Teisė atsiskirti

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Vis daugiau tautų ir žmonių grupių ketina pasinaudoti teise atsiskirti ir sukurti savo nepriklausomą valstybę. Rugsėjį Škotijoje vyks referendumas dėl išstojimo iš Didžiosios Britanijos, Katalonijoje lapkritį – dėl atsiskyrimo nuo Ispanijos. Katalonijos padėtis yra sudėtingesnė, nes Ispanijos Konstitucinis teismas pareiškė, kad numatomas referendumas yra nekonstitucinis ir niekinis. Esą katalonų „teisė spręsti“ gali būti panaudojama tik pagal Ispanijos 1978 m. konstituciją, kurioje deklaruojama Ispanijos vienybė. Šiaurės lyga (*Lega Nord*) kartais reikalauja paversti Italiją federacija, kartais siūlo, kad Padanija (taip ji vadina Šiaurės Italija) atsiskirtų ir sukurtų savo valstybę. Jei būtų įmanoma kaip nors susitarti dėl Briuselio ir jo priemiesčių likimo, flamandai ir valonai seniai gyventų atskirose valstybėse. Nereikėtų pamiršti Čekijos ir Slovakijos „velvetinių skyrybų“ ir kruvino Jugoslavijos išsiskaidymo į šešias valstybes.

Tautų apsisprendimo teisė yra vienas kertinių tarptautinės teisės principų, bet JTO Chartijoje nenurodoma, ar principas suteikia teisę į nepriklausomybę, federaciją, autonomiją, ar tik užtikrina kai kurias kultūrinės ir politines teises. Valstybės paprastai mėgina užkirsti kelią atsiskyrimui, sugalvodamos įvairiausių teisinių kliūčių. Prisdengdama Konstitucijoje minima valstybės vienybe, Ispanija iš esmės nepripažįsta atsiskyrimo teisės. Ukrainos valdžia priešinosi Krymo referendumui, nurodydama, jog pagal Ukrainos Konstitucijos 3 skirsnį, teritorinius pokyčius turi patvirtinti visi Ukrainos piliečiai, ne tik Krymo gyventojai.

Kas gali balsuoti referendume dėl

atsiskyrimo – ar visos šalies, ar tik sieninio atsiskirti regiono gyventojai – yra vienas opiausių su atsiskyrimu susijusių klausimų, nes atsakymas į jį dažnai turi lemiamos reikšmės. Tarkime, 1990 m. Šalčininkų rajonas būtų norėjęs atsiskirti nuo Lietuvos. Rajono gyventojai būtų balsavę už atsiskyrimą, Lietuvos gyventojai – prieš, o visos SSRS – taip, kaip kompartija reikalavo. Škotijos ir Katalonijos referendumuose dalyvaus tik vietos gyventojai, nebus atsiklausoma anglų ar kastiliečių.

Negalima lengva ranka numoti į teisinius ir konstitucinius reikalavimus, bet nereikia jų sureikšminti. Jei reikėtų paklusti įstatymams be išlygų, valstybė galėtų užkirsti kelią atsiskyrimui, į konstituciją įrašydama straipsnį, jog valstybė yra vieninga ir nedaloma, arba nustatydama beveik neįgyvendinamas teises sąlygas dėl atsiskyrimo. Jei SSRS konstitucijoje būtų buvę draudžiama atsiskirti, lietuviai ir kitų tautų nariai vis tiek būtų manę turintys teisę lemti savo likimą, neatsiklausę visų Sovietijos gyventojų.

Filosofai skirsto teisę atsiskirti patiesinančias teorijas į dvi pagrindines grupes – atkuriamosios teisės ir pirminės teisės teorijas. Atkuriamosios teisės teorijos teigia, kad grupė žmonių turi teisę atsiskirti tik tuo atveju, kai jos narių teisės yra nuosekliai pažeidžiamos, ir tik atsiskyrimu galima jas apginti ar atkurti. Pirminės teisės teorijos suteikia teisę atsiskirti atitinkamai apibrėžtai žmonių grupei, net kai ji nėra persekiojama ar skriaudžiama. Teisė atsiskirti nėra siejama su teisingumo atstatymu ar

persekiojimo nutraukimu, bet su žmonių teise lemti, kas juos valdys.

Kai kuriais atžvilgiais atkuriamosios teisės teorijos panašios į Johno Locke'o skelbiamą teisę sukilti ir nuversti valdžią, jei ji engia savo piliečius ar pavaldinius, ir neįmanoma taikiomis priemonėmis engėją pažaboti bei užtikrinti gyventojų teises ir gerovę. Jei egzistuoja teisė sukilti, tai egzistuoja ir teisė atsiskirti, nes atsiskyrimas yra švelnesnis teisės į revoliuciją variantas. Užtuot nuvertus valdžią visoje šalies teritorijoje, ji pašalinama tik dalyje. Atsiskirianti dalis atsisako pripažinti valdžios legitimumą ir jos pretenzijas valdyti. Valdžia išlieka, bet nutraukiamas jos valdymas atsiskiriančios teritorijos dalyje. Renkamasi atsiskirti tais atvejais, kai neįmanoma nuversti tironišką valdžią (Lietuva nebūtų galėjusi nutraukti komunistų partijos viešpatavimo visoje Sovietijoje), arba kai valdžia pakankamai dorai elgiasi su gyventojų dauguma, bet persekioja dalį jų, paprastai tautą ar etninę bendruomenę. Kosove gyvenantys albanai, Kinijos tibetiečiai, Šri Lankos tamilai galėtų pretenduoti į šitokią atsiskyrimo teisę, bet rusai Kryme ar Estijoje bei Latvijoje – negalėtų.

Kaip jau minėta, vienu atžvilgiu atsiskyrimo teisė yra nuosaikusis revoliucijos teisės variantas, bet kitu atžvilgiu – radikalesnis. Atsiskiriantieji nemėgina nuversti valdžios, bet siekia išeiti kartu su žeme, tad ne tik ketina nutraukti politinį ryšį, ką galėtų atlikti emigruodami, bet reiškia pretenzijas į konkrečią teritoriją, kuri, jų nuomone, jiems priklauso.

Pirminės teisės teorijos

leidžia teritorijai atsiskirti, net jei jos gyventojai nėra diskriminuojami. Valdžios legitimumas, jos teisė valdyti priklausanti nuo gyventojų pritarimo. Kol gyventojai pritaria, tol valdžia legitimi. Praradusi gyventojų pasitikėjimą ir pritarimą, valdžia netenka legitimumo, o piliečiai neprivalo jai paklusti. Kadangi didesnei grupei emigruoti ir rasti prieglobsčio tinkamoje šalyje būtų labai sudėtinga, jei apskritai įmanoma, tai jie gali atsiskirti, sukurti savo valstybę ir išrinkti pasitikėjimą turinčią ir palaikomą valdžią.

Bet kam priskiriama ši teisė? Vieni filosofai argumentuoja, kad bet kokia grupė žmonių gali kurti savo valstybę, nesvarbu, kokie jų tarpusavio saitai, ryšiai su būsimos valstybės teritorija ar su likusiais šalies gyventojais. Teoriškai galėtų atsiskirti turtingi švedai, gyvenantys saloje Baltijos jūroje ir norintys mokėti mažiau mokesčių. Šiaurės lygos išstojimo projektuose ūkiniai ir finansiniai motyvai atlieka svarbų vaidmenį: nuolat pabrėžiama, kad šiaurės Italijos gyventojai dotuoja „tingius“ Sicilijos ir pietų Italijos gyventojus.

Net šis liberaliausias atsiskyrimo teisės variantas nurodo sąlygas, kurios turi būti patenkintos, norint kurti savo valstybę. Atsiskyrimą turi palaikyti kvalifikuota gyventojų dauguma – nepakanka 50% + 1 gyventojų; kartais reikalaujama, kad žmonės du kartus balsuotų, siekiant užtikrinti, jog noras atsiskirti nėra vienadienis reiškinys. Taip pat nurodoma, kad nauja valstybė turi gebėti vykdyti visas normalios valstybės funkcijas, ir kad likusioji valstybės dalis nepaskęstų anarchijoje, o veiktų normaliai. Šias sąlygas patenkinti kadaise nebuvo lengva. Krašto apsauga brangiai kainuodavo, o muitai ir kiti prekybos apribojimai bei mažos vidaus rinkos sukeldavo sunkiai įveikiamą ūkio problemų. NATO ir ES sukūrimas panaikino šias kliūtis Europoje. Gal todėl ir dažniau stengiamasi atsiskirti.

Kita pirminės teisės atmaina labiau varžo teisę atsiskirti. Ji suteikiama tik tautoms, subrendusioms etninėms, ypatingesnėms religinėms bendruomenėms, kitaip tariant tokioms, kurios puoselėja unikalų, daugelį sričių aprėpiantį gyvenimo būdą, turi savo kultūrą ir tradicijas, ženklinančias svarbiausius gyvenimo momentus. Narystė tautoje ar etninėje bendruomenėje atlieka vyraujantį vaidmenį žmogaus savipratoje. Jis sieja savo klestėjimą su bendruomenės klestėjimu, savo gerove su jos gerove, jos nesėkmės yra ir jo nesėkmės. Nepriklausoma valstybė yra patikimiausias būdas tautinės bendruomenės klestėjimui užtikrinti. Tad tautoms suteikiama išskirtinė teisė atsiskirti, net jei jos gyvena valstybėje, kuri jų nei skriaudžia, nei diskriminuoja.

Škotija ir Katalonija grindžia šia teorija savo teisę atsiskirti. Lietuvos teisė palikti Sovietų Sąjungą buvo net tvirtesnė. Būdamą tauta, ji turėjo pirminę teisę į nepriklausomą gyvenimą, be to, jai dar galiojo atkuriamosios teisės variantas. Nors devintą dešimtmetį Lietuvos ir kitų Baltijos „respublikų“ gyvenimo lygis buvo aukštesnis negu Sovietų Sąjungos vidurkis, o jų gyventojai nebuvo labiau skriaudžiami, sovietų okupacija pažeidė pagrindines šių tautų ir šalių politines teises, tad jos turėjo teisę susigražinti tai, kas buvo iš jų išplėšta, juolab kad jų teisė į šias teritorijas buvo neginčijama, nes jų protėviai ten gyveno šimtmečiais.

Visos teorijos turi savo privalumų ir trūkumų. Liberalioji pirminės teisės interpretacija rimtai traktuoja teiginį, kad žmonių pritarimas lemia valdžios teisėtumą. Teorija patraukli, nes ji nereikalauja, kad žmonės paklustų valstybės valdžiai vien dėl to, kad jie gimė ir gyveno jos teritorijoje, bet leidžia jiems patiems rinktis, kas juos valdys. Atsiskyrimo teisė galioja ne tik ypatingoms bendruomenėms, ja gali naudotis visos grupės, manančios galį gyvenoti geriau savoje valstybėje. Bet Šiaurės lygos atvejais rodo, kad ši teisė yra per

plati, pateisina atsiskyrimą, net kai pagrindiniai motyvai yra savanaudiški, noras geriau gyventi be išipareigojimų mažiau pasiturintiems šalies regionams ir bendrapiliečiams. Kaip ne vienas teoretikas pastebėjo, šios teisės įteisinimas ne tik prieštarautų socialiniam teisingumui, bet ir leistų turtingesniems šalies regionams šantažuoti centrinę valdžią, išreikalauti visokių nuolaidų ir palankių sąlygų, grasinant atsiskyrimu, jei reikalavimai būtų nepatenkinti. Nukentėtų ir demokratijos lygis, nes sumažėtų paskatos ieškoti kompromisų ir visiems priimtinių sprendimų.

Atkuriamosios teisės teorijos skatina valstybes padoriai elgtis su savo piliečiais. Kol jos tai daro, jų teritorinis integralumas yra užtikrintas. Savo piliečių teises pažeidžiančioms valstybėms gresia atsiskyrimas, kurį palaikytų tarptautinė visuomenė, tad jos turi paskatų gerbti savo piliečių žmogaus ir politines teises. Antra vertus, ši teorija neleidžia dorai valdomoje valstybėje gyvenančioms mažoms tautoms siekti to savarankiško gyvenimo, kuriuo gali gerėtis savo valstybę turinčios tautos. Jei atkuriamosios teisės teorija būtų tarptautinės teisės norma, tai Slovakija nebūtų galėjusi atsiskirti nuo Čekoslovakijos be Prahos nutarimo, net jei visi slovakai būtų siekę savo valstybės. Tad teorija įteisina istorijos atsitiktinumus, net ir neteisybes, jei dabartiniu metu valstybė elgiasi dorai.

Pirminės teisės teorija, suteikianti teisę atsiskirti tik tautoms, yra bene patraukliausia. Ji gerbia žmonių ir tautų teisę į savo kultūrą, leidžia žmonėms jaustis visateisiais valstybės piliečiais, sudaro palankesnes sąlygas solidarumui skatinti. Tačiau ši teorija, kaip ir visos pirminių teisių teorijos, suteikia mažumoms galimybę šantažuoti centrinę valdžią grasinimais atsiskirti. Bet tokiu atveju gal protinga leisti mažumai eiti savo keliu, jei ši pakankamai didelė ir gyvena kompatiškoje teritorijoje. ❧

KAD PRIEŠAS LIAUTŪSI LAIMĖJĘS

Agnė Narušytė

„Istoriškai artikuliuoti praeitį – nereikia pažinti, *kaip viskas buvo iš tikrųjų*, – 1940 m. rašė Walteris Benjaminas. – Tai reiškia užvaldyti prisiminimą tokį, koks jis sužimba pavojaus akimirka.“ Tik užfiksavus tokį praeities vaizdą, būtų galima mirusiesiems suteikti vilties, nes „priešas nesiliauja laimėjęs“¹. Šiuos žodžius Benjaminas parašė pats būdamas pavojaus akivaizdoje – prieš pasitraukdamas iš Prancūzijos, kurios valdžia perdavinėjo žydų pabėgėlius naciams. Tų pačių metų rugsėjį, kartu su grupele kitų sulaikytas Ispanijos pasieniečių, jis išgėrė mirtiną dozę morfijaus. Panašaus pavojaus šešėlyje tuomet gyveno ir buvusios Lietuvos Respublikos piliečiai – laukdami, kada į jų namus įsiverš sovietų NKVD darbuotojai, juos areštuos, atliks krata, kartu su kitais daiktais konfiskuodami ir fotografijas.

Daugiau nei septyniasdešimt metų tos fotografijos gulėjo baudžiamosiose bylose, kur jas ir rado Kęstutis Grigaliūnas, tęsdamas 2008 m. pradėtą tyrimą ir leidinių ciklą *Mirties dienoraščiai*. Pirmojoje knygoje publikuoti 944 pirmosios sovietų okupacijos metu nukankintų, išvežtų į lagerius ir sušaudytų žmonių bei pasipriešinimo dalyvių portretai, trumpos biografijos ir pirštų antspaudai². Antrojoje – baudžiamosiose bylose rasti 1939–1943 m. suimtų 5513 asmenų 8725 portretai³. Trečiojoje – 2011 m. menininko sukurtų instaliacijų ir represuotų Lietuvos karininkų šeimų fotografijos⁴. O šiuo metu rengiama ketvirtoji knyga *Vaidų archyvas* pristato fotografijas, rastas 1940–1941 m. pradėtose NKVD baudžiamosiose bylose. Visas, nepriklausomai nuo to, kas jose pavaizduota ir kam jos buvo panaudotos. Išskyrus kalėjime darytus identifikacinius portretus, dauguma jų nebuvo užfiksuotos pavojaus akimirka. Bet jos išliko kaip vieninteliai tų žmonių gyvenimo vaizdai, galbūt žybčioję ir jų atmintyje – sėdint kameroje, atsakinėjant į tardytojų klausimus, tveriant kankinimus, laukiant mirties ar tremties. Dabar tos areštuotos

fotografijos susilydė į vientisą praeities kartos vaizdinį, tarsi pavojaus akimirka blykstelėjusį bendrą prisiminimą. Ką mums sako ši atmintis? Ką su ja daryti? Ką naujo galima sužinoti iš šių vaizdų? Ar įmanoma sukurti ką nors paveikesnio nei ankstesnės knygos, iš kurių žvelgia tūkstančiai suimtų žmonių?

BYLŲ ATMINTIS

Baudžiamosios bylos sudarytos laikantis tos pačios tvarkos: arešto orderis, kratos protokolai, paimtų daiktų kvitai, kaltinamojo anketa su pirštų antspaudais, vokelis su kalėjimo fotografijomis iš priekio ir iš šono, apklausų ir akistatų protokolai, kaltinimas, teismo sprendimas, kvitai, išrašai iš gyventojų registro, sprendimai reabilituoti ir t. t. Šiuose rusiškai surašytuose dokumentuose vis kartojami ir kartojami asmeniniai duomenys bei kaltinimas antisovietine veikla. Kaltumas visada įrodomas, nepaisant to, kad išvadoje dažniausiai parašyta: „tiesioginių įrodymų nėra“. Pakanka netiesioginių. Jie surašyti apklausų protokoluose, kurie, žinoma, nutyli, kaip buvo kalbamasi, kokiomis priemonėmis būdavo išgaunami prisipažinimai. Bet ir tie prisipažinimai makabriški – dabar daugumą jų galima pavadinti „apkalbomis“. Kaltinamasis kažkam pasigyrė per radiją girdėjęs, kad vokiečių okupuotoje Lietuvoje gyvenimas geresnis nei Rusijoje. Lietuvos karininkai, o dabar – ginklų gamyklos viršininkai Raudonosios Armijos dieną susirinkę vieno jų bute prie taurelės pakritikavo sovietinę nacionalizaciją, per mažus darbininkų atlyginimus ir lietuvių menui peršamą rusišką dvasią⁵. Šeiminkės atleista tarnaitė patvirtino, kad jie tikrai nepatenkinti sovietų valdžia. O dar ir gamykla nevykdanti penkmečio planų – akivaizdus sabotazas. Tokių prielaidų ir plepalų pakanka, kad kaltintojas padarytų išvadą, tinkančią visiems: kaltinamasis yra agitatorius, kovojantis prieš sovietų valdžią, priklauso pogrindin-

¹ Walter Benjamin, „Apie istorijos sampratą“, in: Walter Benjamin, *Nušvitimai*, iš vokiečių kalbos vertė Laurynas Katkus, Vilnius: Vaga, 2005, p. 327. Benjaminas cituoja Leopoldo von Ranke's maksimą.

² Kęstutis Grigaliūnas, *Mirties dienoraščiai / Diaries of Death*, Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2010.

³ Kęstutis Grigaliūnas, *Mes – iš pirmo vežimo / The First Trainload:*

Deportees of 1941, Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2012.

⁴ Kęstutis Grigaliūnas, *Aš nežinojau, Mylimasai, kad bučiuoju tave paskutinį kartą / I did not know, my Beloved, that I was kissing you for the last time*, Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2012.

⁵ Jurgio Narkaus apklausos protokolai, 1942-05-05, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas*, (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. P-8858, l. 39.

dinei kontrrevoliucinei teroristų organizacijai, todėl ji turi teisti Ypatingasis pasitarimas prie SSRS Vidaus reikalų liaudies komisaro. Po tokiu nutarimu dažniausiai užrašoma rekomendacija: „полагал бы: расстрел“⁶. Ypatingasis pasitarimas ne visada skirdavo pačią griežčiausią bausmę. Laimei. Nes jau atlydžio laikotarpiu peržiūrėjus tokias bylas, dažnai daroma kitokia išvada: nusikaltimo sudėties nėra, įrodymų nėra – reabilituoti, bylą uždaryti.

Žmogus, kuriam užvedama tokia byla, patenka į procesą, iš kurio kelio atgal nėra. Kaip Franzo Kafkos Jozefas K. – kad ir kur jis eitų, vis pateks į teismo rūmus, kas ir su kuo susitiktų, visi kalbės apie jo procesą, jis vis tiek bus kaltas, nors ir nežinia už ką⁷. Įrodymų atsiras. Kiekvienas suimtojo kada nors ištartas ar parašytas žodis gali būti pagautas, iškreiptas, interpretuotas taip, kaip reikia. Kad ir kaip jis mąstys, išsisukinės, bandys teisintis, atrodyti geresnis, respektabilus, nuoširdus, lojalus sovietinei santvarkai, jis jau bus tik kaltinamasis. Esi kaltas, kad ir ką galvotum apie save ir kitus, kad ir kokios būtų tavo veiksmų priežastys – pavyzdžiui, tavo gamykloje staklės lūždavo dėl per didelės apkrovos, stengiantis vykdyti neįvykdomus planus, trūko kvalifikuotos darbo jėgos ir atsarginių dalių⁸. Fotografijos irgi tampa kaltumo įrodymais – tavo paties kaltumo, kitų kaltumo. Visi kiti jų aspektai nebesvarbūs. Kaip ir jose užfiksuotas gyvenimas nebeturi reikšmės. Nesvarbu, kaip gyvenai – patekęs į Procesą, esi kaltas. Tarsi kaltės antspaudas ant tavo veido du kartus čekšteli kalėjimo fotografo paspaustas mygtukas. Visi štampuojami vienodai – iš priekio ir profiliu, pagal XIX a. nustatytas policijos procedūras. Fotografijos – tarsi kalėjimo kameros. Jas Grigaliūnas jau sudėjo į knygas. Kitos liko.

Tos kitos yra iš laisvo gyvenimo. Bet bylos kontekstas „laisvę“ paima į kabutes. Niekas nėra laisvas, kai atsiranda suinteresuotas stebėtojas. Jau pats fotografavimo veiksmas ir kadro rėmas numato stebėtoją. Kaltinamasis procesas tik jį išryškina – čia kiekviena fotografija turi funkciją. Pavyzdžiui, reikia sužinoti, kur dingo 1941 m. areštuotas ir per neapsižiūrėjimą paleistas žmogus. Iš visos Sovietų Sąjungos tarnybų suplaukia pažymėjimai: šiame rajone nepriregistruotas. Tuomet padeda fotografija. Štai aprašymas rusų kalba (visada rusų kalba) po viena jų: „Fotokortelės centre – Bagdonis Gediminas su jaunąja žmona, iš šalių – abiejų tėvai (kraštinis iš dešinės – ieškomas Bagdonis J. V.)“ (ilustr. Nr. 1). Ji rodoma buvusiems kaimynams ir pažįstamiems. Vieni jį atpažįsta, kiti – ne⁹. Fotografijoje – nieko ypatingo, tiesiog gatve einantys šeši žmonės. Tai vienas iš daugybės tipišku vaizdų, į kokius neatkreip-

tum dėmesio. Užfiksuota akimirka neturėtų būti reikšminga niekam daugiau, tik čia esantiems žmonėms ir jų artimiesiems. Kaip ir kitame bylos lape įklijuotas „Kodachrome“ atspaudas su data „November 1961“¹⁰. Po juo vėl ta pačia ranka rusiškai parašyta: „Bagdonio laidotuvis. Čia stovi prie galvos Vytautas, o prie kojų Gediminas – abu sūnūs“¹⁰. Ieškotas žmogus buvo aptiktas Jungtinėse Amerikos Valstijose, jau miręs, byla baigta. Bet fotografijos liko byloje. Jos tarsi perspėja: kiekvienas, net pats nykiausias gyvenimas yra kupinas kaltės įrodymų, kiekviena jo akimirka, kurią gali iškirpti fotoaparatas. Todėl visada esi Procese, tik ne visada tai žinai. Kai sužinai, jau būna per vėlu – vaizdas jau užfiksuotas, iš jo nebeištrinsi nė vieno nenumatyto gesto. Nieko nebeįmanoma paneigti, nes fotografija nieko nepamiršta.

O ant bylos užrašyta: „Хранить вечно“ – „Saugoti amžinai“. Ji ir tebesaugoma, nors saugotojai pasikeitė – pirmiesiems reikėjo išsaugoti kaltumą. Tačiau keičiantis sistemai užrašas atsisuko prieš juos – bylose visada bus galima perskaityti pavardes tų, kurie suėmė, darė krata, apklausė, įskundė, išdavė ar kitaip tarnavo re-

Nr. 1

žimui. Raudonas užrašas „reabilituoti“ sausai atmeta kaltinimus, kurie – galima įsitikinti – buvo nepagrįsti, nors teisėtumo regimybę buvo stengiamasi išlaikyti išrašant kvitus atimtiesiems daiktams ir parašu tvirtinant, kad kaltinamasis susipažino su nuosprendžiu. Tai regimybei tarnavo ir fotografijos, tačiau dabar jų padėtis neaiški. Jose užfiksuoti gyvenimo momentai nebesvarbūs, žmonių pavardės užmirštos – visi jau mirę. Tos fotografijos nieko neįrodo, iš jų nieko nesužinosi nei apie procesą, nei apie kaltintojus. Jos nieko nesako apie karo mašiną, sovietinę sistemą ar kalėjimą ir jos nieko nereabilituoja. Gal todėl daugelis jų sunaikinta,

⁶ „Manychiau: sušaudymas“ (rus.).

⁷ Franz Kafka, *Procesas: romanas. Novelės*, 2-oji laida, iš vokiečių kalbos vertė Juozas Aputis, Teodoras Četrauskas, Adomas Druktenis, Antanas Gailius, (ser. „Baltų lankų“ rinktinė proza), Vilnius: Baltos lankos, 2011.

⁸ Jurgio Narkaus apklausos protokolas, 1942-05-11, l. 43.

⁹ Juozo Bagdonio baudžiamoji byla, in: LVA, f. K-1, ap. 58, b. 12889/3, l. 119.

¹⁰ *Ibid.*, l. 120.

o kitos taip ilgai gulėjo archyvų tamsoje, kol jas atrado menininkas.

Kęstučio Grigaliūno darbas su bylose rastomis fotografijomis jau pastebėtas – 2011 m. jis buvo įvertintas Nacionaline kultūros ir meno premija. Gali atrodyti, kad jis jau pasiekė tikslą – priminė kai kurias nuvertėjusias sąvokas ir žmonių likimus, vien portretų gausa parodė sovietų naikinimo sistemos nusikaltimo mastą. Bet atmintis tuoj pat išblėsta, praeitį užgožia nauji įvykiai. Žmonės, kasdien praeinantys pastatą, ant kurio cokolio Gitenis Umbrasas iškalė žuvusiųjų pavardes, jau nebemato mirties. Jos ten santūriai užrašytos – jei neįsiziūrėsi, susilies su akmens faktūra. Prospektas traukia judėti toliau, o atminties kirčiai paprasčiausiai surandėja. Visai nesunku žinojimą užkasti abejingumo žemėmis, kad netrukdytų gyventi, o gyvenant – skūstis smulkiais nesklandumais ir ilgėtis sovietinės sistemos saugumo. Todėl Grigaliūno tikslas niekada nebus pasiektas.

KĄ GALI PADARYTI FOTOGRAFIJA?

Ši klausimą svarstę teoretikai pirmiausia atkreipė dėmesį į žiaurumus vaizduojančias fotografijas – po abiejų pasaulinių karų jų liko daug. Jas paviešinus, tikėtasi atverti visuomenės akis, pažadinti sąmonę, kad daugiau tai nebeprisikartotų. Tačiau jų galia išgydyti žmoniją nuo karo teko nusivilti. Dar 1972 m. dailės kritikas Johnas Bergeris kritikavo tokios fotografijos poveikį:

Kai į jas žiūrime, mus pasiglemžia kito kančios momentas. Apima arba neviltis, arba pasipiktinimas. Neviltis perima šiek tiek kito kančios – bergždžiai. Pasipiktinimas reikalauja veiksmo. Mes mėginame iš fotografijos momento grįžti į savo gyvenimus. Tai darant, kontrastas toks didelis, kad mūsų gyvenimų susigrąžinimas atrodo kaip beviltiškai neadekvatus atsakas į tai, ką matėme prieš akimirka.¹¹

Taigi fotografija, iš laiko tėkmės iškirpusi siaubingą reginį, tik duoda leidimą pamiršti – taip dingsta ir tokių vaizdų žiūrėjimo prasmė, ir teisingumas, kurio dabar kenčiantys gali tikėtis ateityje, kai juos prisimins¹². Knygoje *Apie kitų skausmą* Susan Sontag iš esmės pritarė Bergeriui: „Fotografijos yra retorikos rūšis. Jos kartoja. Jos supaprastina. Jos jaudina. Jos sukuria konsensuso iliuziją“¹³. Ji priminė ryškiausias antikarinės propagandos pavyzdžius – Abelio Gance'o filmą *Kaltinu* (*J'accuse*, 1919), kuriame iš kapų pakyla žuvusie-

ji, ir vokiečių pacifisto Ernsto Friedricho knyga *Karas karui!* (*Krieg dem Kriege!*, 1924), į kurią sudėtos žiauriai sumaitotų kūrinių fotografijos iš karo ir medicinos archyvų. Šių kūrinių politinė nesėkmė privertė Sontag padaryti paradoksalią išvadą: užuot žadinę užuojautą, tokie vaizdai ne tik neapsaugo nuo naujų karų, bet pripratina prie jų vartojimo ir tuo netgi skatina smurtą¹⁴. Sovietinės okupacijos žiaurumus liudijančių fotografijų iškėlimas Lietuvoje taip pat nepadarė ilgalaikio deramo poveikio. Pirmą kartą jos buvo paviešintos laikraščiuose prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui – ir nesutrukė, netgi paskatino lietuvius įsitraukti į žydų žudynes. Antrą kartą tai buvo padaryta prasidėjus Atgimimui – iš archyvų iškeltos nužudytų ir nukankintų aukų fotografijos tuomet sukretė visuomenę, tačiau netrukus jų prisiminimas išblėso. Ir kažin ar ką nors pakeistų pakartojimas – skirtingai nei sovietmečio viešoji erdvė, dabarties masinė kultūra perpildyta smurtinės mirties vaizdais. Mirtis vartojama kaip pramoga, o užuojauta tapo netinkama sąvoka. Kalbose apie priešinimąsi okupacijai dominuoja pripažinimai, esą „ir vieni, ir kiti buvo baisūs“, tarsi svarbiausia būtų išvengti bet kokių konfliktų, užmaskuojant traumą. Tad kaip tokia kontekste fotografija galėtų prakalbinti sąžinę, užkirsti kelią smurtui ir naikinimui?

Ši klausimą iškėlę Bergeris ir Sontag priėjo tą pačią išvadą – kad fotografija veiktų, reikalingas pasakojimas, nes jis pratęsia žiūrėjimo laiką, todėl ne tiek šokiruoja, kiek padeda suprasti ir mąstyti. Bet jie siūlė šiek tiek skirtingus pasakojimo kūrimo būdus. Tinkamą fotografijos pavyzdį Sontag randa Jeffo Wallo kūryboje – tarp tikrovės ir fikcijos pakibusių vaizdų mįslingumas priverčia žiūrovą užsibūti, pamažu įsisąmoninant, kad karo patirties iš tikrųjų „negalima suprasti, negalima įsivaizduoti“¹⁵. O Bergeriui atrodė tikslingiau ne šurpinti ir trikdyti, bet stengtis išsaugoti fotografijos konteksto atmintį, sugrąžinti ją į istorijos laiką, susiejant praeitį su dabartimi: „Mes turime patalpinti atspausdintą fotografiją taip, kad ji šiek tiek stebindama įtikintų tuo, kas buvo ir yra“¹⁶. Regis, Grigaliūnas eina abiem keliais. Jo iki šiol publikuotose fotografijose smurto nėra – KGB suimtų, kankintų, nužudytų ir ištremtų žmonių portretai neturi jokių mirties žymių. Juos paženkлина tik prievartos mechanizmo galia, visus išspraudusi į tą patį kriminalinio portreto formatą. Mirtis ir smurtas yra tik numanomi, palikti vaizduotei, kuri „negali suprasti, negali įsivaizduoti“. O žiūrėjimo laiką pratęsia surinktųjų portretų skaičius – kadras po kadro lėtai užgriūna sąmonę kaip tiesos lavina. Tačiau šįkart pasirinkta kita strategija.

¹¹ John Berger, *About Looking*, London: Bloomsbury, 2009, p. 42.

¹² *Ibid.*, p. 58–59.

¹³ Susan Sontag, *Regarding the Pain of Others*, New York: Picador / Farrar, Straus and Giroux, 2004, p. 8.

¹⁴ *Ibid.*, p. 12, 55, 63.

¹⁵ *Ibid.*, p. 98.

¹⁶ John Berger, *op. cit.*, p. 65.

Standartinės suimtųjų fotografijos yra anonimiškos, nepaisant to, kad kiekvienas žvelgia mums į akis. Šiuo požiūriu *Mirties dienoraščiai* primena analogiškų genocido fotografijos atvejus. Pavyzdžiui, kai 1975–1979 m. slaptame Kambodžos kalėjime šeši tūkstančiai nuteistųjų mirė (inteligentai ir revoliucionieriai) būdavo fotografuojami prieš egzekuciją. Paskui dalis vaizdų buvo sudėti į knygą *Žudymo laukai* (*The Killing Fields*). Jie „amžinai žiūri į mirtį, amžinai tuoj bus nužudyti, amžinai nuskriausti. O žiūrovas yra toje pačioje pozicijoje kaip liokajus už kameros; ta patirtis šleikšti“, – rašo Sontag¹⁷. Bet, teigia ji, tai yra masės, mes teprisimename vienodą jų siaubą¹⁸. Iš Lietuvos ypatingojo archyvo surinkti kalėjimo portretai taip pat yra tik represuotųjų minia, vienodai žvelgianti į nežinią. Publikuodamas „represuotas“, dar iki suėmimo padarytas fotografijas, Grigaliūnas atveria jas turėjusio kalinio individualumą per konteksto atmintį, susieja tai, „kas buvo ir yra“. Bet prie to turi prisidėti žvilgsnis, kuris čia yra dvigubas.

BAUDĖJO ŽVILGSNIS

Šis fotografijų masyvas aktualizuoja baudėjo žvilgsnį, nes fotografijos buvo pateiktos (atrinktos iš visų) jam. Todėl kai kurių fotografijų buvimas baudžiamojame byloje stebina. Kam galėjo būti reikalingos nuogalių maudynės jūroje? (ilustr. Nr. 2) Čia nieko naudingo nematyti – neatpažinsi nei veidų, nei figūrų. Tarsi NKVD tardytojas būtų jas pasiėmęs tam, kad galėtų netrukdomas apžiūrinėti nuogus kūnus, kurie buvo retai matomi

Nr. 2

ir prieškarinio Lietuvos, ir sovietinėje kultūroje. O gal – kyla ir niūresnė mintis – mėgavosi tuo, kad pavyko tai nutraukti, kad šita pavydėtina kasdieniška laimė jiems nebeįmanoma? Bet tai – tik spėlionės.

Fotografijas paėmusiems ir tvarkingai užrašiusiems

identifikuotus asmenis nerūpėjo nei fotografijos estetiškai, nei istorinė ar socialinė reikšmė. Jiems rūpėjo tik atpažinti. Tam net nereikia turėti visą fotografiją – dažnai jos atplėštos, nukirptos – nukirptas antras prie stalo sėdėjęs žmogus, nukirpta prie namo stovinti moteris. Šios smurto prieš fotografiją apraiškos simboliškai

Nr. 3

įvaizdina, kas buvo daroma žmonėms – jie buvo iškirpti ir iš savo aplinkos. Kaltintojo žvilgsnis palieka fizinius pėdsakus.

Atpažinimo faktą liudija virš nufotografuotų žmonių pažymėti kryželiai, užrašytos pavardės – irgi kirilica, rusiškai (ilustr. Nr. 3). Tie įrašai nukerta laiko tėkmę. Suinteresuotas kaltintojo žvilgsnis valdo mano žvilgsnį – kiekviena žymė veda į bylą. Uždraudžia kontempliuoti. Neleidžia įsijausti į bartiškąjį *studium*, t. y. leistis į praeities tyrinėjimus gilinantį į drabužių siluetus, figūrų komponavimo būdus, fotografavimosi būsenas, įsivaizduoti už kadro slypintį romaną, svajoti¹⁹. Tai būtų naiviai sentimentalų. Net šventvagiška. Tai reikėtų atimti viltį iš mirusiųjų ir „priešas nesiliautų laimėjęs“, jei prisiminsime Benjaminą. O bartiškojo *punctum* sužeidimas čia irgi specifinis – kokios nors detalės į savo vaikystės prisiminimus nukeltas žiūrovas tegali susigėsti, nes tai būtų tik egoistinis mėgavimasis kito kančios sąskaita. NKVD bylose atsidūrusių fotografijų *punctum* sufokusuotas į vienintelį klausimą: kas atsitiko visiems šitiems žmonėms? Tai net ne klausimas, o žinojimas – beveik žinojimas.

Beveik, nes, kitaip nei suimtųjų portretai, tai nėra vien politinių kalinių ar nusikaltėlių fotografijos. Byla dažniausiai užvedama vienam asmeniui. Joje saugomos fotografijos susijusios tik su juo (ar ja). Nėra jokių nuorodų, kad buvo suimti visi čia nufotografuoti žmonės: daugybė vaikų, išsirikiavę šaulių būriai, mokinių klasės, pievutėje susėdusios moterys. Net paranojiškas enkavedisto žvilgsnis nepavers jų visų nusikaltėliais.

¹⁷ Susan Sontag, *op. cit.*, p. 49.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Žr. Roland Barthes, *Camera lucida: Pastabos apie fotografiją*, iš prancūzų kalbos vertė Agnė Narušytė, Kaunas: Kitos knygos, 2012.

Tačiau negali būti, kad fotografijose užsilikęs laimingas gyvenimas taip ir liko nepaliestas. Istorijos faktai neleidžia manyti kitaip – kiekvienas tampa pažeidžiamas, kai jį per fotografiją pasiekia rusiškai rašančiojo baudžiamosios institucijos atstovo žvilgsnis. Tai atvirksčias *punctum* – ne fotografijos detalė sužeidžia žiūrinčiojo sielą, o žiūrintysis – fotografijos detalę.

Nr. 4a

Ši *punctum* pajuntu žiūrėdama į marijampoliečių Tomo Jurgio ir Zofijos Daugirdų šeimos portretus. Pirmasis darytas apie 1939 m. ateljė (ilustr. Nr. 4a). Fone boluoja užuolaidos klostės. Jie pasipuošę – taikaus veido teisininkas vilki kostiumą, ryši kaklaraištį; didelėmis šiltomis akimis besišypsanti mokytoja vilki tamsią vakarinę suknelę parauktais petukais, po kaklu parištas kaspinas; tarp jų stovi du maži berniukai jūrininkų kostiumėliais – Algimantas ir Rimvydas. Kitoje keturiose fotografijose – tik mama su vaikais. Jų drabužiai kasdieniški – berniukų apdribusios taškuotos kelnės, stori paltai ir kailinės kepurės, languota mamos bliuzelė. Visas ateljė rekvizitas – skudurai, aptriūsusi kėdė ir vėliava su penkiakampe žvaigžde (ilustr. Nr. 4b). Viena fotografija „pagražinta“, vaizdą įkomponuojant į negrabiai iškirptą amžinosios ugnies formą, kita – į dailininko paletę. Tai fotoateljė kitoje pasaulio vietoje – Verch Obsko tarybiniame ūkyje Altajaus krašte. Kitoje nuotraukų pusėje parašyta: „дорогому мужу и папе / жена и дети“, „дарагой папка / Твой Римас и АЛЬГИС“. Jas kartu su rusiškai parašytais laiškais Zofija siuntė vyrui į Rešiotų lagerį: „Kas tau atsitiko? Jau tris mėnesius negaunu iš tavęs laiško. Paskutinis laiškas VIII.8. Mes visi sveiki, bet kas iš to, jei tavęs nėra“²⁰. Tuo metu lageryje Tomas Daugirdas laukė sušaudymo už tai, kad dirbdamas teismo tardytoju vadovavo komunistų bylų tyrimui. Kalėjime pa-

²⁰ Zofijos Daugirdienės laiškas Tomui Jurgiui Daugirdui, 1942-11-20, in: LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-13799, l. 19–20.

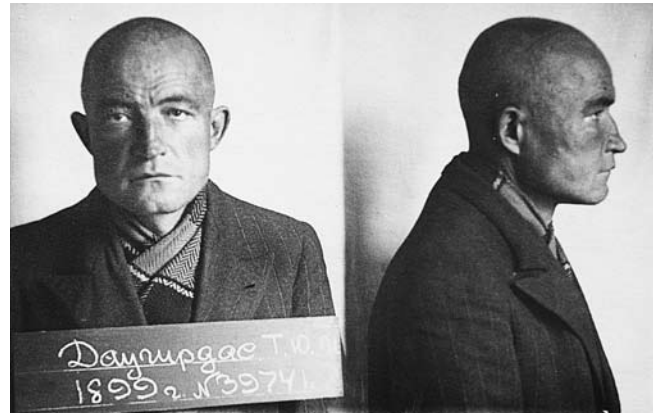
²¹ *Ibid.*, l. 19–21.

darytos dvi fotografijos – profiliu ir iš priekio (ilustr. Nr. 4c). Čia jo patamsėjęs veidas sunkiai atpažįstamas. Jo medicininėje pažymoje du įrašai: „порок сердца“, „истощение“²¹.

Dar kartą žiūrėdama į lietuviškoje fotoateljė nusifotografavusią šeimą mėginu išsivaizduoti baudėjo žvilgsnį. Vargu ar jam reikia ką nors identifikuoti – visi asmenys

Nr. 4b

Nr. 4c

žinomi. Jis mato glotnią berniukų odą, padažytas moters lūpas, jos kruopščiai susuktas garbanas. Jis žiūri jiems į akis: šiltai besišypsanti – Zofijos, nustebusias – Rimvydo, rimtas – Algimanto, ramiai svajingas – Tomo, ir nekenčia jų laimės. Svajoja, kaip vieną atkirps, kitus perkels ir perrengs. Lyg darytų fotomontažą.

Visuomenės perkonstravimui buvo pasirinkta prieškarinio Lietuvos fotografija – ta jos dalis, kurią Bergeris būtų priskyres privačių fotografijų kategorijai: ne laikraščiu darytas reportažas, ne parodai kurtas menas, o dokumentas šeimos albumui. Anot Bergerio, privačios fotografijos yra „prisiminimas iš dabar gyvenamo gyvenimo“, todėl jos „apsuptos prasmės“. Tuo tarpu viešose fotografijose vaizduojami įvykiai „neturi nieko bendro su mumis, jų skaitytojais, ar su pirmine įvykio prasme“, jos tik papildo nepažįstamojo, svetimo atmintį, ir

tas svetimas nėra fotografas, bet tas, kuris naudoja fotografijas. Pastarasis, teigia Bergeris, perima teisiančio ir keršijančio Dievo vaidmenį²². Taigi tam teisiančiam ir keršijančiam naudotojui buvo pateiktos privačios Lietuvos piliečių fotografijos, išimtos iš savojo konteksto, atskiros. Jam buvo nepažįstamas tų žmonių gyvenimas, svetima fotografijų ritualinė, etinė, egzistencinė

Nr. 5a

Nr. 5b

prasmė. Naudotojas joms suteikė savo prasmę – pavertė nusikaltimo įrodymais, liudininkėmis, skundikėmis ir bausmės įrankiais.

Štai Aleksandro Rekašiaus byloje rastos keturios fotografijos, kurių seką nustatė pats kaltintojas, mėlynu rašalu užrašęs skaičius²³.

Nr. 1. Lauke, plytinčiame už kaimo bažnytėlės, susirinko devyni vyrai ir išsirikiavo nusifotografuoti – aštuoni vyrai stovi baloje, susikišę rankas į kišenes, kai kurie rūko, vieni rimti, kiti juokiasi. Keturi, kaip įprasta, ant galvų dėvi beretes. Bet kiti keturi – tinklines kepuraites. Būtent virš trijų iš jų mėlynu rašalu pažymėtos pavardės: *Мyp. Рекаш. Янкаускас*. (ilustr. Nr. 5a)

²² John Berger, *op. cit.*, p. 56–57.

²³ Aleksandro Rekašiaus baudžiamoji byla, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 46753/3, l. 49.

Nr. 2. Išsirengę iki glaudžių jie kasė žemę, bet trumpam sustabdė darbą nusifotografuoti. Šypsenuoms jėgų nebėra. Keturi iškėlę pilnus žemių kastuvus. Centre į purvą išmeigtas kastuvas – turbūt fotografo. Virš centre esančio vyro vėl užrašyta: *Мypауск*. Bažnyčios fone nesimato, bet yra futbolo vartai – į juos atkreipia dėmesį mėlyna rodyklė. (ilustr. Nr. 5b)

Nr. 5c

Nr. 5d

Nr. 3. Tie patys vyrai fotografuojasi ant žolės – keturi susėdę aukščiau, kaip siena, keturi įvairiomis pozomis prigulę priešais juos. Jie ilsisi jau be kastuvų, be galvos apdangalų, tik vienas – su tinkline kepurėle, tas, kuris taip ir liko neįvardytas. Minkšta šviesa išryškina jų raumenis – tarsi jie būtų nulipdyti iš to paties purvo, kurį kasė. Čia nieko nebeužrašyta. (ilustr. Nr. 5c)

Nr. 4. Jau apsirengę, matyt, baigę darbą, tie patys vyrai ilsisi – du sėdi, šeši guli prie vielinės tvoros, už kurios auga du gluosniai. Tolumoje – kaimas su bažnytėle. (ilustr. Nr. 5d)

Ką jie čia kasė, taip pat mėlynujų užrašų ir rodyklių reikšmės išaiškėja skaitant Rekašiaus bylą, o kartu – bairus plyšys tarp veiksmo, kurį įamžino privati fotografija, ir svetimo naudotojo-baudėjo žvilgsnio jai suteiktos prasmės.

Sovietų armijos kareivis Aleksandras Rekašius, dirbęs Gorkio staklių gamykloje, buvo suimtas raudonarmiečių 1942 m. gegužės 18 d. ir apkaltintas anti-sovietine agitacija. Apieškojus jo kambarį 17 divizijos barakuose, buvo paimti 57 atvirukai ir fotografijos²⁴ (byloje rastos tik tos keturios). Tą pačią dieną jis buvo apklaustas. Pirmasis klausimas buvo apie keturias jau aprašytas fotografijas: „Pas jus rastoje fotografijoje Nr. 1²⁵, kur jūs stovite antras iš kairės, prie jūsų švarko atlapo prisegtas fašistinės organizacijos „Jaunoji Lietuva“ – jaunalietuvių – ženkliukas. Fotografijose Nr. 2 ir 3²⁶ jūs taip pat apsirengęs fašistinės sportinės organizacijos jaunalietuvių „JSO“ juodos spalvos glaudėmis su balta juostele. Fotografijoje Nr. 2 matosi, kad jūs dirbate sporto aikštelėje. Visa jūsų veikla visiškai įrodo jūsų priklausomybę fašistinei organizacijai. Smulkiai papasakokite, kokia buvo jūsų veikla toje organizacijoje?“ Kaltinamasis paaiškino, kad ženkliuką prisisegęs ir juostelę prisisiuvęs dėl grožio, paragintas Murausko ir Jankausko, kurie buvę jaunalietuvių, jis pats organi-

Nr. 6a

Nr. 6b

Nr. 6c

zacijai nepriklausęs, o tądien jie tiesiog sausinę pelkę²⁷. Tačiau tos keturios fotografijos buvo pripažintos nepaneigiamais įrodymais. Kaip ir kratos metu paimtas dienoraštis, kuriame jis aprašinėjo, ką matė, ką jautė važiuodamas traukiniu, vežusių žmones į Sibirą – jis buvo

²⁴ Aleksandro Rekašiaus baudžiamoji byla; Nutarimas dėl arešto, 1942-05-17, in: *Ibid.*, l. 1; Kratos protokolas, 1942-05-18, in: *Ibid.*, l. 5.

²⁵ *Ibid.*, l. 49/16.

²⁶ *Ibid.*, l. 49/17, 49/18.

²⁷ Aleksandro Rekašiaus apklausos protokolas, 1942-05-18, in: *Ibid.*, l. 7.

to traukinio vagonė Nr. 612-288 veikusios krautuvės vedėjas²⁸: „Pamačiau girtų žmonių pilnos gatvės: vartaliojasi žmonės nuskurę, sėdi ir išmaldos prašo. Seniai su barzdom ir maži vaikai laukia baisyse eilėse degtinės ir alaus. Tiesiog baisu pažiūrėti, daug ubagų“²⁹. Šie ir kiti jo pastebėjimai apie sovietinius piliečius pabraukti kaltintojo. Rekašius buvo nuteistas penkeriems metams lagerio. Kartu su juo visur važiavusi jaunoji žmonelė Antanina nusiuntė vyrui savo fotografiją ir laišką: „Kaip pamatysi mano paveikslą bučiuoju prispaudusi tave...“³⁰ Bet byloje tos fotografijos nėra.

Patekusi naudotojui-baudėjui į rankas, fotografija apkaltina atbuline data, nes įamžindama kasdienį veiksma (vyrai dirbo, buvo karšta, tai ėmė ir nusirengė) vienodai abejingai užfiksuoja ir tai, kas numatyta, ir visas nieko bendro su fotografavimo tikslu neturinčias detales (glaudės su juostele). Tačiau, jei prisiminsime Bergerį, naudotojas padarė dar daugiau. Iš albumo paėmęs privačias fotografijas ir uždaręs bylose „amžinam saugojimui“, jis sunaikino tada gyvento gyvenimo atmintį, o kartu – ir prasmę. Nutraukti, sulaužyti žmonių gyvenimai virto tuštumos dėmėmis šeimų istorijose. Iš bylų daugelis fotografijų irgi dingo – buvo sunaikintos. Dabar Grigaliūnas gelbėja tai, kas liko, perkelia privačias fotografijas į naują viešumą – naujiems naudotojams-teisėjams. Tokiems kaip aš. Ir kiekvienam kitam, vartančiam knygą, žiūrinčiam parodą. Bergerio perspėjimas tebegalioja – mums svetima šių fotografijų pirminė prasmė. Tuomet kaip netapti naujais keršytojais-teisėjais?

MANO ŽVILGSNIS

Dabar šios fotografijos guli ant mano (ir tavo, skaitytojau) stalo. Mano ir baudėjo žvilgsniai nejaukiai sutampa – naršydami po svetimas fotografijas mudu kažko ieškome. Kad nuo *jo* atsiskirčiau, kad šių žmonių neuždaryčiau vien į aukos naratyvą, pirmiausia išsižiūriau į fotografijas, neatsivertusi bylų – laukiu, ką man pasakys vaizdas (ilustr. Nr. 6a, 6b, 6c). Jis atgyja, ima tekėti laikas. O fotografijose jis teka ypatingai. Statiškame vaizde, rašo Damienas Suttonas, „atmintis ir vaizduotė pradeda atspindėti ir laužti viena kitą“. Tuomet dezorientuota žiūrinčiojo savimone, pasinėrusi į kintančią dabartį, žvelgia į fotografijoje sulaikytos praeities ir ateities platybes, tarsi tyrinėtu laiką kristalą³¹. Atmintis ir vaizduotė dirba, plėsdamos vaizdą, bet istorijos dar nėra. Ją reikia sukurti iš nuotrūpų.

Tai ne taip paprasta, nes apie daugumą užfiksuotų

²⁸ Aleksandro Rekašiaus dienoraštis, in: *ibid.*, l. 49; Tauragės žemės ūkio kooperatyvo „Laisvė“ pažymėjimas, 1941-06-16, l. 50/4.

²⁹ *Ibid.*, l. 49/6; skyryba taisyta.

³⁰ Antaninos Rekašienės laiškas Aleksandrui Rekašiui, in: *ibid.*, l. 50/23.

įvykių, žmonių nieko nežinau – juos įprasminęs priešakario Lietuvos gyvenimas dingo jau seniai, tų akimirkų nebėra kam prisiminti – tuo pasirūpino naudotojas-baudėjas. Daugelis judesyje sustabdytų mėgėjiškų momentinių nuotraukų kuria nutraukto laiko išpūdį – čia matomi žmonės, regis, tuoj pabėgs iš kadro, jų kontūrai, veidų bruožai susilieja, užtemsta judesyje. Tai neišbaigtumo kalba – tuštumą dėmės, kurias turėtų užpildyti žiūrinčiojo vaizduotė. Ji kreipia mintis į vaizdo ateitį, į jos dar neišspręstumą (ilustr. Nr. 7). Galbūt nežinojimas yra pagrindinė sąlyga, norint patirti statiškos fotografijos judėjimą – ir prasmęgi pro jos akivarą į patį gyvenimą.

Tas gyvenimas buvo visko pilnas, tankus, nepaprastas – kaip ir to meto fotografija. Ji piešia laimės būseną prieš tragediją, kaip filmuose apie katastrofas. Šią būseną būtina prarasti, kad filmas pradėtų pasakoti istoriją. Tai nepabaigta koda, pakibusi ties virsmo tašku – virsmo iš laisvos Lietuvos visuomenės į baimės sukaustyta sovietinę (ji apčiuopiama areštuotųjų fotografijose). Iš lietuvių kalbos – į rusų (tai žymi užrašai). Iš spalvų turtingo gyvenimo į pilką vienodumą (tai žymi fotografijos situacijų įvairovė). Viso to, kas čia užfiksuota, nebėra. Masiniuose portretuose susispietę įvairių profesijų atstovai, dažniausiai – mokytojai, gydytojai, kariškiai. Ypač daug uniformuotų žmonių: Šaulių būrys, Priešlėktuvinės saugos būrys, žygiuojantys, atiduodantys pagarbą, raiti, šaudantys pratybose,

Nr. 7

besigėrintys savo dabar jau kukliai atrodančiais tankais „Audra“ ir „Žaibas“, besišilintys ar tiesiog užsukę į ateljė nusifotografuoti atminčiai – vieni su kitais, su žmonėmis ir su vaikais. Uniformuoti žmonės labiausiai

³¹ Damian Sutton, *Photography, Cinema, Memory: The Crystal Image of Time*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2009, p. 36–38. Suttonas fotografijai pritaiko Gilles'io Deleuze'o kino kaip „kristalinio

domino NKVD – naujam režimui juos pirmiausia reikėjo pašalinti, todėl tokių fotografijų gausa suimtujų bylose nestebina. Bet jose yra ir visi kiti: storas fabrikantas prie savo fabriko sunkvežimio su užrašu „Br. Smidt“ (ilustr. Nr. 8), mokytojai su mokiniais, mokykloje nuo knygų galvas pakėlę žydų berniukai, besišyp-

Nr. 8

santys fotografui, gatve einantys skrybėlėti žydai, barzdoti rabinai, žmonės, kažką švenčiantys savo butuose, stovyklautojai, statybininkai, traukinių keleiviai, sienpjoiviai, lentas obliuojantys staliai, demonstrantai, medkirčiai, žmogžudystes tiriantys tardytojai ir popierius pildantys biurokratai, posėdžiaujantys komitetai ir visuotiniai susirinkimai, koncertai ir spektakliai, tiesiog gatvių praeiviai, gydytojai su savo ligoniais, ligoniai su savo artimaisiais, nusikaltimų tyrėjai, muzikantai su savo instrumentais, sportininkai, net besimaudantys nuogaliai, moterys dailiomis gėlėtomis suknelėmis, tvarkingai susidėjusios plaukus, žydės raiškėmis akimis, jūrininkai, parduotuvėje sustoję pasišnekėti pirkėjai, ekskursantai prie Gedimino pilies, žmonės prie pieninės, prie tabako fabriko, prie vaistinės. Jie fotografuodavosi su savo mėgstamais daiktais ir gyvūnais: su dviračiais, cigaretėmis, šautuvais, slidėmis, automobiliais, portfeliais, pačiūžomis, skrybėlėmis, motociklais, valtimis, šunimis, katėmis ir arkliais. Jų čia tiek daug, fotografijos neryškios, sunku susekti, kas yra kas, ir kažin ar įmanoma – tai juk miręs pasaulis. Visų jų nebėra. Visos šitos kultūros.

Tačiau visa tai, ką išvardijau, tėra socialiniai ir kultūriniai faktai. Jie apibendrina anonimų visuomenę. Jie neprakalbina fotografijų. Ką galima pasakyti apie žmogų, apie kurį nieko nežinai, kai tik matai šūsnį iš jo

laiko atvaizdo“ sampratą; žr. Gilles Deleuze, *Cinema 2: The Time-Image*, translated by Hugh Tomlinson and Robert Galeta, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989, p. 81.

atimtų fotografijų? Iš pradžių – nieko. Negalima pasakyti nieko tikro, todėl jos nereikalingos istorijai. Viską pakeičia ateityje numanomas baudėjo žvilgsnis. Jis verčia išsižiūrėti į veidus. Ieškoti įtartinų detalių. Vaizduote užpildyti tarpus tarp fotografijų, po truputį rekonstruojant žmonių gyvenimus iki to taško, kai jie pateko NKVD akiratin. Atpažinti veidai tampa tarsi skylėmis laike – per jas galima verti istorijos siūlą. Ir staiga suvokiu, kad, nepaisant mano pastangų atsiriboti, su fotografijomis elgiuosi tikriausiai taip pat kaip tas enkavedistas, atlieku tas pačias procedūras. Tik mūsų tikslai skirtingi: jis siuva fotografijas į bylą, kad apkaltintų ir sunaikintų, aš – kad atkurčiau gyvenimą.

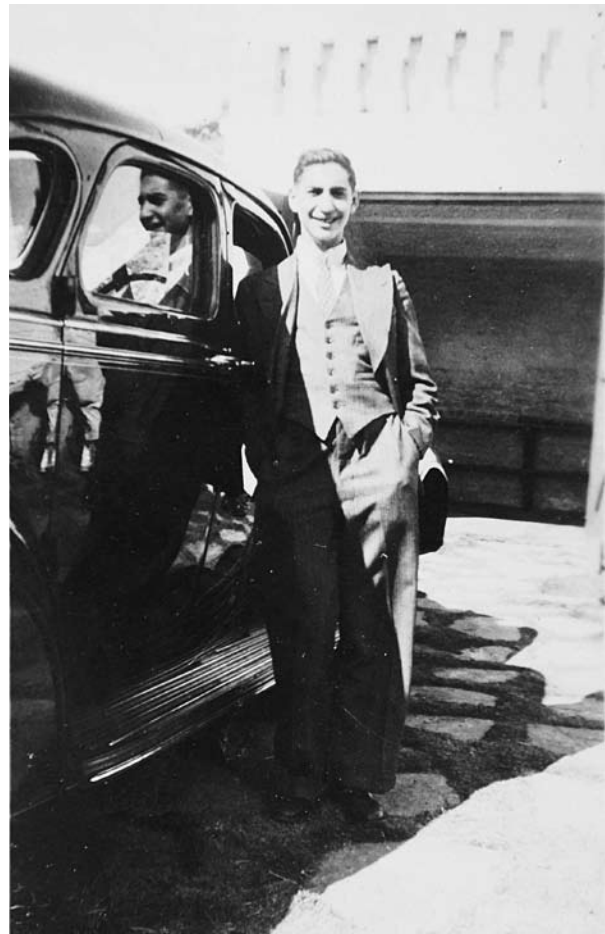
Šitaip pagaunu savo žvilgsnio nusikaltimą. Kompiuterio ekrane lengvai padidindama nuotraukas aš jas tyrinėju – slenku per veidus, atskirti nuo kitų jie ima kalbėti, klausti, žinoti ateitį, kreiptis į mane. Rankos išduoda nuslėptus jausmus, juos galima stebėti, kaip stebėjo enkavedistas. O aš per šitas fotografijas tyrinėju jį, tyrinėju save. Jos mane įtraukia, atsiduodu jų galiai ir pati braunuosi gilyn į praeitį, į svetimų žmonių gyvenimus, kurie man nerūpėtų, jei ne tos bylos, jose uždaryta kančia ir mirtis, jei ne tas žvilgsnis, jei ne žinojimas, kad per fotografijas jie tapo pažeidžiami. Pačios mirties vaizdų čia nėra, nėra ir kūnų. Ir vis dėlto – pagaunu save – žvilgsnis į kitų veidus nepaiso jų skausmo, juo pasinaudoja, kad turėtų iš ko kurti istorijas, penėti vaizduotę. Mano žvilgsnis nėra nekaltas. Iš fotografijų surestas paminklas jį nukreipia prieš save patį, verčia išvysti save istorijos veidrodyje, įsisąmoninti polinkį vartoti smurtą, kad ir dėl švento užuojautos tikslo.

ĮSTRIGĘS LAIKO KAULIUKAS

Dabar aišku, kodėl Kęstutis Grigaliūnas tęsia darbą. Vis eina į archyvą, skenuoja fotografijas, žymisi biografijas. Per fotografiją atgaivinta atmintis iškrečia žiaurų pokštą. Fotografija tarsi „maistingas istorinių reiškinų vaisius laiką slepia *savyje* nelyginant brangų, tačiau beskonį kauliuką“, – rašė Benjaminas³². Jis manė, kad pasinaudojus fotografijoje vibruojančiomis įtampomis, galima „išsprogdinti“ epochą, gyvenimą, kūrinių iš homogeniškos istorijos visumos. Iš NKVD baudžiamųjų bylų surinktos fotografijos – tai epochos sprogimo skeveldros. Prieš tą smūgį fotografavęsi žmonės dar nežinojo, kaip pasisuks Europos istorija. Jie nė nenumanė tokios savo ateities – kiekvienas kūrė savą ateities viziją. Jie visi šypsosi, nes fotografuotasi mieloms akimirkoms atminti (ilustr. Nr. 9). Tai įveikia mūsų pasipriešinimą – idant paskui sužeistų žinojimu, nuo kurio vaizdas tampa nepakeliamas. Laimingo gyvenimo ženklai didina atstumą iki valstybės sankcionuoto smurto ir mir-

³² Walter Benjamin, *op. cit.*, p. 334.

ties, jie neigia atskyrimą, kankinimą, mušimą, laikymą karceryje vandenyje iki kelių septynių dienų, nežinią, sušaudymą, vaikystę našlaičių namuose, badą lageriuose, mažiausiųjų palaidojimą, šaltį, tyčiojimąsi. Kitokia senos fotografijos faktūra slepia tiesą: kad ir mes dabar taip gyvename, nė nenumanydami *tokios* savo ateities. Ji būtų kaip akibrokštas. Paneigimas. Absurdas. Nesąmonė. Neteisybė. Kaip ir mes, šitie žmonės dar nėra patyrę okupantų žiaurumo ir karo siaubo. Kaip ir mes, jie „negali suprasti, negali išivaizduoti“. Kai juos fotografavo kalėjimo fotografai, jie jau galėjo suprasti ir išivaizduoti. Tai liudija jų išvaizda, nes žiaurumas ir smurtas jau buvo jų dabartis. Tad ankstesnėse *Mirties dienoraščių* knygosose tie žmonės buvo radikaliai ne mes. Kalėjimo fotografijos procedūra vizualiai garantuoja, kad mes su tapatybės portretų personažais nesusitapatintume –

Nr. 9

mūsų tai neliečia, tai jau praeitis, genocidas – jau istorija, jis nebeprisikartos ir tikrai neįmanoma, kad mums taip atsitiktų. O laisvės fotografijos teigia priešingai. Taip, jos aktualizuoja atmintį, bet jose įstrigęs laikas pamažu įgyja ateities skonį – čia užfiksuota dabartis – ne ką tesiskiria nuo mūsų šios. Tai buvo, tai bus. ❏

SOVIETINĖS SEKULIARIOS APEIGOS IR PERKEISTAS ŽMOGIŠKUMAS

Nerija Putinaitė

Viena pagrindinių kliūčių sovietiniam pasauliui įsitvirtinti Lietuvoje buvo krikščioniškasis tikėjimas, žmogaus egzistencijos galutinius klausimus atrėmęs į prasmes, kurios buvo asmeniškai svarbios bei galėjo nesutapti su visuomenėje paplitusiomis ar išsigalėjusiomis prasmėmis. Katalikų Bažnyčia buvo ir politinė organizacija, kurios savarankiškumas ideologiškai ir praktiškai sovietų valdžiai negalėjo būti priimtinas. Kova už žmogų be tikėjimo tiesiogiai buvo susijusi su pastanga tikinčiuosius izoliuoti nuo pasaulėžiūrinę alternatyvą teikusios organizacijos. Vienas pagrindinių šios izoliacijos būdų buvo naujos pasaulėžiūros formavimas, apėmęs ir suformavimą naujų sovietinio žmogaus interesų, kurie skatintų „pamiršti“ tikėjimą.

Pagrindinį dėmesį šiame straipsnyje skirsime chruščioviniais metais inicijuotiems pasaulėžiūros pokyčiams, kuriuos sovietų režimas įgyvendino pasitelkdamas vadinamąsias naujas apeigas ar naujas tradicijas. Tai turėjo būti instrumentai nereligiškai minėti ir įprasinti asmeniškai ar net egzistenciškai svarbius įvykius – gimimą, santuoką, mirtį. Vardynų, santuokos ir laidotuvių civilinis ritualizuotas šventimas buvo kuriamas kaip pakaitalas bažnytinėms krikštynoms, vestuvėms ir laidotuvėms.

Šių švenčių ar minėjimų suvisuomeninimas sovietų Lietuvoje vyko gana paradoksaliai. Jos atsidūrė valdžios galios tarpusluoksnyje: tarp kontroliuojamų kolektyvinių minėjimų ir menkai kontroliuojamos, tegul ir siauros, tačiau išlikusios privataus gyvenimo erdvės. Todėl siekdamas išstumti šventimų religines minėjimo prasmes, režimas susidūrė su asmeniniais žmonių polinkiais ir norais, prie kurių teko taikytis. Šventes siekta padaryti kuo patrauklesnes, tarsi atsveriančias bažnytines, ieškoma būdų sau palenkti žmogaus jausmus ir simpatijas. Tam tikslui buvo įdėta daug kūrybinių ir mokslinių pastangų tiriant, performuojant ir pritaikant istorinę ritualų bei apeigų medžiagą. Buvo skirta ir ne-

mažai finansinių resursų statant specialiai apeigoms pritaikytus puošnius ir brangius pastatus, santuokų ir laidojimo rūmus.

Lietuvoje auklėjamoji visuomeninė švenčių prasmė, kurią sugestijavo ideologija, nubluko prieš jausminius scenarijus, kuriais buvo siekiama sukurti kuo stipresnę emocinį efektą dalyvaujantiems. Išskilmingumas ir pramoginis šventiškumas buvo pagrindiniai šeimos švenčių scenarijų sudarymo ar jų architektūrinio apipavidalinimo tikslai. Jausmų efektui išgauti buvo kuriama nauja švenčių mitologija, vinegretiškai sukomponuota iš folklorinių tradicijų motyvų, apibendrintų bei naujai įprasminamų simbolių, ideologinių elementų. Šventimo siužetai ir prasmės kovojant dėl žmonių simpatijų buvo daug mažiau svarbūs už jų formuojamą nuotaiką ir aktyvinamus jausmus.

Čia susiduriame su labai savitu pasaulėžiūros keitimo atveju. Sovietinis žmogus randasi ne vieną prasmę pasakojimą (krikščioniškąjį) keičiant kitu (sovietiniu ateizuotu ideologiniu), o jo žvilgsnį ir ieškojimus atitraukiant nuo prasmės klausimų. Naujų tradicijų radimasis bei paplitimas reiškia savitą pasaulėžiūrinį pokytį, charakterizuojantį naują sovietinį žmogų.

Lietuvoje apie vadinamųjų naujų tradicinių švenčių radimąsi rašyta ne vieno autoriaus¹. Daugiausia dėmesio jie kreipė į istorinius ir ideologinius šių tradicijų ar „apeigų“ radimosi aspektus. Tačiau kol kas šios šventės menkai analizuotos kaip sovietinis pasaulėžiūros keitimo instrumentas. Pagrindinį dėmesį kreipsime į naujas vestuvių apeigas kaip emociškai ryškiausias ir geriausiai išplėtotą reiškinį.

CHRUŠČIOVIŠKAS ŽMOGIŠKUMAS IR RITUALŲ PRASMĖ

Sovietinės ideologijos požiūriu šeimos švenčių, siejamų su gimimu, tuoktuvėmis ar laidotuvėmis, viešo ar

¹ Arūnas Streikus, „Apie antikrikščioniškus sovietinių švenčių ir apeigų tikslus“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 10, p. 514–517; Marija Drėmaitė, „Naujųjų apeigų dramaturgija – santuokų ir laidotuvių rūmai sovietų Lietuvoje“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2013, Nr. 8, p. 572–579;

Darius Petkūnas, „The Introduction of Secular Rites of Passage in Lithuania – Communist Alternatives to Christian Rites“, in: *Soter*, 2013, Nr. 47 (75), p. 93–112.

visuomeninio išskirtinio šventimo apskritai neturėjo būti. Tam turėjo pakakti civilinės fakto registracijos. Mirtis materialistinėje pasaulėžiūroje neturėjo jokių gilesnės prasmės. Po karo Lietuvoje buvo svarstoma galimybė visuotinai įdiegti kremaviną ar vadinamąjį „žydiškąjį“ palaidojimą, tai reiškia – greitą ir be jokių ceremonijų.

Komjaunuoliškos vestuvės taip pat nenumatė ypatingo šventimo, lydinčio civilinės santuokos įregistravimą. Kova prieš Bažnyčias bei krikščioniškus ritualus paskatino režimą peržengti šią civilinę askezę. Tiesa, kietaaktis režimas galėjo kitomis priemonėmis siekti išrauti bažnytines praktikas: represuoti bažnytines veiklas ir terorizuoti praktikuojančius tikinčiuosius, religinių gyvenimą nustumdamas į pogrindį. Tačiau Chruščiovo epocha sukūrė kitą pagrindą režimo santykiuose su tikėjimu ir tikinčiais. Vadinamojo „atšilimo“ programa reiškė, kad nustota ignoruoti žmogaus individualius bei asmeninius poreikius. Tai taip pat reiškė ir daug gilesnės bei asmeniškės sovietizacijos pradžią.

Paskelbus „naujo žmogaus“ kūrimo programą, buvo atvertas kelias žmogaus vidujybės ir jo pasaulėžiūros aktyviam perkeitimui pagal režimo poreikius. 1961 m. TSKP XXII suvažiavimas priėmė Komunizmo statytojo moralės kodeksą. Tai reiškė ir sovietinės moralės, o kartu – ir žmogaus dvasinio (ar vidinio) pasaulio kontrolės eros pradžią. Tuomet suintensyvėjo bei naujų formų įgavo kova su krikščioniškuoju tikėjimu, kuris, bent Lietuvoje, buvo didžiausia kliūtis šiam naujam posūkiui. Kaip suvažiavime pasisakė Chruščiovas: „Juk dvasinis žmogaus vystymasis negali būti sėkmingas, jeigu jo galva yra pilna mistikos, prietarų, neteisingų pažiūrų“². Chruščiovo įvestos naujovės buvo nauji subtilesni būdai žmonėms atitraukti nuo tikėjimo ir Bažnyčios. To siekiama naudojant „idėjinio poveikio priemones žmonėms auklėti mokslinės-materialistinės pasaulėžiūros dvasia, religiniams prietarams nugalėti, neleidžiant įžeidinėti tikinčiųjų jausmų“³. Viena ryškiausių naujovių buvo naujųjų tradicijų diegimas.

Naujos šventės pradėtos švęsti pačioje šešto dešimtmečio pabaigoje, scenarijus kuriant vietos darbuotojams. Vienas pagrindinių naujųjų ritualų specialistų, kūrėjų ir tyrėjų Petras Pečiūra drauge su kolega latviu A. Serdantu jau 1960 m. rusiškai sąjunginėje „Žinijos“ leidykloje išleido metodinę priemonę apie dviejų respublikų patirtį „diegiant naujas tradicijas“⁴. Čia didelis dėmesys skiriamas ir naujų tradicijų turiniui, ir formai.

Pečiūra kaip išskirtinį faktą pamini numatomas naujas patalpas skyriui Kaune, kuriose „net ketinama pastatyti vargonus“⁵. Sąjunginiu mastu nauja metodinėje priemonėje yra ne visuomenės dėmesys civilinei santuokai ir kitoms šventėms, o pastanga jas paversti kuo iškilmingesnėmis, taip pat – panaudoti etnines tradicijas. Manytina, kad šiomis naujovėmis Lietuva buvo viena pirmaujančių respublikų. Tai galėjo lemti ne vien aršus kovos su tikėjimu pobūdis, skatinęs aktyvumą ir inovatyvumą ieškant naujų formų, bet ir nacionalinis charakteris, lietuvių noras švęsti iškilmingai. Juolab kad ir Serdantas nurodo, jog Latvijoje neprigyjūs švenčių iškilmingumas ir net senieji latviškieji vestuvių papročiai: „Stebima tendencija vengti perteklinio teatrališkumo ir triukšmingumo. Palankiai taip pat nežiūrima ir išgyvendinamos jaunavedžiams kolektyvų teikiamos brangios dovanos“⁶. Metodinė priemonė atskleidžia, kad tuo metu aktyviai formavosi tipinio šventimo pavidalas, į jį įtraukiami nauji elementai, atsisakoma perteklinių.

Kiti faktai taip pat liudija, kad vyko pati tikriausia kova su Bažnyčia dėl žmonių jausmų ir simpatijų. Paminėtina didelio atgarsio sulaukusi ateistinėje radijo laidoje „Akiračiai“ 1962 m. kelis mėnesius aptartoji merginos Gemos istorija⁷. Ji emociškai surašytu laišku kreipėsi į radijo laidą, prašydama patarimo, nes norinti ištekėti pagal naujus papročius, o jos išrinktojo tėvai norintys bažnytinės santuokos. Laidos klausytojai siuntė jai patarimus, kurie buvo viešai skaitomi. Istorija tęsėsi kelis mėnesius, galiausiai viskas baigėsi „laimingai“, jaunuoliai, nepaisydami tėvų noro (ar tėvams nusileidus dėl viešo visuomenės spaudimo), susituokė civiliai, laida prisidėjo prie sveikinimų naujai tarybinei porai.

Respublikinio lygio institucionalizacija, reaguojanti į poreikį, kad šeimos šventės būtų civiliai ritualizuotos, įvyko tik 1963 m. Tai davė pradžią skirtingose Lietuvos vietose iniciatyvomis iš apačios formuojamų apeigų tipizacijai, pradėtos leisti rekomendacinės apeigų scenarijų knygos, sistemingai tiriama lietuvių liaudies folkloras ir su šventėmis susiję papročiai, referuojami kitų tautų papročių antropologiniai tyrimai⁸. Pirmiausia dėmesys nukreipiamas į pirmąsias bendruomenes, kuriose buvo galima aptikti „kolektyvinius“ šeimos švenčių šventimo pagrindus. Ideologiškai buvo laikomasi nuostatos, kad kiekvienoje epochoje atitinkamos apeigos susiformuojančios pagal visuomenės pobūdį ir poreikius. Socialistinėje visuomenėje netinkančios kapitalistinių

² TSKP XXII suvažiavimo medžiaga, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 168.

³ *Ibid.*, p. 359.

⁴ П. Печура, А. Сердант, *Новая жизнь, новые традиции (Из опыта внедрения новых традиции в Литовской и Латвийской ССР)*, Москва: Знание, 1960.

⁵ П. Печура, „Внедрение новых традиции“, in: *ibid.*, p. 21.

⁶ А. Сердант, „О безрелигиозных традициях и обычаях“, in: *ibid.*, p. 33.

⁷ „Laidos „Akiračiai“ medžiaga“, 1962, in: Lietuvos TSR Ateizmo muziejaus archyvo fondas (netvarkyta medžiaga), Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas.

⁸ Žr. Petras Pečiūra, *Laikai ir papročiai*, Vilnius: Vaga, 1966.

(religinį) pobūdį turinčios apeigos, reikalingos naujos jų formos, atitinkančios epochą. Socializmas išnaikinant pagrindą išnaudojimui ir nelygiateisiškumui, pirmiausia – vyro ir moters santuokoje: „Seni papročiai užleidžia vietą naujiems ir Tarybų šalyje, kur moteriai sudaromos sąlygos dirbti lygiateisiškai su vyru, o tai yra jos laisvės ir savarankiškumo pagrindas“⁹.

Epochos santykinumas reiškė, kad naujoms apeigoms pasitelkiant seną etninę folklorinę medžiagą, nebuvo

Pakeliui į Civilinės metrikacijos biurą. Iš Angelės Vyšniauskaitės knygos *Lietuvių šeimos tradicijos* (Vilnius, 1967)

perimamos senųjų ritualų prasmės. Buvo perimami tik jų elementai, kurie pasitelkiami kaip estetiškos priemonės, stiprinančios apeigos emocinį poveikį: „Estetinės priemonės apeigoje sustiprina kolektyvinius pergyvenimus, labiau įjungia dalyvius į pačią apeigą“¹⁰. Į tai,

⁹ *Ibid.*, p. 105.

¹⁰ Petras Pečiūra, *Šventės problema*, Vilnius: Mintis, 1980, p. 50.

¹¹ *Ibid.*, p. 53.

¹² *Mūsų apeigos ir šventės*, sudarė Rūta Giedrienė, Kaunas: Šviesa, Lietuvos TSR mokslinis metodinis kultūros centras, 1981, p. 3.

¹³ *Civilinės laidotuvės*, paruošė Irena Čepienė, Vilnius: [s.n.], Respublikinis kultūros-švietimo darbo mokslinis-metodinis kabinetas, 1966; Petras Pečiūra, *Laikai ir papročiai*.

¹⁴ *Mūsų apeigos ir šventės*; Petras Pečiūra, *Šventės problema*.

kas vyksta apeigų metu, pradėta žiūrėti kaip į „simbolių sistemą“, sutelkta forma išreiškiančią šventę atitinkančias žmonių emocijas¹¹. Ritualų organizatoriams ir dalyviams buvo suteikta daug improvizacinės laisvės keisti jau pasiūlytus „tradicinius apeigų elementus“ ar suteikti jiems naujų prasmių: „Pasitaiko, kad jie sukuria ir savas džiaugsmo, sveikinimo, pagarbos išraiškos formas, kurias įsidėmi ir panašiomis progomis kartoja kiti“¹². Ši improvizacinė laisvė, nesant įforminančio aiškaus pasakojimo, buvo beveik beribė, jei ja buvo galima pasiekti emocinį efektą.

Per sovietmetį švenčių ritualai ir apeigos nuolat buvo tipizuojami, drauge paliekant erdvės pildytis naujais simboliniais elementais. Tai atsispindi civilines funkcijas atliekantiems darbuotojams leistose rekomendacinėse knygose, aprašančiose ritualų scenarijus, aplinką, kurią reikia sukurti, ir panašius dalykus, įskaitant ir dalyvaujančiųjų savitą aprangos „kodą“. Pirmieji leidiniai pasirodė jau apie 1966 m.¹³, paskutiniai – devinto dešimtmečio pradžioje¹⁴. Naujų ritualų kūrimas, – jei jį siesime su folklorinės medžiagos rinkimu gamtos ciklo šventėms, jas aiškinant sekuliariai natūralistiškai gamtiškai: saulės sugrįžimo šventėms (įskaitant Kūčias ir Kalėdas), Vasaros šventėms (įskaitant jonines, rugių pjovimo papročius, žolines), – vyko ir vėliau¹⁵. Jos toliau kuriamos ir šiandien¹⁶.

IEŠKANT EMOCINIO PAVEIKUMO

Sovietinėje tvarkoje religijos patrauklumas buvo išaiškinamas psichologiškai: religiniai ritualai patrauklūs paprastam žmogui, nes labai stipriai kontrastuoja su jo kasdienybe ir gyvenama aplinka: „Religiniai įvaizdžiai pagrindinai apima jausminę žmogaus psichikos sferą“¹⁷. Ateistinė kova reiškė ne tiek pastangą suteikti kitą nei religinį prasminį pagrindą žmogaus egzistencijai aiškinti, o sukurti jausmiškai labiau paveikią aplinką.

Krikščionybėje nematant gilesnės prasmės bei nepripažįstant žmogaus prigimties, esančios anapus jausminės psichologinės sferos, religijos patraukimas iš žmogaus gyvenimo reikštų vien emocinę tuštumą, kurią reikia užpildyti. Sovietų valdžia pripažino šiuos žmogaus poreikius: liaudies masėse „išliko stiprus socialinis-psichologinis apeigų poreikis, kurį anksčiau daugiausia tenkino religinis kultas, o dabar jį patenkinti

¹⁵ Paminėtinos tokios knygos kaip: Pranė Dundulienė, *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*, Vilnius: Mintis, 1991.

¹⁶ Sonata Kisieliienė, *Lietuvių kalendorinės šventės*, Kaunas: Lietuvos Respublikos žemės ūkio rūmai, 1997; Arūnas Vaicekuskas, *Lietuvių šeimos papročiai*, Kaunas: Šviesa, 2006; Irena Čepienė, *Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos*, Vilnius: Alma littera, 2008; ir kt.

¹⁷ 1962 m. muziejaus metinis darbo planas, in: *Lietuvos TSR Ateizmo muziejaus archyvas*, ap. 1, b. 2, l. 1.

reikia kitomis priemonėmis¹⁸. Ateistinėse alternatyvose bažnytiniais ritualams pasitelkiami emociškai įkrauti simboliniai elementai ar jų sancaupos, turinčios sukurti šventinę nuotaiką. Siekta kurti tokius ritualus ir aplinką, kurie generuotų tam tikras emocijas.

Šventimas atliko savitą sovietinės socializacijos funkciją. Jo metu atsiradęs jausmas siejamas su įveika skirtumo tarp individo ir visuomenės, tai yra žmogaus su-

Sutuoktuvės Vilniaus civilinės metrikacijos skyriuje. Iš knygos *Civilinės apeigos* (Vilnius, 1979)

visuomeninimu. Ideologiškai apibrėžtas šventiškumo jausmas yra „ryškiausia žmogaus harmonijos su aplinka, visuomeniniais idealais išraiška. Tai būseną, kurioje žmogus jaučiasi laimingas, laisvas, nejaučia su-svetimėjimo, konflikto su savimi, visuomene, gamta; jo asmeniniai interesai, mintys sutampa su visuomeniniais idealais, sudarančiais šventės turinį“¹⁹. Toks šventės apibūdinimas labiau susijęs su valstybinėmis šventėmis, tokiomis kaip revoliucijos metinių minėjimas, tačiau jis atskleidžia bendrą nuostatą šventimo atžvilgiu.

Ideologinė vestuvių prasmė buvo skurdi. Bendrąja prasme tai aiškinta kaip vienas iš devynių²⁰ ar daugiau

žmogaus įvisuomeninimo virsmų greta tapimo spaliuku, tarybiniu piliečiu ar komunistu. Jie susiję su naujais vaidmenimis visuomenėje, taip pat – ir pareigomis. Su šiais virsmis susijusios šventės vėlyvučiu sovietmečiu imtos vadinti „iniciacinėmis“ šventėmis, turinčiomis labiau visuomeninę, nei asmeninę prasmę: „labai svarbu, kad šiais momentais žmogus nebūtų vienas, kad jis jaustų visuomenės dėmesį ir globą, būtų orientuojamas teisinga kryptimi“²¹. Visuomenės rodomas dėmesys santuokos įregistravimui šiame kontekste išreiškė sovietinės valstybės lūkesčius naujos šeimos atžvilgiu. Ši ideologiškai gana tuščią šeimos sudarymo turinį, apimančią vien virsmą ir naujas pareigas, atspindi ir jau aštuntą dešimtmetį tipišką tapęs santuokos įregistravimo metu deputato ar visuomenės veikėjo duodamas priesakas jaunavedžiams: „Kurdami asmeninę laimę ir darnią šeimą, neužmirškite savo pareigų socialistinei valstybei, stiprinkite ją kruopščiu darbu ir visuomenine veikla, visur būkite jos verti piliečiai“²². Ideologinės prasmės skurdumas reiškia, kad nebuvo jokio asmeniškai paveikaus sovietinio prasminio pasakojimo, galinčio atsverti krikščioniškąjį pasakojimą, į kurį būtų galėjęs būti įpintas sovietinės šeimos sudarymo įvykis.

Nesant prasmingo pasakojimo, vienintelis ką nors galintis reikšti santuokos ritualo sudarymo elementas buvo pats jos įregistravimo aktas. Jam „teikiama vis daugiau iškilmingumo ir reikšmės, stengiantis santuokos registravimo momentą padaryti kiekvienam susituokiančiam atmintiną visam gyvenimui“²³. Siekiant pasiekti jausminį efektyvumą, jis buvo apaugintas įvairiais iš skirtingų tradicijų šaltinių kilusiais ar sukurtais simboliais, tarsi akumuliuojusiais tam tikrą nuotaiką bei turinčiais ją skleisti.

Sovietinės naujosios tradicijos, perimdamos anks-tesniųjų tradicijų elementus, juos sušiuolaikino, idant prasmės atitiktų „socialistinės visuomenės gyvenimo būdą“. Senųjų simbolių galimos maginės ar kitos panašios prasmės buvo išstumtos, paverstos gryna pramoga, panašiai kaip ir krikščioniškos pačių ritualų prasmės.

Naujos apeigos buvo perkeistos tradicijos. Buvo skatinamos švenčių dalyvių ir organizatorių kūrybinės iniciatyvos savo nuožiūra elgtis su papročiais ir liaudies meno elementais, kad būtų pasiekti šventės tikslai: „kūrybiškai transformuoti ir pritaikyti atitinkamoms sąlygoms, [jie] gali būti ir mūsų apeigų bei švenčių sudėtinė dalimi“²⁴. Kaip nurodė Pečiūra, „pirmiausia tenka naudoti esamą apeigų medžiagą ir sumaniai ją taikyti

¹⁸ J. Bromlėjus, „Naujosios apeigos – svarbus tarybinio gyvenimo būdo komponentas“, in: *Mūsų apeigos ir šventės*, p. 7.

¹⁹ Margarita Sakalauskienė, *Jaunimo šventės: Rekomendacijos klubinių įstaigų darbuotojams*, Vilnius: [s.n.], LTSR Kultūros ministerija, LTSR Mokslinis metodinis kultūros centras, 1984, p. 5.

²⁰ Būtent tiek suskaičiuoja Christen Lane, „Ritual and Ceremony in Contemporary Soviet Society“, in: *The Sociological Review*, 1979, t. 27 (2), p. 253.

²¹ Margarita Sakalauskienė, *op. cit.*, p. 6.

²² *Civilinės apeigos*, sudarė Regina Giedrienė, Vilnius: Mintis, Respublikinė liaudies tradicijų taryba, Respublikinis kultūros-švietimo darbo mokslinis metodinis kabinetas, 1979, p. 22.

²³ Angelė Vyšniauskaitė, *Lietuvių šeimos tradicijos*, Vilnius: Mintis, 1967, p. 28.

²⁴ *Mūsų apeigos ir šventės*, p. 3.

konkrečioms šventėms²⁵. Irena Čepienė, sisteminusi naujų apeigų patirtį, įvardijo dar tiksliau: „Mūsų dienomis ne tik perkainojamos senosios tradicijos, bet ir jos kūrybiškai tęsiamos“²⁶.

Civiliniams ritualams pasitelkta nemažai tautinių ar pseudotautinių elementų, dėl kurių santuokos ir imtos vadinti ne civilinėmis, o „santuokomis su nacionalinėmis tradicijomis“. Ideologiškai tai pagrindžiama, kad būtent liaudies tradicijos, o ne krikščioniškosios, esančios savos lietuviams, brėžiant tiesų kelią nuo liaudies papročių į socialistines tradicijas: „Šimtmečiais kaupta liaudies išmintimi, papročiais bei folkloru ir rėmėsi augdamos ir tobulėdamos civilinės metrikacijos apeigos“²⁷. Apeliacija į tautinius jausmus, „tautinių“ simbolių pasirinkimas neabejotinai garantavo ir jų stipresnį jausminį poveikumą nei kitos prigimties simbolių. Naujieji sovietiniai ritualai buvo „senųjų“ tradicijų elementų sanaujos, paverstos naujais efektyviais simboliais, emocijomis pripildžiusiais ritualo vyksmą, drauge uždengusiais prasmės nebuvimą.

Vienas pačių pirmųjų ir ryškiausių simbolių buvo vadinamasis „juostų tiltas“. Jo kilmė siejama su Kėdainių krašto tradicija bei būtent taip pagal naujas tradicijas švęsta pirmąją civilinę santuoką Kėdainiuose 1958 m.²⁸ Po dešimtmečio juostų tiltas yra išvirtinęs kaip tipinis ritualo simbolis: tautiniais rūbais apsirengusios poros, jauniems išžengiant, abipus tako laiko virš jų galvų tautinių juostų tiltą, o jiems išeinant – juostos nuleidžiamos. Šio simbolio prasminiai aiškinimai yra lėkšti. Pirmuosiuose tipiniuose ritualuose tiesiog nurodoma, kad juostų panaudojimas suteikia „registracijos aktui didesnio iškilmingumo ir įsimenamumo“²⁹. Vėliau sakoma, kad tai esąs liaudies žaidimo „Jievaro tiltas“ elementas, dėmesio ir pagarbos jaunavedžiams parodymas: „Juostų tiltas liaudies papročiuose naudojamas, kolektyviai sutinkant ir išlydint garbingus svečius“³⁰.

Kitas sovietmečiu įtvirtintas simbolis yra jaunosios rūtų vainikėlio ir jaunojo rozetės persegimas iš kairės į

dešinę po santuokos sudarymo. Tai atlieka vyriausioji pamergė ir pabrolys, vadinamieji „vainiksegiai“. Persegimas aiškinamas kaip simbolizuojantis, kad „jaunikis ir nuotaka tapę vedusiųjų pora“. Trečiasis ryškus simbolis yra deganti ugnis židinyje, kuris galėjo būti įrengtas civilinės apeigos vietoje, ugnis galėjo būti įteikiama ir jaunavedžiams moliniuose puodeliuose. Ugnis simbolizavusi „šeimos židinį“. Paskutinis simbolis, kuris labiausiai tiesiogiai susijęs su nuotaikos katalizavimu, yra šampano taurė ar midus, išgeriami po santuokos įregistravimo³¹. Primygtinai pabrėžiama, kad taurės šampanui turinčios būti krikščioniškos, o jei geriamas midus, tai jis turėtų būti geriamas iš ragų, kaustyto metalu. Minimi ir kiti jausminę aplinką kuriantys bei įvykį iš kitų išskiriantys atributai: vestuviniai žiedai, gelės, piršlys, būtinais perjuostas tautine juosta, taip ir nepriėjęs svočios nuometas, vitražu ar mozaika papuošta salės siena, ceremonijos dalyvių tam tikrų atspalvių ir formos apranga ir panašiai.

Tipizuoti ir už civilinės metrikacijos skyrių sienų vykę įvykiai. Kaip antai – užtvaros kelyje jauniems grįžtant namo, simbolizuojančios sunkumus ir kliūtis, kurias jie gyvenime turės patirti ir nugalėti. Tėvai, jau-

„Juostų tiltas“. Iš Angelės Vyšniauskaitės knygos *Lietuvių šeimos tradicijos* (Vilnius, 1967)

nuosius sutinkantys su duona ir druska, kurie reiškę palinkėjimą darniai ir gražiai gyventi.

Seklus vestuvių ritualo simbolių paaiškinimas reiškia, jog jokios suprantamesnės prasmės nebuvo bei veikiausiai negalėjo būti. Pagrindinė šventimo prasmė ir

²⁵ Petras Pečiūra, *Šventės problema*, p. 44.

²⁶ Irena Čepienė, *Lietuvių liaudies vestuvių veikėjai*, Vilnius: Moks-
las, 1977, p. 117.

²⁷ *Civilinės apeigos*, paruošė Irena Čepienė ir Regina Giedrienė, Vil-
nius: Mintis, 1969, p. 4.

²⁸ „Информация о внедрении безрелигиозных гражданских

материалов и советских праздников“, 1963, in: *Lietuvos TSR Ateizmo
muziejaus archyvas*, ap. II, b. „Pažymos“, l. 7–9.

²⁹ Angelė Vyšniauskaitė, *op. cit.*, p. 29.

³⁰ *Civilinės apeigos*, 1979, p. 24–26.

³¹ *Civilinės apeigos*, 1969, p. 19–21.

buvo kuo geriau patenkinti iškilmingumo, šventiškumo ir pramogos poreikį. Siekiant kuo geriau paveikti jausmus, buvo nusižengiama net ideologinėms nuostatoms nepriimti į sovietinį gyvenimą simbolių, pasižyminčių ryškiais praėjusio gyvenimo atspalviais. Pavyzdžiui, išvirtino piršlio figūra, nors socialistinėje visuomenėje, kurioje vyro ir moters teisės yra lygios, o privačios nuosavybės poveikis šeimos sudarymui – panaikintas, piršlio vaidmuo nebetenka jokios atramos. Piršlio figūra, jo korimas pramoginėje vestuvių dalyje ryškiausiai parodo, kad šeimos (ir ne tik) švenčių prasmingumas neturėjo jokios prasmės, o jų paskirtis buvo pasiekti maksimalų emocinį poveikimą.

Ne mažiau svarbu už aplinką, kurioje vyko naujasis šventimas, buvo scenarijus ir simboliai. Ji turėjo juos atitikti ar net katalizuoti. Todėl švenčių organizatoriai, o galiausiai – ir specialius pastatus planuojantys

Žiedų sumainymas. Iš Angelės Vyšniauskaitės knygos *Lietuvių šeimos tradicijos* (Vilnius, 1967)

projektuotojai, turėjo galvoti apie aplinką, pritaikytą prie ritualo. Reikėjo numatyti erdves juostų tiltui, apmąstyti tako-kilimo, per salę vedančio iki ceremonijų stalo, pavidalą, šeimos židinį, vietą šampano taurei išgerti, net orkestrui (ar vargonams) bei kurioje interjero vietoje būtų mozaika ar vitražas. Klaipėdoje ir Vilniuje

pastatytų santuokų rūmų erdvių planavimas iš pirmo žvilgsnio regisi labai įmantrus. Tačiau atsižvelgus į jau galiojančią ritualinę praktiką, toks planavimas pasirodo esąs neišvengiamas.

Daug svarbesnis dalykas buvo tose erdvėse sukurti ritualą atitinkančią nuotaiką. Neatsitiktinai kalbant apie architektų darbus pabrėžiamas jų „emocinis paveikumas“³². Klaipėdoje ir Vilniuje pastatytų santuokų rūmų pavidalas atskleidžia, kad jų architektai suvokė ritualo specifika. Kita vertus, jie panašiais būdais, kaip ir ritualų siužetuose, sprendė pačių ritualų prasmės tuštumą. Pastatų eksterjerai yra tarsi elementų sandrauba, suformuojančios estetiškai paveikias formas.

Apibendrinant, sovietinėje kovoje su krikščioniškais ritualais ir apeigomis žmogaus gyvenimo įvykius asmeniškai įprasminantis pasakojimas buvo pakeistas asmeninio prasmingumo neturinčiu, bet emociškai paveikiu ritualu. Jame tradicinių liaudinių ar pseudotradicinių simbolių sandrauba maskavo seklias visuomenines ideologines švenčių prasmes. Ritualai buvo kuriami siekiant užpildyti nureliginto žmogaus gyvenimo (ne prasmines, o) emocines psichines tuštumas. Ateizacijos naujieji ritualai stimuliuo žmogaus efektingą būklę, kuri tarsi turėjo išstumti siekius ieškoti prasmės.

ĮEFEKTINTA PASAULĖŽIŪRA

Ateistinių papročių diegimas leidžia užklausti, o kokią žmogų kūrė sovietinis pasaulis? Labai dažnai kalbant apie režimo poveikį žmogui ir visuomenei, dėmesys kreipiamas vien į tiesioginę ideologizaciją ir jos poveikumą. Sakoma, kad daugelis žmonių netikėję ideologiniais štamais ir klišėmis, taip pat – ir marksizmo-leninizmo teorijos tiesų neklaidingumu. Net Lietuvos Komunistų partijos lyderiai ar svarbūs mokslo veikėjai ne kartą yra pabrėžę, kad tebuvę keli ideologiniai marksistai. Kiti pareigūnai ir atsakingi asmenys paprasčiausiai stengėsi dirbti tautai ir tėvynei tomis sąlygomis, kurios buvusios, ir taip statę Lietuvą ar prisidėję prie tautos išsaugojimo.

Tokiais asmeninėmis nuostatomis bei patirtimis grįstais pareiškimais nėra pagrindo visiškai netikėti. Tačiau jie skatina svarstyti, koks buvo sovietinio žmogaus tikėjimas, kokią pasaulėžiūrą režimas formavo. Jei nebuvo sukurtas propagandiniuose plakatuose vaizduojamas žmogus – be galo laimingas, kad gyvena sovietinėje valstybėje, bekompromisiškai tikintis komunizmu, kasdien kovojantis už jo galutinę pergalę, asmeninius interesus kas akimirką aukojantis visuomenės progreso labui – tai koks žmogus buvo sukurtas?

³² Vilniaus santuokų rūmų architekto Gedimino Baravyko įvardijamas kaip vienas svarbiausių architektūros bruožų, žr. Marija Drėmaitė, *op. cit.*, p. 574.

Visuomenės ateizacija buvo vienas stipriausių pasaulėžiūros keitimo įrankių. Jos pobūdis, atsiskleidžiantis per naujas tradicijas, leidžia aptikti kai kuriuos šio žmogaus bruožus, jo specifinę pasaulėžiūrą ir jauseną.

Sovietinis požiūris neigė savarankišką asmenybę žmogaus dalį, paprastai siejamą su laisvės sfera, kurioje ir vyksta jo gyvenimo įprasminimas. Sovietinis žmogaus dvasingumo ir moralės supratimas rėmėsi nuostata, kad žmogaus pasaulėžiūra keičiasi kintant visuomenei. Tai reiškia, kad nesama pastovių ir nekintamų vertybių. Visa žmogaus asmenybė suformuojama išorinių sąlygų, pirmiausia – visuomenės. Jokie žmogaus gyvenimo įvykiai negali turėti asmeninės prasmės – o vien visuomeninę reikšmę ar vertę.

Sovietiniame pasaulyje žmogiškai asmeniniai dalykai, taip pat ir jo egzistencijos klausimai neturėjo prasmės. Ideologizuotas pasakojimas neturėjo asmeninės egzistencinės plotmės, kad žmogiška prasme būtų galėjęs pateikti pasakojimą, lygiavertį religiniam krikščioniškajam. Todėl ideologiškai kova su kita pasaulėžiūra, kaip tai vyko diegiant naujuosius ritualus, vyko psichiniame emociniame, o ne prasminiame lygyje.

Prasminis pasakojimas buvo keičiamas jausminiais efektingais siužetais. Užuoat pretendavę teikti atsakymus į žmogaus keliamus klausimus ar jo asmeninius lūkesčius, jie kūrė efektingas ir jausmus veikiančias bei katalizuojančias erdves. Tai matėme vestuvių scenarijuose, tas pačias tendencijas matome čia neaptartose vardynų bei laidotuvių naujų tradicijų ceremonijose bei valstybinių švenčių šventime: asmeninis prasmingumas pakeistas visuomeniškai bendru emociniu efektu. Tokia iš tiesų yra sovietinės „materialistinės“ pasaulėžiūros prasmė, jei ją sieksime suvokti ne vien teoriškai, bet ir praktiškai.

Krikščioniškojo tikėjimo išstūmimas iš žmogaus gyvenimo vyko į jo vietą nepasiūlant kito prasminio pasakojimo. Nevyko vieno tikėjimo išstūmimas kitu tikėjimu, kaip galėtų atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Krikščionis nevirtė „pagonimi“. Vyko procesas, aiškintinas ne atsiverimo, o žmogaus prigimties keitimo terminais. Į prasmę nukreiptas, individualius klausimus apie gyvenimą keliantis žmogus buvo keičiamas „efektuotu“ žmogumi. Geriausia būklė tokiam žmogui yra kuo geresnis derėjimas su aplinka ir visuomene, kuris kulminaciją pasiekia naujose šventinėse apeigose.

³³ Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai, 1945–1977*, parengė Janina Žekaitė, Jūratė Sprindytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 275.

Naujosios pasaulėžiūros žmogus galėjo įgauti dvejopą pavidalą. Pirmasis, pasinėręs į dermės su visuomene kasdienybę, pasireiškiančią prasmės stoką užpildo vykstančių švenčių ar susikuriamų progų efektais ir emociniais stimulais. Būtent toks žmogus ir yra sovietinės materialistinės pasaulėžiūros sukurtas *homo sovieticus*.

Pamergė persega jaunajai vainikėlį. Iš Angelės Vyšniauskaitės knygos *Lietuvių šeimos tradicijos* (Vilnius, 1967)

ticus. Antrasis jau formuluoja prasmės stokos klausimą ar kaip kitaip išgyvena asmeninę beprasmybę. Kaip pavyzdį galime pasitelkti Vytauto Kubiliaus jaunystės dienoraščius. Juose įvardijama būklė, kai gyvenant įprastą sovietinį gyvenimą atsiveria žmogaus buvimo beprasmybė. Ji negali būti siejama vien su jauno literato egzistenciniais ieškojimais, o atveria daug giliau siekiančią pasaulėžiūrinę situaciją: „Nėra principų. Nėra tokių taškų, į kuriuos viskas būtų redukuojama. Šiaip imi viską, bet tas netampa dvasine savastimi, negula į dvasinius sluoksnius, o tik trumpai pasilaiko prote ir išnyksta“³³.

Tekstas parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą Nacionalinės lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programos projektą „Krikščionys Lietuvoje prieš ir po Atgimimo“ (LIT-7-11).

Pergyvenimas dėl kultūros politikos

TOMAS DAUGIRDAS

Įsteigus Lietuvos kultūros tarybą (LKT), turbūt ne vienas iš šono stebintis Lietuvos kultūros reiškinius tikėjosi, kad kultūroje galbūt įvyks lūžis. Tačiau pažūrėjus, ką ir kaip šiemet finansuoja LKT, yra aišku, kad nieko nebus. Kultūros finansavimą sutelkus į vieną vietą, paaiškėja, kokiai kultūrinei nykumai ir atsilikimui yra užprogramuota valstybės lemiama kultūra, kiek mažai ji remiasi kūrybingumu ar šio skatinimu.

Galbūt buvo naivuolių, kurie įsivaizdavo, kad LKT remiant bus sukurta dalykų, kurių iki šiol nebuvo, bus realizuota įdomių ir intriguojančių meninių idėjų, jos bus plačiai paskleistos; bus kuriamas stiprus tarp sluoksnius tarp to, kas būdavo vadinama populiariąja kultūra ir aukštąja kultūra. Šiame kultūros finansavimo panorama atskleidžia liūdnesnį vaizdą, nei galėjome įsivaizduoti. Kultūros kamienas iš esmės liko nepakitęs nuo to, kuris buvo sovietmečiu, tik priaugintos kelios šakelės. Gyvename sovietišškai suprantamos kultūros erdvėje. Panašiai kaip ir Baltarusija gyvena sovietinės politikos erdvėje: imperija žlugo, bet valstybė perėmė jos tvarkymosi formas.

Nei pati LKT, nei jos vadovė iš tikrųjų nieko nesprenzdžia, jokių kultūros kryptų formuoti teisės neturi, juo labiau – keisti nusistovėjusios situacijos. Ji veikia kaip administruojanti ir projektus ekspertuojanti institucija. Vis dėlto vienas jos tikslų, kaip nurodo Lietuvos kultūros tarybos įstatymas, yra „analizuoti kultūros ir meno procesus, darančius įtaką kultūros politikai“, o tarp funkcijų nurodyta, kad ji „savo iniciatyva ar pagal užklausas teikia siūlymus ir ekspertų išvadas

kultūros ir meno politikos klausimais Kultūros ministerijai ir kitoms valstybės institucijoms“. Vien su šiuo tikslu ir šia funkcija sietina ir galima LKT ateities misija kultūrai.

Kultūros finansavimo kamienas sudarytas iš dviejų gana atskirų kultūrų: tai, ką vadintume „elitine kultūra“, suprantama nedaugeliui, o tai, kas būdavo vadinama „liaudies kultūra“, šandien įvardijama anksčiau nevertotos „etnokultūros“ bei plačiai vartotos „meno saviveiklos“ terminais. Po vadinamąja regionine kultūra dažniausiai slepiasi ne kas kita kaip ta pati meno saviveikla ar etnokultūra. Remiami folkloro festivaliai, meno saviveiklos pasirodymai ir panašūs dalykai.

Apmadui darosi įsivaizdavus, kad LKT garbingi nariai, savo srityse daug pasiekę kūrėjai ar veikėjai, posėdyje svarsto, kiek lėšų skirti kokiam senjorų šokių kolektyvui „Vieversėlis“ ar kokiam regioninio mėgėjų meno festivaliui „Paparčio žiedas“. Tokie sprendimai nenusipelno geriausios kompetencijos kultūros ekspertų laiko nei jokių pastangų.

Žmogui iš pašalės, nesusijusiam su kultūros politika, gali atrodyti, kad tokios veiklos, kurios skatina žmonių laisvalaikio užimtumą, kad ir pynimo iš vytelių mokymasis, liaudies šokiai, kraštotyrinės ekskursijos ir panašios, turėtų būti remiamos ne iš kultūros, o švietimo ar socialinių reikalų programų. Tačiau dar nuo ikiistorinių (tai yra – iki nepriklausomybės) laikų tai yra išlikę kaip privilegijuota, tarsi liaudžiai skirta kultūra, savotiška „elitinė liaudies kultūra“,

kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų. Sovietmečiu platus meninės liaudies saviraiškos rėmimas ir plėtojimas turėjo aiškų ideologinį tikslą simuliuoti tautiškus jausmus bei užimti laisvalaikį, kad žmonėms nekiltų kokių valstybei nepriimtino aktyvumo sumanymų. Šiandien etnokultūrinės laisvalaikio veiklos stoja greta kitų veiklų ir sumanymų.

Natūraliai kyla klausimas, kodėl nefinansuojama jaunimo gatvės šokių ar rūsių muzikos kultūra. Jei eitume dar toliau – kodėl neskiriamas finansavimas populiarios muzikos grupių (vadinamojo „popso“) veiklai ir jų festivaliams. Tiesa, į jų koncertus žmonės ir taip renkasi, grupės tuo ir taip užsiima. Atrodytų, kad pagal kultūros politikos logiką, jei žmonėms kažkas patinka savaime, tad tai nėra kultūra, ar to neverta skatinti kaip kultūros? Nėra abejonių, kad tam tikras atskiras dėmesys etnokultūrai turėtų būti skiriamas, tačiau – ne išimtinis.

Akivaizdžiai matant lietuviškos populiariosios kultūros lygį, gerokai žemesnį kad ir už rusiškos populiariosios kultūros, ką jau ten kalbėti apie globalią amerikietiškąją, rimtai kyla klausimas, ar ne prasmingiau būtų skirti finansavimą lietuvių vartojamos populiarios kultūros lygiui pakelti. Tai reikėtų siekti, kad pagerėtų populiarioji kultūra, kurią

žmonės mėgsta ir vartoja, o ne skirti visą dėmesį įpiršti dalykams, kuriais žmonės susidomi kartais ar kuriais nesidomi visai.

Jei manytume, kad vadinamoji elitinė kultūra, antroji kultūros politi-

kos finansavimo kamieno dalis, daugiausia besislepianči ir po „profesionaliuoju“ menu, reiškia, kad remiamos naujos idėjos, ieškojimai, kad Lietuvos kūrėjai skatinami kurti ir ieškoti, labai klystume. Yra priešingai, remiami biudžetinių įstaigų darbai, kūrėjų pragyvenimas ir meno kūrėjų valstybiškai pripažintos organizacijos. Remiami kai kurie projektai, ir jiems skiriama po 10 mln. Lt, tačiau, kaip galima spręsti, lėšos skirtos visų pirma biudžetinių teatrų spektakliams bei kitų įstaigų analogiškai veiklai. Nepriklausomiems kūrėjams nuo bendro stalo lieka trupiniai, veikiausiai pagal principą, kad nevalstybinis menas remiamas tik tuomet, kai kultūrinių liaudies poreikių negali patenkinti valstybinis. Vadinasi, beveik niekuomet.

Tradiciškiausia kultūros politikos kryptis yra stipendijos meno ir kultūros kūrėjams, joms skiriama 3,5 mln. litų. Tai pinigai ne tam, ką jie turėtų padaryti, o už tai, ką jau yra padarę. Ne kūrėjo kūrybai, o kūrėjo pragyvenimui, ne naujoms idėjoms, o už pasiekimus. Tokio finansavimo iš anksto numanoma pasekmė yra tam tikros kūrybiškai menkai produktyvios kūrėjų klasės išlaikymas. Atsiskaitymo reikalavimas suformuluotas taip, kad iš jo aišku, jog vien kūrėjo sąžinės reikalas, ar jis per stipendijos gavimo laiką ką sukurs, ar stipendijos termino pabaigoje pateiks kokį menkavertį darbą „ataskaitai“. Menininkui ar kultūros kūrėjui pakanka jaunystėje būti sukūrus originalių veikalų, ar tokių sukurti bent kartą per dešimt metų, kad jis galėtų užsitikrinti nuolatinę stipendinio finansavimo grandinę. Visą likusį laiką jis gali kūrybiškai depresuoti, gausiai vartoti alkoholį ar apskritai nieko neveikti. Juo labiau, kad kūrėjas tarsi ir turi privilegiją nieko nekurti, kol jo neužvaldys mūzos...

Per stipendijas finansuojant menininkų ir kūrėjų buvimą, jų sukurti kultūros darbai tėra antrinis dalykas. Ką jau kalbėti apie tai, kad tie darbai būtų naujoviški, atimantys žadą, idėjomis besirungiantys su įdomiausiais europiniais ar pasauliniais darbais. Nusta-

tytuose kultūros prioritetuose apskritai net neminimas žodis „naujumas“, juo labiau jei to naujumo būtų tikimasi iš jaunimo, besimokančio universitetuose, mokyklose ar dirbančio, turinčio idėjų, kurias galėtų įgyvendinti.

Kultūros politikos medyje esama ir kelių naujų šakų, tačiau jos priaugintos prie to paties finansavimo principų kamieno. Naujumą kultūroje tarsi turėtų reprezentuoti atskirai išskirtos kūrybinės industrijos. Jos iš tiesų pastaraisiais metais tapo matomos, tad turi ir savo atskirą „eilutę“. Skirta lėšų muziejų ekspozicijų atnaujinimui ir pritaikymui vaikams ir jaunimui. Beveik 1,5 mln. Lt, kaip paprastai, išskaidyta mažiems projektėliams, tad tai tėra lašas jūroje, turint galvoje poreikius.

Gegužės pradžioje grupė Lietuvos intelektualų paskelbė apokaliptiškai Lietuvos dabartį ir ateitį vaizduojantį kreipimąsi, kuriame sakoma: „Būtina priešintis visoms demoralizacijos, nihilizmo ir kitoms dvasinės degradacijos formoms, kad tariamos pažangos vardu nebūtų palaikomasėjimas iki susinaikinimo“. Piktam žmogui lengviau palikti griūvantį nei klestintį pasaulį. Tokia mintis piršte peršasi mantant pasirašiusių daugumos amžių. Pareiškimas atmeta visa, kas nauja ir sukurta per nepriklausomybės laikotarpį, dalį meno kūrybos įvardijant kaip „vaikėžiškus pasimaiyvumus“, o išplitusią kultūrą vertinant kaip mirties ir vulgarybių. Politikai raginami priimti ir įgyvendinti tik tokius įstatymus, kurie „puoselėtų laiko išbandytas tradicijas ir papročius, užtikrintų tautos ir jos kultūros istorinį tęstinumą“.

Šiuos intelektualus veikiausiai nuramintų tai, kad Lietuvos kultūros politika tikrai nenukreipta į jokias naujoves ir beveik tobulai eina „tradicijos“ keliu, remiasi senojo sukirpimo biudžetiniu programiniu finansavimu. Todėl ji tikrai mažai ką gali išvesti iš pozityvios doros kelio, nes įdomi yra labiausiai tiems, kurie joje veikia. Tai, kuo jie baisesi, yra anapus kultūros politikos likusi kultūrinė spontanika. Ji patraukia kultūros anarchijai paliktus žmones, kurių tikrai šiandien nesudo-

minsi masiniu dalyvavimu folkloriniuose meno kolektyvuose ar pasipūtusio meno kūrėjų elito sau patiems skirta kūryba.

Kokia galėtų būti naujoji kultūros politika? Ji turėtų atsisakyti remti vardus ir organizacijas, „prioritetinius mėgėjų meno renginius“, o nusi-kreipti į projektų ir idėjų finansavimą. Ekspertų darbas turėtų būti vertinti sumanymus pagal jų naujumą ir kūrybiškumą bei tų sumanymų realizavimo kokybę. Projektams vertinti turėtų būti pasitelkiami pirmiausia užsienio ekspertai, laisvi nuo statusų ir kolegizmo.

Reikėtų atsisakyti išankstinių hierarchijų, didelį dėmesį kreipti į jaunų kūrėjų sumanymus. Jie taip pat turėtų gauti stipendijas savo idėjoms įgyvendinti. Įgyvendinamus projektus reikėtų vertinti ir pagal tai, kiek jie sugeba sudominti publika; kultūros populiarinimo lėšos turėtų būti skiriamos naujai sukurtų įdomių projektų sklaidai.

Kokiu būdu galėtų keistis situacija, kad pasikeistų pati kultūros politikos kultūra? Kad rastųsi naujų idėjų ir projektų, išeinančių iš dramblio kaulo bokštų, nenusileidžiančių iki primityviausių formų kultūros, tačiau pritraukiančių žmones?

Dabartinė kultūros politika užfiksuota gausybėje teisės aktų. Jų keitimui neabejotinai labiausiai priešintųsi kultūros ir meno kūrėjai, kurių buvimas šiuo metu yra įvertinamas kaip kultūros vertybė ir finansuojamas. Esama situacija yra jų ilgametis iškovojimas, ir jų nėra tiek jau mažai, tad parūpins ne vieną gausiai pasirašytą kreipimąsi ir laišką visiems įmanomiems politikams dėl kultūros žlugdymo. Pokyčius palaikytų kūrybinga grupė nuo projekto iki projekto gyvenančių valstybiškai nepriklausomų kūrėjų. Jėgos nelygios, ir kiekvienas politikas tai pasvers. Tačiau galbūt LKT, su kuria vis dar siejamos pokyčių viltys, galėtų imtis šios misijos teikdama pasiūlymus, analizes. Nors ji ir negali pati pakeisti Lietuvos kultūros vegetavimo būklės, tačiau gali priešintis, kad šis vegetavimas tęstųsi tyliai. ❧

RAUDONOJO RAŠALO PROBLEMA

Prozodinių ženklų žymėjimas Kristijono Donelaičio rankraščiuose

Mikas Vaicekauskas

Prozodiniai ženklai – viena iš brangiausių rankraščio savybių. Tik jie įgalina teisingai perskaityti daugelį K. Donelaičio hegzametų.
Jurgis Lebedys, 1957¹

I

Po Kristijono Donelaičio (1714–1780) mirties išlikusius jo rankraščius žmona Anna Regina (†1795) perdavė poeto draugui ir kolegai, kaimyninės Valtarkiemio parapijos kunigui Johannui Gottfriedui Jordanui (1753–1822). Vėliau Jordanas pirmąsias *Metų* poemos dalis („Pavasario linksmybes“ ir „Vasaros darbus“) perdavė Karaliaučiaus universiteto profesoriui Martynui Liudvikui Rėzai (1776–1840), tuo metu besidomėjusiam lietuvių tautosaka. Rėzai *Metai* paliko įspūdį ir jis nusprendė kūrinių parengti, išversti į vokiečių kalbą ir išleisti dvikalbį leidinį. Taip pas jį atsidūrė dvi poemos dalys, vienas ankstyvas fragmentas ir du laiškai. Kitų dviejų poemos dalių („Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“) rankraščiai, buvę pas Jordaną, žuvo Napoleono karų metu, veikiausiai tarp 1807 ir 1812 m. Tačiau visas poemos tekstas nebuvo prarastas. Visą poemos nuorašą turėjo Gerviškio kunigas Johannas Friedrichas Hohlfeldtas (1763–1829), kuris ir davė Rėzai trūkstantas dalis.

Išlikusiuose Donelaičio autografuose, taip pat ankstyvame poemos fragmente „Tęsinys“ (*Fortsetzung*) ir dviejų laiškų poetiniuose intarpuose raudonu rašalu yra sužymėti prozodiniai hegzometro daktilinių pėdų ženklai (˘).

II

Prozodinių ženklų autorystė ir autentiškumas ilgą laiką tarp mokslininkų kėlė įvairių nuomonių – Done-

Straipsnis parengtas pranešimo „The Problem of Red Ink: The Marking of Prosodic Signs in Kristijonas Donelaitis’s Manuscripts“, skaityto Devintojoje tarptautinėje Europos tekstologų draugijos (*The European Society for Textual Scholarship*, ESTS) konferencijoje *Editing fundamentals* (Amsterdamas, 2012-11-22–24) pagrindu.

laitis ar kas nors kitas sužymėjo šiuos ženklus? Nors Donelaičio rankraščiai pradėti tirti jau rengiant pirmąjį poemos leidimą 1818 m., tačiau prozodinių ženklų autorystės ir autentiškumo problema iki šiol nėra galutinai išspręsta. Šią viso rankraščio autentiškumo problemą šiandien yra aktualu prisiminti, išstudijuoti, peržiūrėti ir priimti sprendimą, atsizvelgiant į tai, kad 2014 m. minime poeto 300 gimimo metines, o šiai progai yra rengiamas Donelaičio rankraščių dokumentinis ir visos kūrybos kritinis leidimas.

III

Pirmą kartą Donelaičio poemą *Metai* parengė, išvertė į vokiečių kalbą, parašė įvadą bei komentarus ir išleido Rėza 1818 m.² Kadangi Donelaičio rankraščiuose poema neturėjo bendro pavadinimo, tai Rėzos duotasis pavadinimas *Metai* (*Das Jahr*) prigijo ir tapo nekvestionuojamu. Kalbant apie prozodinius ženklus, tai Rėza savo leidime jų neperteikė, o įvade ir komentaruose apie juos neužsiminė. Tai iki šiol lieka neatsakytu klausimu ir vienu argumentų, neigiant šių ženklų autentiškumą.

1865 m. antrąjį poemos leidimą, taip pat pridėjęs ir kitus išlikusius Donelaičio kūrinius, išleido Jenos universiteto profesorius Augustas Schleicheris (1821–1868). Tai buvo pirmas pilnas mokslinis Donelaičio kūrybos leidimas, apėmęs visus iki šiol žinomus grožinius kūrinius lietuvių kalba³. Redaguodamas Donelaičio tekstus, Schleicheris stengėsi laikytis teksto autentiškumo kriterijų, „mokslo pasauliui parodyti tokį būrų poetą, koks jis iš tikrųjų buvo“⁴. Šiame leidime Schleicheris poemos

¹ Jurgis Lebedys, „K. Donelaičio autografų leidinys“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 2, vyr. redaktorius Kostas Korsakas, Vilnius, 1957, p. 415.

² [Kristijonas Donelaitis], *Das Jahr in vier Gesängen*, ein laendliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitiis, in gleichem Versmass ins Deutsche uebertragen von D. Ludwig Jedemin Rehse, Prof. d. Theol., Koenigsberg: gedruckt in der Koenigl. Hartungschens Hofbuchdruckerei, 1818, 162 p.

³ [Kristijonas Donelaitis], *Christian Donaleitis Litauische Dichtungen*, Erste vollständige Ausgabe mit Glossar von August Schleicher, St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen akademie der Wissenschaften, in St. Petersburg Eggers u. Comp., in Riga N. Kymmel, in Leipzig Leopold Voss, 1865, 344 p.

⁴ Algirdas Sabaliauskas, „Augustas Schleicheris“, in: *Lituanistinis Au-*

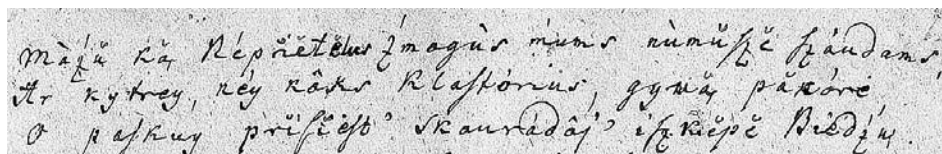
tekste prozodinių ženklų neperteikė. Tačiau komentaruose nurodė, kad Donelaičio rankraščiuose „metriškai trumpai tariami skiemenys raudonu rašalu sužymėti trumpumo ženklais“⁵, t. y. jo rankose buvusiuose rankraščiuose prozodiniai ženklai sužymėti buvo. Taip pat pažymėjo, kad Hohlfeldto nuorašuose prozodiniai ženklai sužymėti tuose Donelaičio tekstuose, kurių autografi buvo pražuvę⁶.

Dėl autografų autentiškumo nesilaikymo Schleicherio leidimą labai griežtai sukritikavo Karaliaučiaus universiteto profesorius Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas⁷ (1811–1881) ir 1869 m. išleido savo parengtą Donelaičio kūrybinių leidimą⁸. Čia Nesselmannas Donelaičio rankraščiuose esančius prozodinius ženklus laikė autentiškais, Donelaičio autoryste neabejojo ir juos perteikė, tačiau savo nuomonės argumentais neparėmė: „Taip pat tekstuose [...], kai tik susidaro daktilis, abu trumpieji skiemenys Donelaičio pažymimi raudonai rašomais skandavimo ženklais U U“⁹.

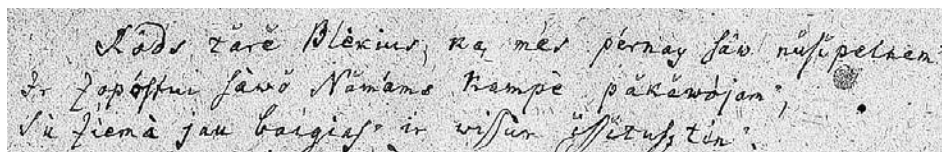
IV

Prie prozodinių ženklų klausimo buvo sugrįžta XX a. viduryje – 1949 m., kai klasikinės filologijos specialistas, Vilniaus universiteto Istorijos ir filologijos fakulteto Lietuvių literatūros katedros vedėjas Marcelinas Ročka (1912–1983) parašė ir apgynė disertaciją *Donelaičio eilėdara*¹⁰. Nustatęs, kad Donelaitis nesiekė kurti savojo hegzometro klasikinės eilėdaros principu, jis toliau teigė, jog lankeliai – prozodiniai ženklai trumpiems skie-

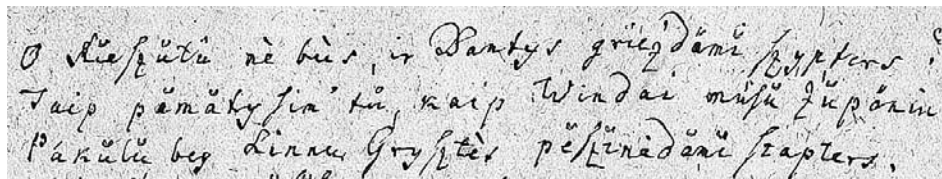
menims žymėti – yra sudėlioti beveik be išimties visose *Metų* autografų hegzometro eilutėse, tad „[n]esunku pasakyti, kodėl Donelaitis šiuos trumpumo ženklus dėliojo penktojoje pėdoje: heksametre, kaip yra nustatyta iš seno, penktoji pėda turi būti daktilinė. Vadinasi, Donelaitis šiais lankeliais galėjo žymėti trumpuosius antrosios daktilio pusės skiemenis“¹¹. Keltas klausimas ir dėl šių ženklų žymėjimo priežasties, nes klasikinio hegzometro atveju tokie ženklai nėra reikalingi, trumpieji ir ilgieji skiemenys atskiriami iš paties teksto. O Donelaitis, „žymėdamas šiuos ženklus, [...] savąjį heksametrą skiria nuo klasikinio. Jis, atrodo, netiki, kad skai-

Donelaičio rankraščių fragmentas iš „Pavasario linksmybių“ su prozodiniais ženklais (LLTIB RS, f. 1, b. 5259, l. 5r, eil. 1–3)

Donelaičio rankraščių fragmentas iš „Pavasario linksmybių“ su prozodiniais ženklais (LLTIB RS, f. 1, b. 5259, l. 9v, eil. 1–3)

Donelaičio rankraščių fragmentas iš „Vasaros darbų“ su prozodiniais ženklais (LLTIB RS, f. 1, b. 5259, l. 22v, eil. 1–3)

tytojas iš regimosios pusės, paties teksto, atskirs, kur turi būti dedamas faktinis, girdimasis, ritminis kirtis, kur ne. Tik šia prasme yra suprantami šie prozodiniai ženklai“¹². Taip daryti *Metų* autoriui buvo būtina, nes

gusto Schleicherio palikimas = *Das lituanistische Erbe August Schleicher*, t. 1, sudarė Ilja Lemeškin, Jolanta Zabarskaitė, (ser. *Lituanistinis kalbotyros paveldas* = *Lituanistisches sprachwissenschaftliches Erbe*), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 41.

⁵ August Schleicher, „[Vorrede]“, in: [Kristijonas Donelaitis], *Christian Donaleitis Litauische Dichtungen*, 1865, p. 18; vertimas: Augustas Schleicheris, „[Papildomos archyvinės žinios]“, in: Leonas Gineitis, par., *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 13), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 46.

⁶ *Ibid.*, p. 17; *Ibid.*, p. 46.

⁷ Yra spėjama, kad čia galėjo būti ir tam tikrų asmeniškumų (Algirdas Sabaliauskas, *op. cit.*, p. 41). Vėliau didžiąją dalį klaidų Schleicheris nurodė, ištaisė ir visa tai paskelbė spaudoje; žr. August Schleicher, „Zu meiner Ausgabe des Donaleitis“, in: *Bulletin de l'Académie Impériale des Scien-*

ces de Saint-Petersbourg, t. 11, Saint-Petersbourg, 1867, p. 293–299.

⁸ [Kristijonas Donelaitis], *Christian Donalitus Littauische Dichtungen*, nach den Königsberger Handschriften mit metrischer Uebersetzung, kritischen Anmerkungen und genauem Glossar herausgegeben von Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann, Königsberg: Verlag von Hübner & Matz, 1869, 368 p.

⁹ Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann, „Vorrede“, in: [Kristijonas Donelaitis], *Christian Donalitus Littauische Dichtungen*, 1869, p. IV; vertimas: Georgas Nesselmannas, „[K. Donelaičio rašti tekstologinių požiūrių]“, in: Leonas Gineitis, par., *op. cit.*, p. 51.

¹⁰ Marcelinas Ročka, *Donelaičio eilėdara*, Disertacija filologijos mokslų kandidato laipsniui įgyti, Vilnius, 1949, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 186, b. 57, 161 l.

¹¹ *Ibid.*, l. 43.

¹² *Ibid.*, l. 44.

be prozodinių ženklų nebuvo galima nustatyti kai kurių skiemenų ilgumo – „prozodiniu atžvilgiu žiūrint, kai kurie skiemens atrodo esą ilgi, o iš metro išeina, kad turi būti laikomi trumpais, ir atvirkščiai“¹³. Toliau Ročka argumentavo prozodinių ženklų autentiškumą:

Sweif's Swietėli marg's! Szwentes Pawásario szwentęs;
Sweif's ir tu žmogau! suláuķęs Wásarą mielą,
Sweif's Kwietkélėmis pasidžauges, sweifs prisiūstęs;

„Vasaros darbų“ pradžia Martyno Liudviko Rėzos 1818 m. leidime (LLTIB, 499, p. 34)

«Sveiks, svētėli mārġs, szwentės pavásario szvėntęs;
sveiks ir tū, žmogau, suláuķęs wásarą mēlą,
sveiks kwėtkėlėmis pasidžauges, sveiks prisiūstęs,

„Vasaros darbų“ pradžia Augusto Schleicherio 1865 m. leidime (LLTIB, 5190, p. 49)

Sweiks, swētėli mārġs, szwentės pawásariō szwėntęs,
Sweiks ir tū, žmogau, suláuķęs wásarā mēlą.
Sweiks kwėtkėlėmis pāsīdžauges, sweiks prisiūstęs,

„Vasaros darbų“ pradžia Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmano 1869 m. leidime (LLTIB, 518590, p. 150)

Kai kurių tyrinėtojų yra manoma, kad minėtieji prozodiniai ženklai esą sudėlioti ne paties Donelaičio, o leidėjo prof. Rėzos. Tačiau tas tvirtinimas, atrodo, be pamato. Ištikrųjų, Neselmannas mini [12o. c. p. IV]¹⁴, kad Holfeldo „Pavasario Linksmybių“ ir „Vasaros Darbų“ nuorašas neturėjo šių ženklų.

Tačiau iš to dar negalima manyti, kad originale jų nebuvo, o atsirado tik vėliau. Nuorašo ir originalo skirtumai šiuo atžvilgiu argumentas yra menkas, nes Holfeldo nuoraše yra daug ir kitų skirtumų. Be to, tvirtinti esą, prof. Rėza turėjęs sudėti prozodinius ženklus, nėra galima dėl to, kad pirmasis Donelaičio poemos leidėjas, kaip leidėjas ir teksto kritikas, nebuvo susiinteresavęs juos dėlioti, nes jo išleistasis tekstas yra be šių ženklų. Toliau, matome, kad su šiais prozodiniais ženklais yra ir tokie heksametai (laiškuose), kurių prof. Rėza nepridėjo prie savo lei-

dimo. Iš kitos pusės, tais ženklais, kaip ką tik matėme, turėjo būti susiinteresavęs patsai autorius. Jo eilutė šitokio žymėjimo šaukte šaukiasi. Prof. Rėza mini [14o. c. p. XVI]¹⁵, kad Donelaitis savo kūrybos ištraukas mėgdavęs siuntinėti nuoširdiems draugams.

Tuo būdu eilučių pėdų žymėjimas čia galėjo rasti praktinį pritaikymą.¹⁶

Ročka neabejojo prozodinių ženklų autentiškumu. Pagrindiniai argumentai už ženklų autorystės priskyrimą Donelaičiui, jo nuomone, buvo tai, kad Rėza jų autografuose negalėjęs žymėti, nes savo leidime jų nepertėikė, kad tokie patys ženklai žymėti ir poetiniuose intarpuose laiškuose, kurių Rėza nepaskelbė, ir kad toks žymėjimas Donelaičio hegzametru buvo reikalingas praktiniais sumetimais. Šalia prozodinių ženklų, Ročka iškėlė ir autografuose esančių kirčio ženklų, kuriuos Donelaitis vartoja hegzometro ritmikais, sudaromai kai-

taliojant kirčiuotus ir nekirčiuotus skiemenis, žymėti, autentiškumo klausimą:

Ryšium su tuo aiškėja ir kirčių ženklų, esančių rankraštyje, klausimas. Yra manoma, kad prof. Rėza galėjęs juos sudėlioti [⁴⁵Metai, 1941, p. 182]¹⁷. Tačiau atrodo, kad jie, kaip ir prozodiniai ženklai, priklauso pačiam autoriui. Ištikrųjų, niekas kitas nenorėjo taip sutikslinti tekstą kirčio atžvilgiu kaip pats Donelaitis. Prof. Rėza sako, kad autoriaus teksto kirčiai ir kiti ženklai jam nepatinka, nes tekstas esąs jais perkrautas. Jis juos palikęs tik specialistų patariamam [⁴⁶o. c. p. XIV]¹⁸. Tat galvoti apie tai, kad jis juos dar dėstyty, atrodo, nėra pagrindo.¹⁹

Ročkos disertacijos tekstas nebuvo išspausdintas, o rusų kalba paskelbtame jos autoreferate apie prozodi-

¹³ *Ibid.*, l. 46.

¹⁴ Rekonstruota nuoroda: Nesselmann Georg Heinrich Ferdinand, „Vorrede“, p. IV.

¹⁵ Rekonstruota nuoroda: Ludwig Rhesa, „Vorbericht“, in: [Kristijonas Donelaitis], *Das Jahr in vier Gesaengen*, p. XVI.

¹⁶ Marcelinas Ročka, *op. cit.*, l. 44–45.

¹⁷ Rekonstruota nuoroda: Juozas Ambrazevičius, „Metų leidimai“, in: Kristijonas Donelaitis, *Metai*, pilnas leidimas, spaudai paruošė Juozas Ambrazevičius, Kaunas: Valstybinis leidyklos leidinys Nr. 25, 1941,

p. 182.

¹⁸ Rekonstruota nuoroda: Ludwig Rhesa, *op. cit.*, p. XVI. Ročka šią Rėzos „Ivado“ vietą perteikia ne visai tiksliai: „Paklaūšęs gerai kalbą mokačių bičiulių patarimo, pirmose dviejose giesmėse palikau autentišką ortografiją, išskyrus keletą atvejų, kai buvo dvigubinamos priebalsės. Dviejose paskutinėse giesmėse nurašinėtojas laikėsi naujosios ortografijos, todėl čia tekstas neperkrautas kirčiais ir kitokiais ženklais“ (iš vokiečių kalbos vertė Liucija Citavičiūtė).

¹⁹ Marcelinas Ročka, *op. cit.*, l. 69.

nus ženklus nerašyta²⁰. 1950 m. išleistuose Donelaičio *Raštuose*, parengtuose su tuometinio Lietuvių literatūros instituto pagalba, buvo įdėtas ir Ročkos parašytas baigiamasis straipsnis „K. Donelaičio eilėdara“²¹. Tai buvo jo disertacijos santrauka, tačiau svarbūs teiginiai prozodinių ženklų klausimu, kaip ir disertacijos santraukoje, čia paviešinti nebuvo.

V

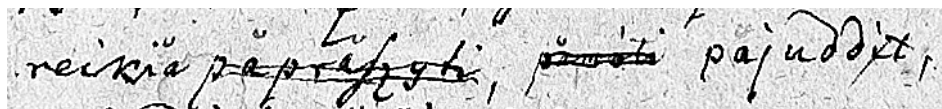
Į viešumą prozodinių ženklų klausimas iškilo 1955 m., kai buvo išleistas išlikusių Donelaičio rankraščių fotografuotinis leidimas *Kristijono Donelaičio rankraščiai*²². Fotografuotinio leidimo komentaruose buvo tik tokia pastaba:

Daugelyje žodžių ant atskirų skiemenų raudonu rašalu uždėti prozodiniai ženklai (˘), pažymį ritminį kirtį. Kieno uždėti šie prozodiniai ženklai – iki šiol nenustatyta. Gramatinis kirtis kai kuriuose žodžiuose pažymėtas, atrodo, paties K. Donelaičio ranka. Rankraščio tekste apskritai yra ir nedidelių taisyčių kitu (juodu, šviežesniu) rašalu. Vargu ar tai autoriaus darbas; greičiausiai – vėlesnių „Metų“ leidėjų (L. Rėzos ar A. Šleicherio).²³

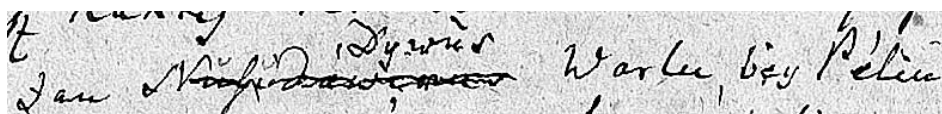
Šiam leidimui recenziją „K. Donelaičio autografų leidinys“ 1957 m. parašė bene didžiausias tuometinis senosios lietuvių literatūros specialistas ir autoritetas Jurgis Lebedys (1913–1970)²⁴. Jis nurodė keletą svarbių argumentų, kalbančių už prozodinių ženklų autentiškumą: Donelaičio autografuose prozodiniai ženklai yra sudėti ir ant tų žodžių, kuriuos autorius išbraukė arba pakeitė kitais. Tokiu atveju eilutėje kartais liko arba vienas, arba trys ženklai iš eilės, o taip neturi būti.

Tai yra vienas svarbiausių argumentų, liudijančių prozodinių ženklų autentiškumą:

Jeigu ne pats autorius, ir tai rašymo metu²⁵, būtų tuos ženklus dėjęs, tai ant užbrauktų, ypač nebeįskaitomų, žodžių vėlesni jo rankraščių savininkai ar lei-

Donelaičio rankraščio fragmentas iš „Vasaros darbu“ su autoriaus išbrauktais ir naujai užrašytais žodžiais su prozodiniais ženklais (LLTIB RS, f. 1, b. 5259, l. 16v, eil. 38)

Donelaičio rankraščio fragmentas iš „Vasaros darbu“ su autoriaus išbrauktu žodžiu su prozodiniais ženklais (LLTIB RS, f. 1, b. 5259, l. 18r, eil. 5)

dėjai, suprantama, nebebūtų jų dėlioję, ir tie ženklai tebūtų ant naujai įrašytų žodžių.²⁶

Lebedžio nuomone, ženklų žymėjimas buvęs ne Rėzos darbas, nes jis jų savo leidime neperteikęs. Lebedys pastabų apie rankraščiuose esančius prozodinius ženklus buvo pateikęs ir anksčiau: kad tai autorinis darbas siekiant skaitytojui teisingai perskaityti hegzametra²⁷, taip, kaip jį skandavo pats autorius²⁸; kad juos perteikusiai Nesselmannui labiausiai rūpėjo teksto autentiškumas ir jis atsižvelgęs į autoriaus intencijas²⁹.

Kitose Donelaičio rankraščių fotografuotinio leidimo recenzijose apie prozodinius ženklus užsiminta nebuvo³⁰. 1959 m. lenkų mokslininkų Helenos Otrębskos (Elena Samaniūtė, 1910–1982) ir Jano Otrębskio (1889–1971) išleistoje lietuviškų tekstų chrestomatijoje *Teksty litewskie* transliteruota *Metų* ištrauka buvo pateikta iš 1955 m. fotografuotinio rankraščių leidimo. Iš šio leidinio komentarų chrestomatijoje buvo perimti ir

atrodo, ne taisyms, koregavimo ar retušavimo metu. Tikėtinausia būtų manyti, kad prozodiniai ženklai buvo žymimi atskiru etapu, įsiterpusiu tarp poemos parašymo ir įvairių taisyčių.

²⁶ *Ibid.*, p. 415.

²⁷ Jurgis Lebedys, „K. Donelaičio raštų redagavimas“, [1948–1949], in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, t. 1: *Studijos ir straipsniai*, paruošė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 236.

²⁸ Jurgis Lebedys, „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija [rankraščio recenzija]“, [rankraštis, 1954], in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, t. 2, p. 26.

²⁹ Jurgis Lebedys, „K. Donelaičio raštų leidimai ir vertimai“, [1948–1949], in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, t. 1, p. 248.

³⁰ Jonas Riškus, „Donelaičio rankraščių rinkinys“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1956-03-08, Nr. 10, p. 4; Aleksandras Šešelgis, „Įžymus lietuvių literatūros paminklas“, in: *Tiesa*, 1956-04-06, Nr. 82, p. 3; K. Masiliūnas, „Kristijono Donelaičio rankraščiai“, in: *Pergalė*, 1956, Nr. 8, p. 121; Pranas Skardžius, „K. Donelaičio rankraščiai“, in: *Draugas*, Chicago, 1957-09-21, Nr. 222, priedas *Mokslas, menas, literatūra*, p. 2.

²⁰ Марцелин Рочка, *Стихосложение Донелайтиса: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Вильнюс: Вильнюсский государственный университет, 1949.*

²¹ Marcelinas Ročka, „K. Donelaičio eilėdara“, in: Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, šis leidinys paruoštas konsultuojant Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių literatūros institutui, atsakingasis redaktorius Aleksandras Žirgulytis, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1950, p. 135–140.

²² *Kristijono Donelaičio rankraščiai*, spaudai paruošė Leonas Gineitis, vyr. redaktorius Kostas Korsakas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1955, 50 p.

²³ [Leonas Gineitis], „Paaškinimai“, in: *Kristijono Donelaičio rankraščiai*, p. 45.

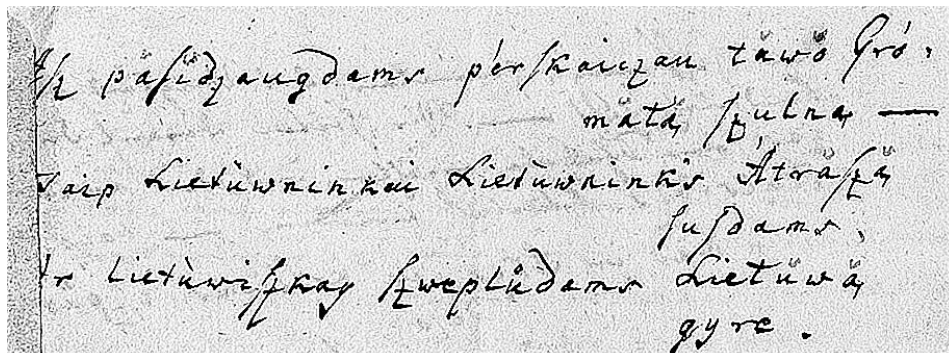
²⁴ Jurgis Lebedys, *op. cit.*, p. 411–419.

²⁵ Šioje vietoje Lebedžiui reikėtų paprieštarauti – prozodiniai ženklai žymėti ne poemos teksto rašymo metu, o vėlesniu etapu. Raudono rašalo pėdsakai rodo juos lyg ir žymėjus vienu metu, tačiau ne rašymo ir

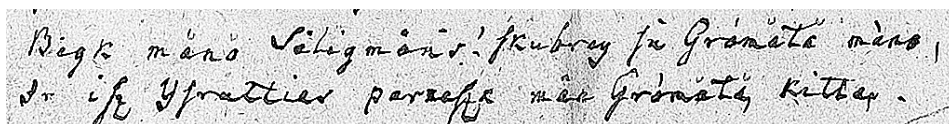
teiginiai, kad Donelaičio autografuose diakritiniai ir prozodiniai ženklai sužymėti veikiausiai ne autoriaus, o kurio nors iš tekstų rengėjų³¹.

Lebedžiui paprieštaravo Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktorius Kostas Korsakas (1909–1986), sovietinės lietuvių literatūros istorijos ideologas ir va-

Dar kartą Lebedį ir kelis kitus mokslininkus – Alfredą Senną (1899–1978)³⁴ ir Tamarą Buch (1923–1970)³⁵, savo tyrimuose teigusius, kad prozodiniai ženklai Donelaičio rankraščiuose esą autentiški ir palaikiusius Lebedžio nuomonę, Korsakas sukritikavo 1961 m. straipsnyje „Dar kartą dėl K. Donelaičio rankraščių“³⁶. Čia

Donelaičio poietinis intarpas su prozodiniais ženklais II laiške Johannui Gottfriedui Jordanui (1777-08-16) (LLTIB RS, f. 1, b. 5259, l. 26r, eil. 1–6)

Donelaičio poietinis intarpas su prozodiniais ženklais I laiške Johannui Gottfriedui Jordanui (tarp 1776 ir 1779) (LLTIB RS, f. 1, b. 5259, l. 25r, eil. 20–21)

dovas, į šį reikalą pažiūrėjęs „daugiau psichologiniu aspektu“³². Jis teigė, kad sunku būtų patikėti, jog Donelaitis savo įvairaus laiko rankraščiuose būtų sudėjęs ženklus tuo pačiu braižu ir vienodu – raudonu – rašalu. Jei prozodinių ženklų autorius būtų Donelaitis, tai reiktų kalbėti apie neįprastą Donelaičio pedantiškumą, preciziškumą, nes prozodiniai ženklai yra sužymėti ir poetinėse jo laišku citatose. Tai netgi nederėtų su elementariu mandagumu:

negi jis galėjo žymėti (ir dar specialiai kitokiu rašalu!) prozodiniais ženklais laiškuose įrašytąsias hegzametro eilutes, lyg norėdamas tais ženklais parodyti, kaip dera taisyklingai jas skaityti, – nebijodamas tokiu būdu įžeisti savo gana išprususių adresatų?³³

Tačiau šiuo požiūriu Korsakas nesvarstė laišku kirčiavimo atvejo.

³¹ Helena Otrębska, Jan Otrębski, *Teksty litewskie, z. 2: Teksty wspólczesnie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959, p. 13.

³² Leonas Gineitis, „Ivadas“, in: Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, redakcinė komisija Kostas Korsakas (pirm.), Kostas Doveika, Leonas Gineitis, Jonas Kabelka, Kazys Ulvydas, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1977, p. 20.

³³ Kostas Korsakas, „Priešas prie recenzijos“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 2, vyr. redaktorius Kostas Korsakas, Vilnius, 1957 p. 420.

³⁴ Alfred Senn, *Handbuch der litauischen Sprache*, t. II: *Lesebuch und*

Korsakas svarstė dar vieną klausimą, kad prozodiniai ženklai, kaip jau buvo nurodęs Schleicheris, taip pat raudonu rašalu buvo sužymėti Hohlfeldto nuoraše tik „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ dalyse, o „Pavasario linksmybėse“ ir „Vasaros darbuose“ jų nebuvo³⁷. Tai dar vienas Korsako argumentas prieš prozodinių ženklų autentiškumą – autografuose jie sužymėti ne Donelaičio, o greičiausiai Rėzos, nes kitaip Hohlfeldtas ženklus būtų žymėjęs visame nuoraše, o ne vien tik „Rudenio gėrybėse“ ir „Žiemos rūpesčiuose“. Tokiu atveju Rėza, turėdamas Donelaičio autografus ir Hohlfeldto

nuorašus, prozodinius ženklus sužymėjo autografuose ir trūkstamose *Metų* dalyse – „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ Hohlfeldto nuorašuose. Korsako nuomone, prozodinius ženklus Rėza sužymėjo tirdamas Donelaičio eilėdarą, taip pat rengdamasis poemos vertimui į vokiečių kalbą³⁸.

Tačiau iki galo šio klausimo Korsakas nemanė išsprendęs. Savo svarstymus apie prozodinių ženklų autentiškumą jis reziumavo siūlydamas ateityje dar atsizvelgti į tokias tyrimų kryptis: 1) „Donelaičio rankraščių analizė šiam reikalui turėtų būti grindžiama jo autografų originalais, o ne fotografuotiniu tekstu, kuris akivaizdžiai neperteikia daugelio svarbių originalo ypatybių“ ir 2) „reiktų dar atlikti specialią kvalifikuotą kaligrafinę analizę moderniomis laboratorinėmis priemonėmis“³⁹. Šiek tiek vėliau jis šiuos siūlymus dar papildė, straipsnyje „Aktualieji donelaitikos uždaviniai“ sakydamas, kad šiuo metu pradingę Hohlfeldto

Glossar, Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag, 1957, p. 54.

³⁵ Tamara Buch, „Zur Akzentuierung des Christian Donelaitis“, in: *Lingua Posnaniensis*, t. 8, Poznań, 1960, p. 213.

³⁶ Kostas Korsakas, „Dar kartą dėl K. Donelaičio rankraščių“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 5, vyr. redaktorius Kostas Korsakas, Vilnius, 1961, p. 573–591.

³⁷ *Ibid.*, p. 575–577.

³⁸ *Ibid.*, p. 590.

³⁹ *Ibid.*, p. 591.

nuorašai „galėtų padėti išspręsti ne vieną dar galutinai neišaiškintą tekstologinį klausimą (pvz., kad ir diakritinių bei prozodinių ženklų Donelaičio tekstuose autentiškumą)⁴⁰. Tokia nuomonė šiuo klausimu tuo metu ir liko galioti, niekas kitas naujų tyrimų nesimė, pavyzdžiui, Aleksandras Šešelgis (1921–1997), tirdamas Donelaičio redagavimo problemas, tik pažymėjo, kaip pirmieji Donelaičio leidėjai (Rėza, Schleicheris, Nesselmannas) perteikė ar neperteikė prozodinius ženklus⁴¹.

VI

Aštunto dešimtmečio pradžioje Lietuvių kalbos ir literatūros institute, vadovaujamame Korsako, buvo pradėtas rengti naujas mokslinis Donelaičio *Raštų* leidimas⁴². Pradėjus rengti Donelaičio tekstus, 1975 m. Leonas Gineitis (1920–2004), – jis ir buvo *Metų* teksto rengėjas, – paskelbė straipsnį „Kristijono Donelaičio kūrybos mokslinis leidimas“⁴³, kuriame pristatė pagrindines Donelaičio raštų tekstologines problemas – kūrinių datavimą, *Metų* dalių chronologiją ir teksto autentiškumą. Su teksto autentiškumo problema susijęs prozodinius ženklus, Gineitis pažymėjo Lebedžio ir Korsako nuomonių išsiskyrimą šiuo klausimu. Detaliai neanalizuodamas jis pabrėžė, kad

Šiandien, sprendžiant iš turimų faktų ir įvairių papildomų detalių visumos, aiškiai matyti, kad prozodiniai ženklai Donelaičio autografuose neautentiški, o yra čia, kaip ir tose J. Holfeldo nuorašo giesmėse, kurių originalų stigo, sudėlioti veikiausiai L. Rėzos. Šitaip studijuoti metriką ji bus skatinęs sunkus poemos vertimo į vokiečių kalbą uždavinys,⁴⁴

taip palaikydamas Korsako nuomonę. Tokia išvada su išlyga buvo pakartota dar kartą: „Prozodiniai ženklai originale, sužymėti veikiausiai L. Rėzos, turi įsisenėjimo teisę“⁴⁵, t. y. jie yra neatsiejama Donelaičio *Metų* teksto dalis.

Atsižvelgdamas į buvusią diskusiją, į pagrindinių au-

toritetų nuomonių išsiskyrimą, į savo paties anksčiau siūlytą atlikti Donelaičio rašysenos analizę⁴⁶, Korsakas inicijavo Donelaičio rankraščių rašysenos ekspertizę. 1974–1975 m. LTSR Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto Rašysenos tyrimų laboratorijoje (dabar – Lietuvos teismo ekspertizės centro Dokumentų ekspertizės skyrius) Ona Dambrauskaitė ir Jadvyga Ignatjeva atliko Donelaičio autografų rašysenos ekspertizę ir parašė ataskaitą „K. Donelaičio poemos „Metai“ rankraščio kriminalistinio tyrimo duomenys ir išvados“⁴⁷. Šį kartą dirbo ne filologai, o rašysenos specialistai kriminalistai, tad jų darbo pobūdis, metodai⁴⁸, taip pat išankstinis pasiruošimas ir parengiamieji darbai neturėjo nieko bendra su filologine Donelaičio tyrimų tradicija.

Ekspertizės metu buvo nustatyta, kad autografuose esantys teksto taisymai, retušavimai ir prozodiniai ženklai yra autentiški, t. y. daryti ir žymėti paties Donelaičio. Taip pat ekspertizė parodė, kad prozodiniai ženklai buvo žymėti autoriui taisant tekstą, t. y. kitame, ne teksto rašymo/užrašymo etape. Tyrimo išvadosė rašoma:

atsižvelgdami į [...] tyrimo duomenis, rodančius teksto redagavimą, rašalo atspalvio ir intensyvumo sutapimus bei vertindami topografinius ypatumus ir specialiuosius rašysenos požymius darome išvadą, kad „Metų“ poemos rankraštis sužymėtas prozodiniais ženklais paties autoriaus. [...] teksto žymėjimas pėdomis buvo daromas ne vienu (ištisu) laikotarpiu, o skirtingais. Pėdų žymėjimo charakteris laiko atžvilgiu tapatingas teksto redagavimui – jis nevienkartinis. Tačiau nustatyti kiek kartų prie rankraščio grįžta autoriaus, šiuo metu sunku.⁴⁹

Pagrindinė išvada kalbamu klausimu buvo pakartota dar kartą – glaustai ir kategoriškai: „Prozodiniai ženklai, žymintys ritminį kirtį „Metuose“, laiškuose ir „Metų“ fragmente („Tęsinys“) žymėti vieno asmens – K. Donelaičio“⁵⁰. Lebedys jau kurį laiką buvo miręs.

Kriminalistinio tyrimo išvados atskirai paskelbtos

skyrius, f. 56, b. 247, 47 l.

⁴⁸ Rankraščių tyrimuose buvo naudojama: mikroskopas MBS-2 (dinimas 6x7), elektroninis optinis pakeitėjas EOP-1 (šviesos filtrai KS-2 ir IKS-2), kontrastinio mikrofotografavimo fotojrenginys „Potašnik“, fotoprietaisai FMN-2. Rankraščiai tirti ultravioletiniuose spinduliuose, fotografuotas infraraudonosios liuminescencijos vaizdas (plokštelės „Infra-740“, šviesos filtrai KS-17, KS-19, plokštelės „Infra-860“, šviesos filtras IKS-1) atspindinčiuose infraraudonuosiuose spinduliuose ir atspindinčiuose ultravioletiniuose spinduliuose (Ona Dambrauskaitė, Jadvyga Ignatjeva, *op. cit.*, l. 13–14).

⁴⁹ *Ibid.*, l. 40–41; apie netradicinį požiūrį į kriminalistinį rašto kalbos tyrimą, bendruosius ir specialiuosius rašto kalbos požymius dar žr. Anelė Žalkauskienė, „Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodikos pagrindai“, in: *Jurisprudencija*, 2000, t. 18 (10), p. 113–121.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 47.

⁴⁰ Kostas Korsakas, „Aktualieji donelaitikos uždaviniai“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 7: *Kristijonas Donelaitis: Pranešimai. Straipsniai. Archyvinė medžiaga*, vyr. redaktorius Kostas Korsakas, Vilnius, 1965, p. 11.

⁴¹ Aleksandras Šešelgis, „Donelaičio raštų redagavimo ir leidimo praktika“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 7, p. 313.

⁴² Kostas Doveika, „Rengiamas mokslinis K. Donelaičio „Raštų“ leidimas“, in: *Literatūra ir menas*, 1972-02-12, Nr. 7, p. 15.

⁴³ Leonas Gineitis, „Kristijono Donelaičio kūrybos mokslinis leidimas“, in: *LTSR MA darbai. A serija*, 1975, t. 3, p. 167–176.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 173.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 175.

⁴⁶ Kostas Korsakas, „Dar kartą dėl K. Donelaičio rankraščių“, 1961, p. 591.

⁴⁷ Ona Dambrauskaitė, Jadvyga Ignatjeva, „K. Donelaičio poemos „Metai“ rankraščio kriminalistinio tyrimo duomenys ir išvados“, 1975, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių*

nebuvo (kas šiuolaikinio mokslo požiūriu atrodo nepateisinama). Tikėtina, kad tyrimą užsakęs ir išvadas gavęs Institutas nematė naudinga jų paskelbti atskirai, ar net dėl to, jog kai kurios išvados vis tiek nesutapo su Korsako nuomone. Vienintelis dalykas – tai 1976 m. žurnalisto Alvydo Dargio *Nemuno* žurnale išspausdintas straipsnis „Labas vakaras, Donelaičiai...“, parengtas pagal pokalbius su kriminalistinio tyrimo dalyvėmis Dambrauskaite ir Ignatjeva⁵¹. Čia jos gana emociškai apibūdino savo darbą, pabrėžė supratusias jo svarbą ir savo atsakomybę, populiariai pristatė ir darbo metodus, ir pagrindinius rezultatus – apie rankraščių taisymsus, skutimus, prirašymus, retušavimus. Apie prozodinius ženklus šiame tekste užsiminta nebuvo. Bet buvo pastebėtas vienas dalykas, kad rašysenos tyrimai – tai visai kitokio pobūdžio tyrimai negu filologinė teksto analizė⁵².

Tais pačiais metais Korsakas apie netrukus išleisimus Donelaičio *Raštus* davė interviu žurnalui *Naujos knygos*, paprastai rašiusiam apie ir reklamavusiam naujas knygas. Jis teigė, kad

[p]ateikiant leidinyje K. Donelaičio autografus, vėl pasidarė aktualus vis dar galutinai neišspręstas diakritinių ženklų (prozodinių, sužymėtų rankraščiuose raudonu rašalu) autentiškumo klausimas. [...] [buvusi užsakyta ir atlikta kriminalistinė rašysenos ekspertizė], kuri davė nemaža naujų duomenų poeto išlikusių autografų tyrinėjimui.⁵³

Taigi pabrėžė, kad prozodinių ženklų autentiškumo klausimas, net ir po kriminalistinio tyrimo išvados, nėra iki galo išspręstas: „kai kas [...] liko galutinai neišspręsta (sakysim, prozodinių ženklų autografuose autentiškumo problema)“⁵⁴. Tačiau čia argumentų abejonėms nepateikė. Apskritai tuo metu, taip pat ir vėliau, Donelaičio rankraščių kriminalistiniam tyrimui lietuvių literatūros istoriografijoje nebuvo skirtas deramas dėmesys, net ir atkreipiant dėmesį į tai, kad tokie tyrimai lietuvių literatūros objektams buvo pakankama naujovė ir taikyti gana retai.

Donelaičio rankraščių tyrimai kriminalistiniais rašysenos analizės metodais buvo apskritai sudėtingiausias ir reikšmingiausias tokio pobūdžio darbas Lietuvoje. Kriminalistiniai rašysenos tyrimai Lietuvoje buvo atliekami ir anksčiau, tačiau jie buvo taikomi baudžiamosio-

se ir civilinėse bylose, o kultūros reikmėms – paprastai tai susiję su autorystės problema – pradėti aštunto dešimtmečio pradžioje, bent jau ryškesni, pačių ekspertų išskiriami atvejai⁵⁵. Iš tokių negausių atvejų minėtini Vilniaus universiteto profesoriaus Stanisława Batyso Górsio (1802–1864) farmakologijos paskaitų rankraščių, rusų rašytojo Andrejaus Belo (Andrej Belyj, 1880–1934) rankraščių, Pirmojo Lietuvos Statuto Dzialinskio nuorašo, Martyno Mažvydo (apie 1520–1563) nuosavybės įrašo Juozapo Flavijaus knygoje *De insigni Machabaeorum martyrio* (Kelnas, 1524), Simono Daukanto (1793–1864) veikalo *Istorija žemaitiška* rankraščių, Adomo Mickevičiaus (1798–1855) poemos *Konradas Valerodas* tariamo rankraščių ir kt. autorystės tyrimai⁵⁶. Paskutiniai negausūs, tačiau lietuvių literatūros istorijai svarbūs kriminalistiniai rašysenos tyrimai – tai Kristijono Gotlybo Milkiaus (1736–1807) poemos *Pilkainis* rankraščių ir Jadvygos Čiurlionytės (1899–1992) kelių rankraščių autorystės tyrimai⁵⁷. Dauguma atvejų buvo nustatyta arba patvirtinta tirtų rankraščių autorystė.

VII

1977 m. *Metų* leidimo rengėjai (Korsakas, Gineitis ir kt.) tiesiogiai pasinaudojo kriminalistinio tyrimo rezultatais ir išvadomis, juos perkeldami į parengtą tekstą ir komentarus (čia pažymėdami, kad tai kriminalistinio tyrimo duomenys). Įvade prozodinių ženklų problema buvo aptarta, tačiau ne su visomis kriminalistinio tyrimo išvadomis buvo sutikta, nurodyta nemaža išlygų ir abejonių. Čia Gineitis labai atsargiai pritarė ekspertizės išvadai: „Apskritai ekspertizės išvada, kad „prozodiniai ženklai, žymintys ritminį kirtį „Metuose“, laiškuose ir „Metų“ fragmentuose („Tėsinys“) žymėti vieno asmens – K. Donelaičio“, turi gana įtikinamą pagrindą“⁵⁸. Tačiau apskritai klausimą dėl prozodinių ženklų autentiškumo, net ir po kriminalistinio tyrimo išvadų, paliko atvirą – neatidavė pirmenybės nei Donelaičiui, nei Rėzai. *Raštų* rengėjai ne iki galo buvo įtikinti ekspertizės ir paliko galioti tradiciją, t. y. nepaisant, kaip teigta, nepatvirtintos autorystės, prozodiniai ženklai yra poemos teksto dalis ir jame turi būti perteikiami. Rengėjai taip pat paliko atvirą klausimą, „kodėl prozodiniai ženklai tokiu pat raudonu rašalu yra sužymėti ir poetinėse Donelaičio laiškuose citatose“⁵⁹.

⁵¹ Alvydas Dargis, „Labas vakaras, Donelaičiai...“, in: *Nemunas*, 1976, Nr. 2, p. 52–53.

⁵² *Ibid.*, p. 53.

⁵³ Kostas Korsakas, „Pilnas K. Donelaičio raštų leidinys“, in: *Naujos knygos*, 1976, Nr. 12, p. 27.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 29.

⁵⁵ Jadvyga Ignatjeva, Janina Masiulienė, „Kriminalistinės rašysenos ekspertizės istorinė raida Lietuvoje 1918–2000 m.“, in: *Jurisprudencija*, 2001, t. 23 (15), p. 224.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 224–226; Jadvyga Ignatjeva, „Kriminalistiniai rašto tyrimai

moksle“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1975, Nr. 2, p. 21–23.

⁵⁷ Jadvyga Ignatjeva, „K. Donelaičio amžininko – Kristijono Gotlybo Milkiaus rankraščių tyrimas“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 2003, Nr. 6, p. 29–31; Žavinta Sidabraitė, *Kristijonas Gotlybas Milkus: gyvenimas ir literatūrinė veikla*, (ser. *Senosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 43–45; Gintarė Žalkauskaitė, „Jadvygos Čiurlionytės rankraščių rašysenos tyrimas“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 2005, Nr. 2, p. 8–9.

⁵⁸ Leonas Gineitis, „Išvadas“, p. 24.

⁵⁹ *Ibid.*

Šio leidimo recenzijose apie Donelaičio rankraščių prozodinius ženklus buvo tik vos užsiminta⁶⁰, kai kuriose iš viso nieko neminėta⁶¹. Tačiau vienoje senosios literatūros specialisto Albino Jovaišo (1931–2006) recenzijoje prozodinių ženklų autorystės klausimas, diskusija apie tai buvo pristatyta. Čia Jovaišas pabrėžė Gineičio iškeltas abejones kriminalistinės ekspertizės išvadomis, sutiko prozodinių ženklų autorystę priskirti Rėzai ir taip apibendrino: „Tokiam atsargiam požiūriui reikia pritarti, tikintis, kad nauji tyrinėjimai ateityje šią mįslę įmims“⁶². O pats 1977 m. *Metų* teksto rengėjas Gineitis, spaudoje pristatydamas Donelaičio *Raštus*, šalia kitko pristatė ir rankraščių kriminalistinę ekspertizę, nurodė, kad jos metu buvo išaiškinti rankraščiuose ištrinti žodžiai⁶³, tačiau prozodinių ženklų klausimo nebeminėjo. Dar kartą informacija apie Donelaičio rankraščių analizę kriminalistikos metodais pasirodė 1981 m. žurnale *Mokslas ir gyvenimas*, tačiau ji buvo gana atsitiktinė⁶⁴.

1977 m. išleidus Donelaičio *Raštus* tokia nuomonė, – kad prozodiniai ženklai Donelaičio rankraščiuose greičiausiai nėra autentiški ir kad klausimas lieka atviras, – lietuvių literatūros istoriografijoje praktiškai ir liko galioti. Jai buvo pritarta kai kuriuose vėlesniuose lietuvių literatūros istorikų darbuose: minėtoje Jovaišo recenzijoje⁶⁵, Gineičio lietuvių literatūros istoriografijos tyrimuose („...įnašas“ į rankraščius raudonu rašalu galėjo būti ir L. Rėzos darbas⁶⁶), Vinco Kuzmicko knygoje *Kristijonas Donelaitis*, kurioje buvo glaustai pristatyta Lebedžio ir Korsako diskusija, kriminalistinis tyrimas (juo per daug nesusižavėta) ir pritarta Gineičio 1977 m. apibendrinimui („teisingai pažymi L. Gineitis, plačiai ir įtikinamai apibendrinęs šią diskusiją“⁶⁷, kad klausimas tebelieka atviras).

Tik 1985 m. apie prozodinių ženklų problemą atsiliepė tuometinis autoritetingiausias lietuvių tekstologas Aleksandras Žirgulyš (1909–1986) teigdamas, kad 1977 m. Donelaičio leidime teksto autentiškumo ir patikimumo atžvilgiu buvo padaryta labai daug svarbių dalykų, kad kai kurie klausimai, remiantis kriminalistiniu tyrimu, buvo atsakyti ilgam laikui, žodžiu, kad

leidimas yra patikimas. Tačiau jis liko nepatenkintas ir suabejojo vienu dalyku – išvada dėl prozodinių ženklų autentiškumo klausimo. Žirgulyš rašė:

Tik mažai tepaguodžianti yra diskusijos dėl prozodinių ženklų autentiškumo išvada. Po to, kai tame pačiame [1977 m. *Raštų*] įvade atsargiai pritariama ekspertizės išvadai [...], reikėjo laikyti, kad klausimas baigtas – prozodinių ženklų autentiškumas, šiaip ar taip, įrodytas, ir „[vado]“ komentaras dėl to galėjo būti tiesesnis. Minėti laboratoriniai tyrimai davė dar kitų gana pozityvių duomenų K. Donelaičio darbui prie autografų ir iš viso jo kūrybinei laboratorijai aiškinti.⁶⁸

Kriminalistinio tyrimo išvadomis Žirgulyš buvo linkęs pasitikėti.

VIII

1989 m. Lietuvoje buvo minimos 275-osios Donelaičio gimimo metinės. Buvo sugrįžta ir prie prozodinių ženklų autentiškumo klausimo. Šalia kitų jubiliejinių tekstų *Moksle ir gyvenime* savo straipsnį „Ką kalba K. Donelaičio rankraščiai“ paskelbė ir Dambrauskaitė su Ignatjeva⁶⁹. Tai buvo pirmas jų tekstas apie atliktą kriminalistinį tyrimą ir jo išvadas, paskelbtas keturiolika metų po tyrimo. Čia buvo apibūdinta dėl prozodinių ženklų vykusį polemiką („diskusijose vyravo dvi nuomonės ir abi, studijuojant jas atskirai, atrodė įtikinamos“⁷⁰), paskelbtos koncentruotos kriminalistinio tyrimo išvados („buvo nustatytas jų [prozodinių ženklų] rašymo įgūdžio pastovumas bei aiškios rašymo variantų ribos. Ištyrus juos visus ir atlikus tarpusavio lyginamąjį tyrimą, prieita prie išvados, kad visi šie ženklai žymėti vieno asmens“⁷¹), pristatyti pagrindinę išvadą lėmę argumentai („Nustatyta, kad kai kurie [autorius] redagavimai daryti po to, kai tekstas jau buvo sužymėtas pėdomis. Ypač tai ryšku pėdos ir raidžių susikirtimo vietose, kur kertasi raudono rašalo pėdos ženklas su

⁶⁰ Aukšė Aukštikalnienė, „Vertingas literatūros paminklas“, in: *Tiesa*, 1977-10-22, Nr. 247, p. 4; Aleksandras Žirgulyš, „Donelaitis visu ūgiu: Pirmas akademinis klasiko raštų leidimas“, in: *Literatūra ir menas*, 1977-11-12, Nr. 46, p. 5; Albinas Jovaišas, „Ir specialistams, ir visuomenei“, in: *Gimtas kraštas*, 1978-03-16, Nr. 11, p. 2; Vincas Kuzmickas, Vytautas Vitkauskas, „Menant Donelaičio mįslę“, in: *Pergalė*, 1979, Nr. 3, p. 124.

⁶¹ Jonas Riškus, „Akademinis K. Donelaičio Raštų leidimas ir mokykla“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1978-02-01, Nr. 9, p. 4; Frido Mėtšk, „K. DONELAITIS, Raštai. Lietuvos TSR Mokslų Akademija. Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Redakcinė komisija: K. Korsakas (pirmininkas), K. Doveika, L. Gineitis, J. Kabelka, K. Ulvydas. „VAGA“, Vilnius 1977, 600 S.“, in: *Zeitschrift für Slavistik*, Berlin, 1978, t. 23 (5), p. 766–768.

⁶² Albinas Jovaišas, „Donelaičio tezasauras“, in: *Kultūros barai*, 1978, Nr. 9, p. 69.

⁶³ Леонас Гинейтис, „Ценное наследие“, in: *Советская Литва*, 1977-11-29, Nr. 277, p. 2.

⁶⁴ „Literatūros tyrinėjimo naujovė“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1981, Nr. 1, p. 34.

⁶⁵ Albinas Jovaišas, *op. cit.*, p. 69.

⁶⁶ Leonas Gineitis, *Lietuvių literatūros istoriografija: Ligi 1940 m.*, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1982, p. 166.

⁶⁷ Vincas Kuzmickas, *Kristijonas Donelaitis*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 184.

⁶⁸ Aleksandras Žirgulyš, „Klasikų raštų leidimai“, in: *Pergalė*, 1985, Nr. 8, p. 157–158.

⁶⁹ Ona Dambrauskaitė, Jadvyga Ignatjeva, „Ką kalba K. Donelaičio rankraščiai“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 2, p. 12–14.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 13.

⁷¹ *Ibid.*

juodo rašalo teksto štrichais⁷²). Ir galų gale pasakyta, kad pagal rašysenos ekspertizę jos teigia „kategoriškai“: „Apibendrinus duomenis, buvo prieita prie kategoriškos išvados, kad prozodinius ženklus „Metuose“, poemos fragmente „Tęsinys“ ir poezijos posmuose žymėjo pats autorius – K. Donelaitis“⁷³. Korsakas jau buvo miręs, tad nekilo jokių ginčų. Taip pat tyrimo autorės čia išdėstė ir savo nuomonę dėl anksčiau kilusių abejonių kriminalistinio tyrimo išvadomis:

Visai suprantamos dar iki šiol išlikusios kai kurių tyrinėtojų abejonės dėl šios ilgą laiką buvusios „mįslės“. Tai pateisintina tuo, kad asmenims, nesusi-dūrusiems su kriminalistinės rašotyros dalyku, nežinantiems identifikacijos teorijos pagrindų, kriminalistinės technikos bei tyrimo metodikų, sunku suvokti atskirų identifikacinių požymių svarbą, o tuo pačiu objektyviai vertinti identifikacinių požymių visumą, pagal kurią identifikuojamas asmuo ar diferencijuojamas rašysenos.⁷⁴

Šio teksto pasirodymas atgarsio nesulaukė, prozodinių ženklų klausimas lietuvių literatūros historiografijoje praktiškai nebefigūravo, išskyrus epizodinius pačios Dambrauskaitės paminėjimus⁷⁵ ir keletą kitų mokslininkų tekstų ir pastabų, taip ir neįtvirtinusių kriminalistinės ekspertizės išvadų dėl prozodinių ženklų autentiškumo.

Žymus lietuvių kalbininkas Aleksas Girdenis (1936–2011) atliko išsamius Donelaičio hegzometro tyrimus ir pagrindines išvadas „Naujesnis žvilgsnis į K. Donelaičio hegzometrą“ paskelbė 1989 m. jubiliejinėje Donelaičio konferencijoje ir žurnale *Pergalė*. Tai jis ištyrė ir nustatė, kad Donelaitis rašė ne tradiciniu hegzometru, o sukūrė naują jo atmainą – toninio ir metrinio hegzometro sintezę – metrotoninį hegzometrą. Be kita ko jis rašė:

Kadangi Donelaičiui buvo reikšmingas ne tik kirtis, bet ir skiemenų kiekybė, dabar visai drąsiai galima manyti, kad prozodinius ženklus rankraščiuose sužymėjo pats autorius: pasirinkęs tokią nepaprastai sunkią eilėdaros sistemą, jis tik taip galėjo patikrinti ir nušlifuoti kiekvienos eilutės ir pėdos prozodines charakteristikas.⁷⁶

Kiek vėliau, platesniame Donelaičio hegzometro tyri-

me, straipsnyje „Metų hegzametas“ Girdenis išvado-se dar kartą patvirtino savo nuomonę:

Apie fantastinį kruopštumą, kurio pareikalavo „Metai“ su savo atgaivintu hegzometru, dabar liudija gal tik prozodiniai rankraščių ženklai, – bene paskutinis mėginimas tiksliai pasverti kiekvieną skiemenį bei morą ir, reikalui esant, dar šį tą pagerinti.⁷⁷

Donelaičio prozodinių ženklų autorystei pritarė ir kitas lietuvių kalbininkas – Zigmas Zinkevičius („tekste kitu (raudonu) rašalu, greičiausiai paties Donelaičio, sužymėti prozodiniai daktilinių pėdų ženklai (˘), turintys nemažą reikšmę atkuriant Donelaičio akcentologinę sistemą“⁷⁸).

IX

Per visą prozodinių ženklų autentiškumo klausimo nagrinėjimo istoriją buvo išsiskyrusios dvi nuomonės: 1) kad prozodinius ženklus raudonu rašalu sužymėjo pats Donelaitis (Nesselmannas, Ročka, Lebedys, Dambrauskaitė ir Ignatjeva, Žirgulys, Girdenis), ir 2) kad tai padarė kitas asmuo, pavyzdžiui, vienas iš rankraščių savininkų po Donelaičio mirties arba vėlesni jo tekstų tyrėjai ir rengėjai (šiuo atveju daugiausia buvo linkstama ženklų autorystę priskirti Rėzai) (Schleicheris, Korsakas, Gineitis, Jovaišas). Vienas pagrindinių argumentų, kad prozodiniai ženklai autografuose sužymėti ne Donelaičio, buvo tai, jog Rėza savajame *Metų* leidime 1818 m. nieko apie juos neminėjo ir jų neperteikė. (Reikia pastebėti, kad šis argumentas nėra įtikinamas, ypač atsižvelgiant į Rėzos *Metų* leidimo pobūdį, parengimą ir redagavimą.) Arba kaip Donelaitis galėjo įvairaus laiko rankraščiuose sudėti ženklus tuo pačiu braižu ir vienu raudonu rašalu? Svarbiausias argumentas, kalbant už prozodinių ženklų autentiškumą buvo tas, kad autografuose prozodiniai ženklai yra sudėti ir ant tų žodžių, kuriuos Donelaitis taisydamas tekstą išbraukė arba juos pakeitė kitais.

Taigi mokslininkų diskusija prozodinių ženklų klausimu taip ir nepriėjo vienos nuomonės, o kriminalistinio tyrimo išvados nesulaukė visiško filologų bendruomenės pritarimo. Tikėtina, kad neišspręstą diskusiją galėjo lemti ir ambicijos dėl pagrindinio lietuvių literatūros istorijos sampratos autoriteto. Atsižvelgiant į Korsako

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ Ona Dambrauskaitė, „Kristijono Donelaičio rankraščių mįslės“, in: *Donelaičio žemė*, 2000, Nr. 10–11, p. 4–5; [Ona Dambrauskaitė], „Skaidžiau K. Donelaičio rankraščius“, pokalbis su Ona Dambrauskaitė, in: *Donelaičio žemė*, 2002, Nr. 7–8, p. 7.

⁷⁶ Aleksas Girdenis, „Naujesnis žvilgsnis į K. Donelaičio hegzomet-

lą“, in: *Pergalė*, 1989, Nr. 1, p. 111.

⁷⁷ Aleksas Girdenis, „Metų hegzametas“, in: *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, sudarė ir redagavo Leonas Gineitis, Algis Samulionis, Vilnius: Vaga, Lietuvos Mokslų akademija, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas 1993, p. 96.

⁷⁸ Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 277.

vadovaujama sovietinio laikotarpio lietuvių literatūros istorijos rašymo procesą, sovietinio lietuvių literatūros mokslo formavimą ir ideologiją, tokių požymių būta.

Apskritai kriminalistinio tyrimo išvadas ir rezultatus reikia priimti kaip patikimus. Labai svarbu šiuo požiūriu buvo tai, kad tai buvo ne filologinė analizė, ypač dar įvedant psichologijos elementus, o kriminalistiniais metodais atlikta rašysenos ekspertizė. Ji buvo atlikta tuo metu moderniausiomis turimomis priemonėmis ir technologijomis. Kriminalistinę tyrimą atlikusios mokslininkės irgi tą pabrėžė. O pateikti įrodymai ir išvados aiškūs ir įtikinami. Kriminalistinio tyrimo išvadoje Dambrauskaitė ir Ignatjeva nurodė, kad tolesniems Donelaičio rankraščių tyrimams turėtų būti taikomi „ne vien tradiciniai rašotyros metodai, bet ir kiti kriminalistiniai metodai“⁷⁹. Žodžiu, reikėtų panaudoti naujas technologijas ir metodus.

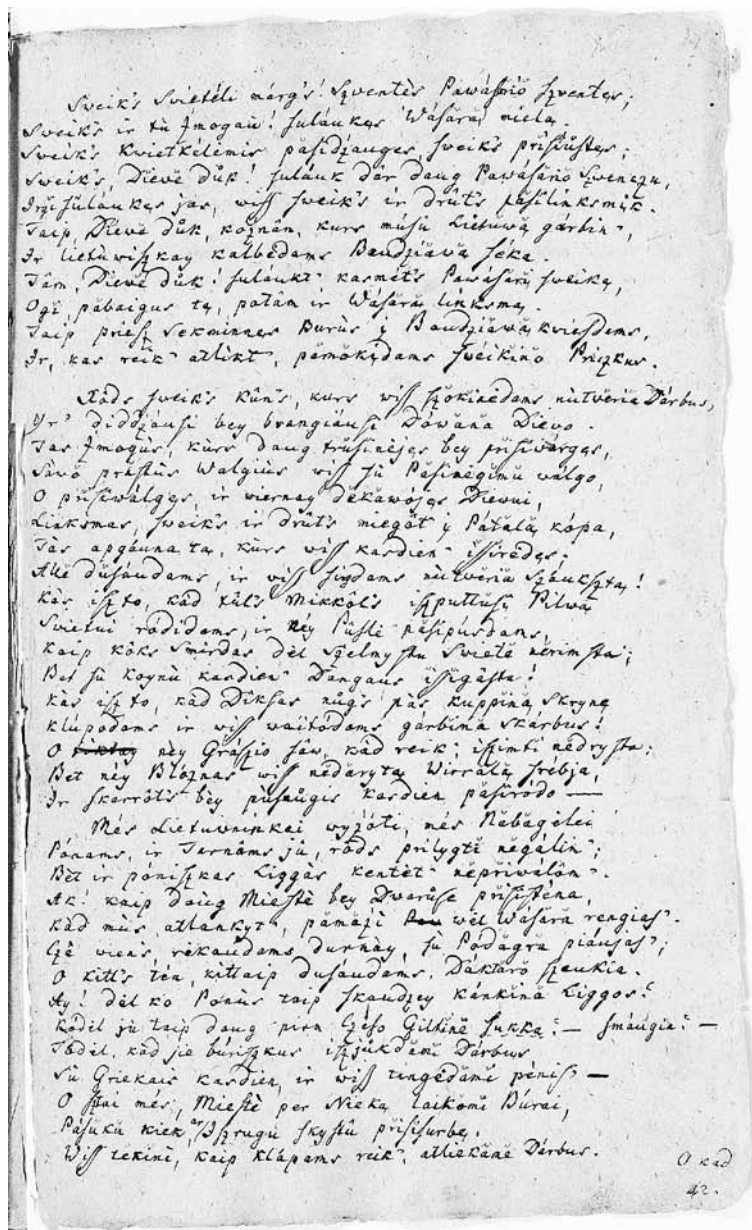
X

2012 m. rugpjūčio 27–29 d., atsiradus palankiai galimybei, vykdant projektą „Senosios lietuvių kalbos tekstyno (SLIEKKAS) lingvistinės anotacijos technologinė ir mokslinė bazė“⁸⁰, Lietuvių literatūros ir tautosakos institute Jolanta Gelumbeckaitė, Jostas Gippertas ir Mikas Vaicekuskas atliko Donelaičio rankraščių multispektrinę analizę su MuSIS (*MultiSpectral Imaging System*) kamera.

MuSIS yra didelės skiriamosios gebos skaitmeninė kamera, fotografuojanti 32 skirtingais šviesos bangų ilgiais, aprėpiančiais nuo ultravioletinės iki beveik infraraudonos. Kamera gali nustatyti objekto (užrašo, ženklų ir kt.) rašalo ar pigmento atspindžio spektrą, o tai leidžia objektą – rašalą, pigmentą ar kt. – atpažinti ir atskirti vieną nuo kito, nes kiekvieno objekto atspindys, priklausomai nuo skirtingo šviesos bangų ilgio, spalvos intensyvumo, yra skirtingas. Multispektrinė analizė daugiausia taikoma palimpsestų tyrimams, norint perskaityti apatinį nuskustą, ištrintą ar kitaip išnaikintą pergamento tekstą. Fotografuojant rankraščius, taikant įvairius spalvų spektrus, fiksuojamas ne tik viršuti-

nis tekstas, bet ir apatinis, bet tik tada, jei jie užrašyti skirtingų spalvų, sudėties ar intensyvumo rašalu⁸¹. Ši analizė naudojama ne vien palimpsestų tyrimams, bet ir norint patikrinti komplikuočius rankraščius, sudėtingo teksto perskaitymo kokybę.

1975 m. kriminalistinis tyrimas buvo nustatęs, kad Donelaičio rankraščiuose buvo išskustų žodžių, jų da-

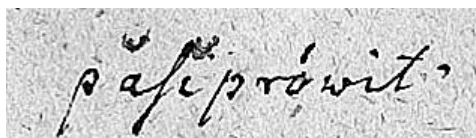

„Vasaros darbu“ pirmasis puslapis (LLTIB RS, f. 1, b. 5259, l. 15r)

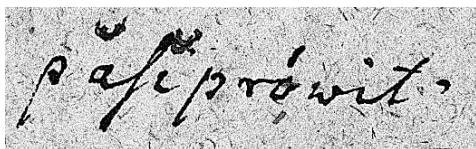
⁷⁹ Ona Dambrauskaitė, Jadvyga Ignatjeva, „K. Donelaičio poemos „Metai“ rankraščio kriminalistinio tyrimo duomenys ir išvados“, l. 46.

⁸⁰ Projektas „Senosios lietuvių kalbos tekstyno (SLIEKKAS) lingvistinės anotacijos technologinė ir mokslinė bazė“ (Lietuvių kalbos institutas, 2012–2014), vadovė habil. dr. Grasilda Blažienė, rėmė Lietuvos mokslo taryba pagal nacionalinę programą „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ (Nr. VAT-42/2012).

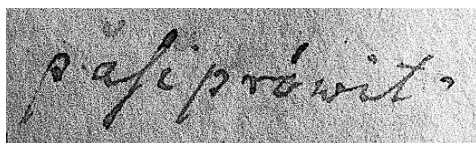
⁸¹ Žr. Jost Gippert, „The Application of Multispectral Imaging in the Study of Caucasian Palimpsests“, in: *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, Tbilisi, 2007, t. 175, Nr. 1, p. 169; Barry Knight, „Multi-spectral imaging for the Codex Sinaiticus“, in: *Codex Sinaiticus*, in: http://codexsinaiticus.org/de/project/conservation_msi.aspx#note02, (2012-10-27).

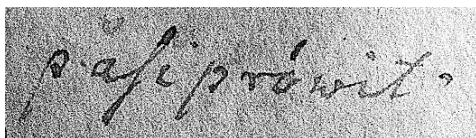
spalvota skaitmeninė nuotrauka

spektrinis vaizdas, 520 nm

spektrinis vaizdas, 860 nm

spektrinis vaizdas, 960 nm

Dvigubi prozodiniai ženklai žodyje *pāšiprōwit'* (LTI B RS, f. 1, b. 5259, l. 22r, eil. 1), pirmiausia pažymėti raudonu rašalu su juodo rašalo priemaiša, paskui raudonu rašalu

lių ar atskirų raidžių, skustose vietose užrašyti nauji žodžiai, jų dalys ar raidės⁸². Šiuo aspektu multispektrinė analizė Donelaičio rankraščiuose nieko neparodė – apatinio teksto ji nerado, net ir tose vietose, kurias nurodė kriminalistinis tyrimas. Reiškia, Donelaitis mūsų turimuose „Pavasario linksmybių“ ir „Vasaros darbų“ rankraščiuose nenaudojo skirtingo rašalo, kuris galėjo būti išskustas ar kitaip nuvalytas. Pagrindinė išvada – Donelaičio rankraščiai po esamu užrašytu tekstu neslepia jokio kito, iki šiol nežinoto teksto. Prozodinių ženklų autentiškumo klausimu multispektrinė analizė naujų duomenų pateikti negalėjo.

Multispektrinė analizė padėjo nustatyti keletą smulkesnių rankraščių ypatybių. 1977 m. Donelaičio *Raštų* leidime buvo nurodyta, o kriminalistinis tyrimas to nerevidavo⁸³, kad Donelaičio rankraščiuose esama keleto prozodinių ženklų, pažymėtų juodu rašalu⁸⁴.

⁸² Ona Dambrauskaitė, Jadvyga Ignatjeva, *op. cit.*, l. 13–15, 47.

⁸³ *Ibid.*, l. 41.

⁸⁴ Leonas Gineitis, „Išvadas“, p. 18.

⁸⁵ Ona Dambrauskaitė, Jadvyga Ignatjeva, *op. cit.*, l. 41–43, 47; Ona Dambrauskaitė, Jadvyga Ignatjeva, „Ką kalba K. Donelaičio rankraščiai“, p. 13.

Multispektrinė analizė parodė, kad dalis jų yra vis dėlto žymėti raudonu rašalu, tik juos žymint raudonasis rašalas susiliejo su juodu raidės diakritinio ženklo rašalu ir patamsėjo – žiūrint plika akimi jis atrodo juodas.

Kitas dalykas – skirtingų spektrų nuotraukose aiškiai matyti skirtingas diakritinių ženklų rašalo intensyvumas. Tai patvirtina kriminalistinio tyrimo išvada⁸⁵, kad Donelaitis savo rankraščius rašė ir taisė etapais, o ne vienu metu; kad dalis kirčių yra sužymėta teksto užrašymo metu, o dalis vėliau, atskiru skaitymu jau užrašius tekstą. Reikėtų manyti, kad raudonu rašalu sužymėti prozodiniai ženklai irgi sužymėti atskiru ar vėlesniu skaitymu.

XI

Apibendrinus prozodinių ženklų autentiškumo klausimą, galima padaryti tokias išvadas ir „rekonstruoti“ šių ženklų žymėjimo procesą. Donelaitis keturių poemos dalių („Pavasario linksmybių“, „Vasaros darbų“, „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“) autografuose, jau užrašęs poemos tekstą (viename iš teksto taisymo ar skaitymo etapų) raudonu rašalu sužymėjo prozodinius ženklus. Siekdamas teisingai skaityti hegzametą, Donelaitis prozodinius ženklus žymėjo ir kituose savo tekstuose – fragmente „Tešynas“, poetiniuose laišku tarpuose; lygiai kaip ir sukirčiuodavo savo lietuviškus tekstus, net laiškus. Donelaičio tekstus iš autografų nusirašė Hohlfeldtas; jis prozodinių ir kirčio ženklų nežymėjo. Vėliau su Donelaičio kūryba susipažino Rėza; iš Jordano jis buvo gavęs „Pavasario linksmybių“ ir „Vasaros darbų“ autografus. Rėza Donelaičiu susidomėjo ir nusprendė *Metus* išleisti ir išversti. Tačiau karo metu tarp 1807 ir 1812 m. Jordanui pradingo „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ autografai. Tada Rėzai buvo parūpinti Hohlfeldto nuorašai. Esant „Pavasario linksmybių“ ir „Vasaros darbų“ autografuose sužymėtiems prozodiniams ženkliams, Rėza raudonu rašalu prozodinius ženklus sužymėjo ir Hohlfeldto „Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ nuorašuose⁸⁶, tačiau jų vis dėlto neperteikė ir nepaaiškino kodėl.

Galų gale reikėtų neabejotinai teigti, kad Kristijono Donelaičio rankraščiuose raudonu rašalu sužymėti prozodiniai ženklai yra autentiški ir poemos tekste perteikiami kaip autoriniai. Nebent naujos technologijos suteiktų dar nebandytų galimybių. ❧

⁸⁶ Tokį spėjimą, tačiau be tolesnių rezultatų, yra daręs ir Gineitis; žr. Leonas Gineitis, „Išvadas“, p. 25. Versija, kad prozodiniai ženklai Hohlfeldto nuorašuose galėtų būti sužymėti paties Hohlfeldto, būtų atmesnina, nes nėra paaiškinimo, kodėl jis prozodinius ženklus žymėjo tik „Rudenio gėrybėse“ ir „Žiemos rūpesčiuose“.

TOLERUOTI NETOLERUOTINUS: SUGYVENIMAS XVII A. VILNIUJE

David Frick

Pasakius, jog ankstyvųjų naujųjų amžių Vilnius buvo daugiakonfesinis miestas, gresia nesuprasti, kiek įvairių priešingų ir panašių reikalavimų religijos, kultūros, kalbos bei etniniai ryšiai kėlė vilniečiams. Be to, toks pasakymas apsunkina supratimą veiksenų, kurių dėka buvo įmanoma sugyventi Vilniuje. Šiomis pastabomis pabandysiu nustatyti Vilniaus vietą Europos religiniame žemėlapyje: įvertinti jo daugiakultūriškumo mastą, atskleisti kai kuriuos elgsenos būdus bei mechanizmus, miestiečių išvystytus tam, kad padrašintų, palengvintų ir kartais paskatintų toleranciją tarp jo gyventojų; bei nustatyti miesto vietą tarp tuometinių Europos bendruomenių, susiduriančių su problemomis, kai viename mieste gyvena kelių tautybių išpažinėjai: nuo atskyrimo vieno kraštutimumo atveju iki integracijos kito kraštutimumo atveju.

Pirmiausia, dramos, kurios veiksmas čia rutuliojasi, aplinkybės: Vilnius buvo mišrus miestas dar prieš oficialų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės krikštą 1386 m., vadovaujant Lenkijos Romos Katalikų Bažnyčiai. Tuo metu jis buvo apgyventas pagonių lietuvių, stačiatikių rusėnų bei Romos katalikų vokiečių. Kai kurie mokslininkai kildina Vilniaus *praktinės* tolerancijos tradicijų ištakas iš šių iki krikšto egzistavusių elgesio modelių.

XVI a. pabaigoje į Vilnių taip pat atvyko totoriai. Jie teisiškai negalėjo gyventi Vilniaus miesto viduje; su medine mečete bei mokykla įsikūrė gretimame Lukiškių priemiestyje, ir todėl buvo kasdienio Vilniaus miesto dalis. Žydai teisėtą padėtį Vilniuje užėmė daug vėliau nei kituose Lietuvos miestuose. Pirmoji pagrindinė sinagoga buvo pastatyta miesto centre 1573 m., o 1593 m. dėl antižydiškų riaušių karalius Zigmantas III Vaza sutei-

DAVID FRICK – istorikas, filologas, Berklio universiteto Kalifornijoje slavistikos profesorius. Svarbiausi lituanistikos darbai: *Wilnianie: Żywoty siedemnastowieczne* (pareng., 2008), *Kith, Kin, and Neighbors: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno* (2013; recenziją žr. *Knygų aidai*, 2014, Nr. 1). Skelbiamą tekstą, parengtą pagal VU Istorijos fakultete 2013 m. spalio 9 d. skaitytą paskaitą, iš anglų kalbos vertė *Vilius Kubekas*.

kė Vilniaus žydams steigiamąją privilegiją gyventi tam tikrose gatvėse bei užsiimti tam tikrais verslais „ypač kadangi [Vilniuje gyvenantys žydai] jau rasti mano atvykimo į šias valdas, Lenkijos Karalystę ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją, metu“.

Po kelių nesėkmingų bandymų Reformacija nuo XVI a. vidurio ilgam įsitvirtino kasdieniame miesto gyvenime. Nuolatiniai religinio kraštovaizdžio atributai buvo liuteronai ir kalvinistai. Liuteronų bažnyčia, įkurta 1555 m. Vokiečių gatvėje, kur ir pasiliko, buvo sudaryta daugiausia ne iš bajorų, o iš miesto valdančiojo elito narių (iki uždraudimo 1666 m.) bei profesionalių pirklių ir amatininkų, nuo labiau prestižinių (gydytojų, teisininkų bei auksakalių) iki purvinesnių verslų (odinninkai). Dvi jos tikinčiųjų bendruomenės – vokiškai kalbanti dauguma bei lenkiškai kalbanti mažuma – dalijosi tuo pačiu pastatu ir kartais buvo aptarnaujamos tų pačių dvikalbių dvasininkų. Kalvinistai nuo XVI a. septinto dešimtmečio melsdavosi privačiuose namuose, bet 1577 m. jie pradėjo statyti savo bažnyčios ansamblių kitoje gatvės pusėje priešais bernardinų Šv. Mykolo bažnyčią. Po 1639 m. antikalvinistinio sujudimo 1640 m. valdovo dekretu jie gražinami į savo senųjų kapinių vietą tiesiai už miesto sienos, čia jie ir pasiliko. Lietuvos Reformatų Bažnyčia daugiausia buvo sudaryta iš kilmingųjų, nors tarp jos narių pasitaikydavo ir miestiečių, ypač, aišku, tokioje miesto aplinkoje kaip Vilnius. Šičia bendruomenę sudarė lenkiškai kalbanti dauguma ir vokiškai kalbanti mažuma (glaudėsi ir būrelis škotų).

1596 m., po Brastos unijos, rusėnų Stačiatikių Bažnyčios hierarchų dauguma sutiko pripažinti Romos popiežiaus valdžią, suformuodami vadinamąją Unitų Bažnyčią. Vis dėlto dalis rusėnų bendruomenės ir žemesniosios dvasininkijos atmetė šį žingsnį ir, kaip patys manė, išliko tikraisiais stačiatikiams bei visų miesto ir valstybės teisių bei privilegijų, patvirtintų vadinamiesiems graikams, paveldėtojais. Visos Vilniaus cerkvės iki 1595 m. priklausiusios stačiatikiams, galop atiteko unitams. 1598 m. stačiatikiai įkūrė naują bažnytinį centrą Šv. Dvasios cerkvėje, kitoje gatvės pusėje nuo dabar pagrindinio unitų ansamblio Šv. Trejybės cerkvėje.

1650 m. šioje nedidelio miesto ir jo priemiesčių aglomeracijoje gyveno lenkai, lietuviai, vokiečiai, rusėnai, žydai ir totoriai (be to, šiek tiek škotų, italų bei kitų atvykėlių); šie žmonės lankė pamaldas apytikriai dvidešimt trijose katalikų, devyniose unitų, vienoje stačiatikių, vienoje kalvinistų ir vienoje liuteronų šventovėje, vienoje sinagogoje bei vienoje mečetėje; jie kalbėjo lenkiškai, rusėniškai, vokiškai, jidiš, lietuviškai, šiek tiek totoriškai, o meldėsi ar rašė mokslinius veikalus dar ir lotynų, bažnytine slavų, hebrajų, aramėjų ir kartais arabų kalbomis. Lenkų kalba buvo miesto *lingua franca*, ir visi krikščionys jautė (nors dauguma ignoravo) spaudimą ir viliones prisitaikyti prie tam tikrų lenkiškų bei Romos katalikų normų, nes tai buvo tiesus kelias į socialinę pripažinimą. 20 000 miesto gyventojų buvo kur kas mažiau nei senojoje Abiejų Tautų Respublikos sostinėje Krokuvėje, nė nelyginant su Gdansku arba Šiaurės Vakarų Europos ir Šiaurės Italijos miestais. Ir vis dėlto

penkios krikščioniškos konfesijos ir trys religijos apsi-gyveno ankštuose kvartaluose ir buvo priverstos surasti sugyvenimo mechanizmus.

Sugyvenimo dramą gana aiškiai atspindi gyvenamosios vietos pasirinkimo įpročiai. Kas su kuo gyveno, kuriuose rajonuose, koku artumu konkrečiuose namuose? Nors galima apibrėžti rajonus, kuriuose namai priklausė bemaž vienos tikybos nariams, čia buvo daugybė išimčių, o būstų šiuose namuose nuomininkai (vadinamieji „kaimynai“), atrodo, buvo kilę iš įvairių tautybų. Netgi žydai, nors ir susitelkę keliose gatvėse miesto centre, anaipol nebuvo uždaryti į getą; nemažai gyveno daug toliau, o daugybė namų suvedė įvairių konfesijų krikščionis ir žydus po vienu stogu.

„Romėnai“ (kitaip tariant vakarų apeigų krikščionys – Romos katalikai, liuteronai, kalvinistai) paprastai įsikurdavo į vakarus nuo valdovų kelio (kuris vedė per Rūdninkų vartus, Rūdninkų gatvę iki turgaus aikštės,

tuomet iki Pilies gatvės ir pilies vartų į žemutinę pilį); „graikai“ (rytietišku apeigų krikščionys) į rytus, senųjų maldos namų santalkos kaimynystėje. Buvo trys atpažįstamos liuteronų gyvenvietės: elitas (amatininkai, pirkliai bei magistrato nariai) – Pilies gatvėje, tik keli – Vokiečių gatvėje; vidurinis sluoksnis, sudarytas iš smulkesniųjų pirklių ir amatininkų – Stiklių gatvėje ir aplink ją; o žemosios klasės, visų pirma „baltieji odadirbiai“, – Sereikiškių bei Antakalnio priemiesčiuose. Calvinistų elitas būrėsi Pilies gatvėje, priešais savo varžovus ir pusbrolius liuteronus. Labiausiai rusėniška, netgi stačiatikiška, XVII a. buvo Subačiaus gatvė, nors vis dar randama duomenų, jog kadaise čia būta tankesnės gyvenvietės, besidriekiančios link Aušros vartų, Arklių ir Rūdninkų gatvių rajonų į vakarus ir pietus, bei link Savičiaus ir Bokšto gatvių rajonų į šiaurę, įskaitant rytinę turgaus aikštės pusę.

Šiek tiek Romos katalikų buvo galima rasti daugumoje rajonų: aukštuomenės – turgaus aikštėje bei Arklių ir Rūdninkų gatvių rajonuose, mažiau pasiturinčių šeimų – Skapo ir Bernardinų gatvių zonose, Romos katalikų kapitulos jurisdikcijoje. Kilmingieji – tuo laiku daugiausia Romos katalikai – buvo tankiausiai susispietę aplink Dominikonų ir Trakų gatvių ašį, dar keli svarbūs namai stovėjo Pilies gatvėje bei kelių atskirų atvejų būta kitur. Žydai buvo pradėję telktis miesto centre, nors atrodo, kad tikrasis jų populiacijos augimas prasidėjo XVII a. antroje pusėje. Totoriai ir toliau pasiliko daugiausia Lukiškių priemiestyje.

Vis dėlto turbūt pati svarbiausia taisyklė čia buvo išimtis: buvo siekių didinti savo įtaką, ta-

Patricija Jurkšaitytė. Olandiškos istorijos. 2013. Drobė, aliejus. Vidmanto Ilčiuko nuotr.

čiau nieko daugiau; kiekvienas palaikė kasdienius artimus ryšius su kitų grupių atstovais dar ir todėl, jog turėjo nuosavybės bei gyveno kaimynystėje. Be to, „kaimynai“ (patalpų nuomininkai konkrečiame name) galėjo priklausyti skirtingoms tikybos. Tuometiniuose namuose nebuvo branginamas privatumas. Inventoriai išduoda, jog pagrindinė gyvenamoji erdvė šeimai buvo kambarys (*izba*), kuris galėjo būti kažkaip sujungtas su prieangiu (*sień*), kamara (*komora*), galbūt netgi virtuve. Idant patektų „namo“, „kaimynai“ dažnai turėdavo per eiti per vienas kito kambarius. Geriausiai atveju galėdavo įžengti į savo privačią namų erdvę per medines galerijas, sutūpusias aplink vidinį kiemą kiekvieno aukšto, pradedant antruoju, lygmenyje. Žemyn iš galerijų būdavo nusileidžiama išoriniais laiptais. Kaimynai, jomis einantys namo, turėjo nuolatos matyti, girdėti ir užuosti, kas dėjosi kitų erdvėse, kai praeidavo pro vidinio kiemo langus. Šiaip ar taip, miestas turėjo kažkaip suderinti du krikščioniškus kalendorius ir dar bent jau žydiško gyvenimo ritmą. Tik pamanykite: tuo pačiu Gavėnios ir Velykų metu didelė dalis miestiečių pasninkaudavo, o kita pusė švėsdavo (dažnai tame pačiame name, netgi toje pačioje šeimoje).

Atsižvelgiant į tokių tikybų ir religijų bendro gyvenimo tankumą, kokie buvo mechanizmai, leidę žmonėms susidoroti su skirtumais? Tolesniuose komentaruose aptarsiu keletą epizodų iš miesto gyvenimo ciklo: krikštynas ir krikšto tėvų pareigas, asistavimą ir vedybas, mirtį ir laidotuvių apeigas. Pabaigoje aptarsiu tolerancijos ir toleravimo problemas bei pamėginsiu nustatyti, kaip ankstyvųjų naujųjų amžių Vilnius atrodo tarp tuo laikmečiu Europoje egzistavusių požiūrių į religinės ir konfesinės įvairovės problemas mieste.

KRIKŠTYNOS IR KRIKŠTO TĖVŲ PAREIGOS

1580 m. Poznanėje išleistoje postilėje lenkų jėzuitas Jokūbas Vujekas (būsimasis Biblijos vertėjas ir svarbiausias kontrreformacijos Lenkijos ir Lietuvos valstybėje veikėjas) kritikavo „mūsų katalikų“ nuodėmes, kurie „net tikėjimo dalykuose nesibodi eretikų draugijos, dalyvauja jų krikštynose, vestuvėse ir laidotuvėse“. Vujekas rūpinosi bendra Bažnyčios ATR būkle, tačiau ką tik buvo palikęs Vilniaus Akademijos rektorius pareigas, tad tikrai turėjo galvoje ir Lietuvos situaciją. Antai 1627 m. tolimajame Gdanske publikuota kalvinistinė *Agenda* (vadovėlis apie mokymą ir apeigas, skirtas į reformaciją perėjusiems dvasininkams Lenkijos Karalystėje ir LDK) spausdino panašius perspėjimus nesileisti į jokią dvasinę giminystę su tais, kurie priklauso kitai konfesijai: „Dievo tarnas privalo budriausiai kovoti, kad pamaldūs tėvai nesirinktų Krikšto sakramentui kitą religiją išpažįstančių krikštėvių, ir pats turėtų tokių neleisti be didžios ir svarbios priežasties“.

Nors tokie draudimai įprasti, siekiant išlaikyti discipliną, tarp jų priežasčių buvo ir ta, jog visų kūdikių krikštą (kad ir kaip būtų suvokiama sakramento prigimtis) praktikavusių konfesijų dvasininkai iš esmės sutarė, kad *viena* krikštėvių funkcijų – krikščioniškai auklėti vaiką. Tačiau esama požymių, jog bent jau Vilniuje šį kreipimąsi išgirdo ne visi tėvai, o kai šalia krikštyklos indo krikštėvio pareigoms prisistatydavo kitos konfesijos atstovų, dalis vietinės dvasininkijos tai nuleisdavo negirdomis. Tai reiškia, jog kai kas (pasauliečiai, o taip pat ir vietinių parapijų dvasininkai) krikšto tėvų pareigas suprato visai kitaip nei dvasinis vadovimas vien tikėjimo dalykuose, ar bent jau ne vien taip.

Sutelksiu dėmesį į vieną rajoną, o tiksliau, vieną šeimą. 1636 m. Stiklių gatvėje 18.08 stovėjo liuteronų pirkliui Martynui Buchneriui priklausantis kuklus dviaukštis „mažas plytų namelis“. Buchneris su žmona Regina Stegierówna turėjo bent penketą vaikų, visi jie tuokėsi su liuteronais, taip pat ir vienintelė mano atsekta jų anūkė. Visi jie gyvens Stiklių gatvės rajone visą XVII a.

Jų jaunesnysis sūnus, pirklys Jonas Buchneris, tapo viduriniojo sluoksnio Vilniaus liuteronų visuomenės ramsčiu. Kurį laiką jis klestėjo, 1662–1701 m. laikotarpiu dosnumu bažnyčiai varžėsi su liuteronų elitu. Kaip ir šie, jis 1671 ir 1673 m. buvo kongregacijos „globėjas“. Vis dėlto jis liko šiame rajone ir būtent čia plėtė pažinčių tinklą. 1690 m. dūmo mokesčio registre „*Ponas Buchneris*“ randamas turįs du „didelius plytinius namus“ Stiklių gatvėje. Viename Buchneris gyveno pats kartu su vienu krikščionimi ir šešiais žydais „kaimynais“. Gretimame name „kaimynai“ buvo keturi krikščionys ir du žydai.

Tačiau nors didžioji Buchnerio šeimos dalis tuokėsi su liuteronų bendruomenės nariais, dauguma palaikė platesnius, konfesines ribas peržengiančius ryšius. Jonas Buchneris bent du kartus pasirašė vietinių kalvinistų finansinėse ataskaitose, skirdamas finansinę pagalbą „Dievo šlovimui paremti“. Buchneris kartu su žmona ir dukterėčia daugybę kartų tapo kalvinistų kūdikių krikštėviais. Visi trys bei Jono Buchnerio motina ne kartą tapo krikštėviais katalikų kūdikiams.

Tarp 1665–1680 m. Jonas Buchneris pasirodė šalia krikštyklos katalikų Šv. Jono bažnyčioje bent 27 kartus. Per šį laikotarpį pasitaikė tik vieneri metai, kai Jonas Buchneris nedalyvavo nė kartą, bet taip gali atrodyti ir dėl spragų šaltiniuose. Vaisingiausi jam buvo 1674-ieji, kai pakrikštijo penkis katalikų kūdikius. Tie metai, atrodo, buvo derlingi ir kitoms šeimoms narėms: motina Regina krikštamote buvo keturis kartus, žmona Kotryna kartą, dukterėčia Marianna Tropówna keturis, taigi sudėjęs visus artimosios šeimos narius, buvo keturiolika kartų per vienerius metus. Tais metais Šv. Jono bažnyčioje buvo pakrikštyti iš viso 705 kūdikiai (625 jų buvo iš miesto ir artimiausių apylinkių), taigi Buchne-

rio šeima kaip krikštatėviai sudalyvavo 2% visų krikštytųjų. Bendras skaičius kūdikių, turėjusių nekatalikus krikšto tėvus 1674 m. buvo *bent jau* 32 arba 4,5% iš viso. Verta paminėti, kad per ilgą laiką Buchneris Šv. Jono bažnyčioje lankėsi įvairiomis savaitės dienomis, įskaitant ir šešis kartus sekmadienį.

Man atrodo tiesiog neįtikėtina, kaip dažnai katalikai tėvai išsirinkdavo nekatalikus krikštatėvius. Tokia pat stulbinama yra ir absoliuti registratorių tyla šiuo klausimu. Galbūt netgi dar labiau. Įrašai būdavo šabloniški. Jie visada ta pačia tvarka ir ta pačia sintakse mums skelbia: krikšto datą, kunigo, vaiko, tėvo ir motinos vardus; faktą, jog kūdikis buvo (arba nebuvo) santuokinis, tėvų gyvenamąją vietą bei krikštatėvių vardus. Nė žodžio apie krikštatėvių religinę priklausomybę. Tik lyginant šiuos vardus su kitais sąrašais bei dokumentais pavyko atskleisti įsibrovėlius.

Juk negalėjo visą laiką būti tik žiūrima pro pirštus. Pavyzdžiui, kai kurie duomenys rodo, kad Buchneris buvo gerbiamas katalikų valdininkų, o juk šie turėjo žinoti, jog jis liuteronas. Pagaliau, jis, kaip pirklys, turėjo šioki tokį statusą bei užėmė pasaulietines pareigas vietinėje liuteronų bažnyčioje. Kartą krikštatėvio pareigomis jis dalijosi su katalikų kunigu. 1669 m. jis ir kažkokia Liucija Juškevičiūtė buvo vieninteliai nesantuokinio katalikų kūdikio krikštatėviai. Nesantuokiniam vaikui krikštatėviai būdavo net svarbesni negu santuokiniam, bet kunigas neišreiškė jokių prieštaravimų, kurių tikrai turėjo. Metais anksčiau (1668) Buchneris finansiškai parėmė žydę merginą ar moterį, kuri gavo Onos vardą po to, kai buvo pakrikštyta katalikų bažnyčioje. Manau, kad tai rodo netgi dar stipresnį katalikų dvasininkų pasitikėjimą. Tokie atvejai buvo traktuojami kaip šventiniai įvykiai, o krikštatėviai dažniausiai parenkami iš katalikų elito tarpo. Buchnerio krikštatėvių taip pat susilaukė globėjų iš katalikų miestiečių šeimų, įskaitant burmistrą, kuris kartu su juo dalyvavo krikštijant.

Neradau jokių duomenų, kad kūdikiai, kuriuos rėmė Buchneris ir jo šeimos nariai, būtų iš mišrių santuokų. Kodėl šie akivaizdžiai katalikai tėvai (o žydės krikšto atveju – tikriausiai pati besikrikštijusioji) siekė, kad krikštatėviais taptų Buchneris ir jo šeimos nariai? Visi požymiai rodo, jog šiais atvejais dvasinės giminytės pasirinkimą motyvavo rajono patrauklumas. Krikštydamas katalikų kūdikius, Buchneris dažnai atlydėdavo šeimos narius, bet taip pat ir kitus Stiklių gatvės gyventojų. Kelis kartus sykiu su juo krikštamote buvo stačiatikė moteris, kuri su savo vyru stačiatikiu gyveno šiame daugiausiai liuteroniškame ir žydiškame rajone. Žydė konvertitė irgi galėjo gyventi šiame rajone. Kai kuriais aspektais Stiklių ir Žydų gatvės sudarė vieną bendruomenę, o pats Buchneris gyveno name Stiklių gatvėje kartu su nuomininkais žydais. Galbūt

naujai apsikrikštijusi Ona gyveno viename jo namų.

Krikštatėvio pareigos suteikė Buchneriui tam tikrą statusą Vilniaus visuomenėje, o jo krikšto vaikų šeimos gaudavo gana įtakingą miestietį patroną; faktas, jog beveik apie visus žmones, kurių vaikų krikštynose Buchneris dalyvavo kaip krikštatėvis, yra žinoma ne ką daugiau, nei jų vardai, rodo, jog tėvai krikštatėvių dairėsi aukštesniame nei savo sluoksnyje. Be to, šitaip jis galėjo savo rajone sukurti tikyba peržengiančią bendruomenę. Tik pagalvokite apie krikštynas ir kitas šventes, kartu suburdavusias liuteronus, kalvinistus ir stačiatikius valgyti, gerti ir klausyti muzikos katalikų kaimynų namuose Stiklių gatvėje. Administruojanti krikštą žemoji dvasininkija buvo svarbesnė rajonų gyvenimo dalis nei tokie [asmenys] kaip Vujekas ir kalvinistų hierarchai, parašę *Agendą*. Suvokdami, ką tokia bendruomenė reiškė daliai parapijiečių (tą Johnas Bossy pavadino „formaliosios bičiulystės ryšio“ kūrimu), žemoji dvasininkija drįsdavo nepaisyti aukštesniosios dvasininkijos suvaržymų.

SANTUOKA

Lygiai taip pat griežtai hierarchai ribodavo santuokas už tikybos ribų. Jėzuitas Vujekas tais pačiais 1580 m., iškart po viešnagės Vilniuje, rašė: „Krikščionis privalo nesijungti į santuoką su kito tikėjimo nariais, pavyzdžiui žydais, pagonimis, eretikais...“ 1613 m. birželį susirinkęs provincijos sinodas išpėjo kalvinistus vyrus apie arijones, rusėnes ir katalikes žmonas, dėl kurių šie „leis savo vaikams būti pakrikštytiems ir pražudytiems“ tuose tikėjimuose.

Įdomūs duomenys apie tikiškai mišrias sąjungas, kurių galima aptikti, be kita ko, ir skaitant teismo dokumentus. Išryškėja dvi „lengvesnės“ ir akivaizdžiai dažniau pasitaikančios grupės: liuteronų ir kalvinistų sąjungos Pilies gatvėje bei stačiatikių ir unitų sąjungos Subačiaus ir Arklių gatvėse. Tie atvejai, kuriuos radau, pirmiausiai rodo, jog šie žmonės liko ištikimi savo tėvų konfesijai, kita vertus, kartais dalyvaudavo ir savo sutuoktinių Bažnyčių gyvenime. Puikus pavyzdys yra Kotryna Gibelytė (Gibłówna), liuteronos miestiečio Jokūbo Gibelio (Pilies gatvė 2.13) duktė, kuri 1622 m. ištekdėjo už Kornelijaus Vinholdo II, kalvinisto pirklio Kornelijaus Vinholdo I (1.16) sūnaus; ji ir jos vyras paveldės šią nuosavybę po vyro tėvų mirties. Kaip ir jo tėvas, Vinholdas buvo aktyvus vietinės kalvinistų bažnyčios patronas ir Kristupo II Radvilos klientas; iš bažnytinių aukų įrašų sužinome, jog jo žmona Gibelytė liko ištikiama savo tėvų liuteroniškai tikybai.

Jeigu pažvelgsime į šį klausimą hierarchų ir polemizuojančių pamfletistų požiūriu, santuokos tarp vilniečių stačiatikių ir unitų stebina tiek labiau. Šiaip ar taip, juk tai buvo pats naujausias konfesinis atsida-

lijimas (1596), ir jis įvyko vienos „šeimų“ viduje – tarp „rusėnų tautos“ ir „rusėnų tikėjimo“ išpažinėjų. Vis dėlto kol hierarchai ir polemizuotojai atkakliai tvirtino, jog tik viena tikyba (stačiatikių *ar* unitų) buvo tikroji rusėnų tikėjimo, teisių, laisvių ir privilegijų atstovė bei įpėdinė, daugybė vilniečių tikriausiai be didelių nepatogumų priklausė bendruomenėms, susidariusiomis pagal socialinius bei kaimynystės tinklus, kurie buvo „pan-rusėniški“ ir sudarė opoziciją „romėnams“, įskaitant ir Romos katalikus, su kuriais unitai juk turėjo būti išvien.

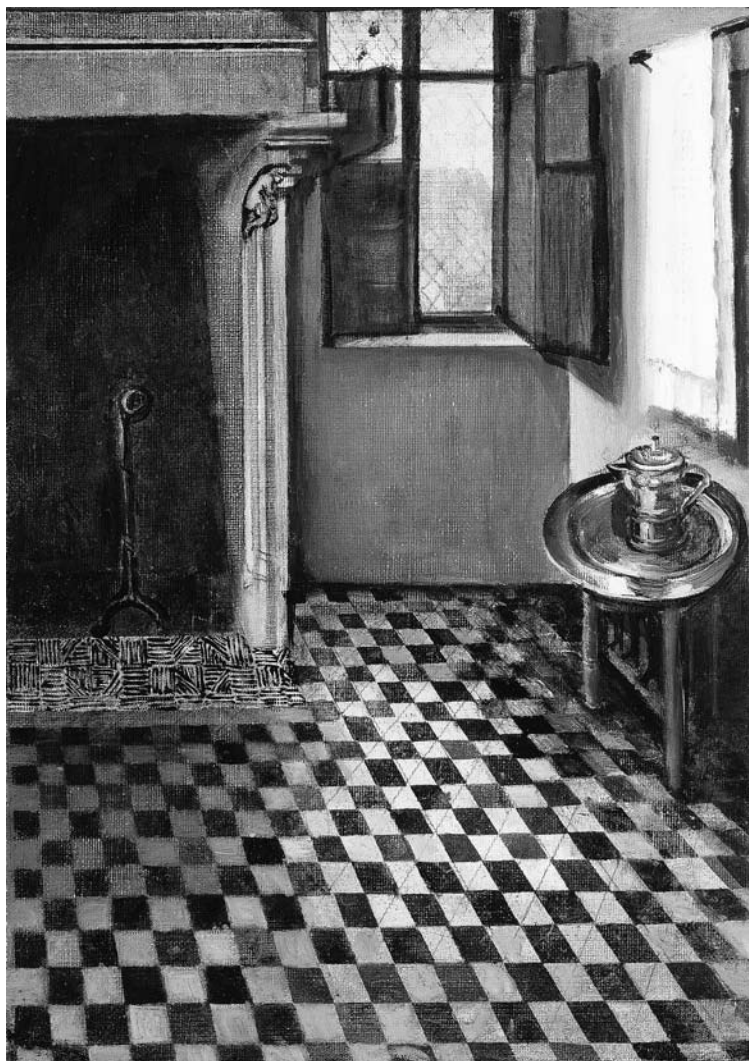
Vienas elgesio modelis būtų toks, kai žmona išlieka stačiatikė, o jos vyras priklauso Unitų Bažnyčiai. Rusėniškumo viešoji/vyriška (Unitų Bažnyčia) ir privačioji/moteriška (Stačiatikių Bažnyčia) versijos buvo labai tikėtinas scenarijus Vilniuje po 1666 m., kai stačiatikiams kelias į magistratą buvo uždarytas. Pavyzdžiui, randame santuoką tarp stačiatikio pirklio dukters Marijos Ivanovičiūtės ir unito burmistro Grigaliaus Kostrovickio. Tikėtinausia, jog stačiatikis Petras Ivanovičius abi savo dukteris užaugino stačiatikes. Marijos sesuo Eudokija taip pat ištekė už unitų konfesijos valdančiojo elito nario – Samuelio Šiciko Zaleskio. Visi jie buvo iš Subačiaus gatvės rajono.

Kitaip nei hierarchai, vietiniai parapijų lygio dvasininkai, atrodo, į tai reagavo ramiai. Vienas neįprastas atvejis iškelia klausimą apie pakartotinius įžadus, pirmiausia dalyvaujant vienos, o po to kitos tikybos dvasininkams. 1672 m. lapkričio 22 d. įrašas katalikų bažnytinėse santuokų knygoje fiksuoja Jono Sadovskio ir Zuzanos Klynaberkytės (Klineberkównos) jungtuves. Vestuvės vyko „privacioje buveinėje“. Porą sutuokė Aleksandras Poniatovskis, „parapijos kunigas [t. y. jėzuitų Šv. Jono bažnyčios] ir Vilniaus diakonas“, dvasininkas, kuris tais metais vadovavo daugybei santuokų bei krikštynų. Šis gerbiamas Bažnyčios žmogus ne tik vyko į privačias valdas suteikti bažnytinį sakramentą; jis užfiksavo keturis liudytojus, visi jie vyrai ir visi liuteronai! Maža to, jis tai padarė be jokių pastabų apie jų konfesiją, kurią turėjo žinoti: bent du jų, – Paulius Meleris bei Arnulfas Zaleskis, – buvo žinomi veikėjai. Be jokių abejonių tai buvo mišri santuoka; žmona liuteronė, o vyras katalikas. Mišrių santuokų atveju santuokos ceremonija dažniausiai vykdavo jauniosios bažnyčioje. Ar ši pora tuokėsi dukart? Ar dėl to katalikiška ceremonija vyko privačiose valdose?

Net jeigu išlikę šaltiniai rodo, kad liuteronų ir kalvinistų bei stačiatikių ir unitų santuokos buvo palyginti nesunkiai priimamos

ir tokios dažnos, kad beveik galima jas laikyti tikiškai endogamiškomis, vis dėlto visi kiti deriniai taip pat buvo įmanomi, netgi labiau stebinančios liuteronų ir stačiatikių bei unitų ir kalvinistų sąjungos. Visa tai iš esmės patvirtina, kad rajonai kūrėsi ir ryšiai mezgėsi konfesiniu pagrindu, tačiau beveik visada juos būdavo įmanu ir peržengti.

Tai nereiškia, jog religija niekam nerūpėjo. Visiškai priešingai. Skaitant tuos pačius dokumentus, matyti niekaip ypatingai nepabrėžiama tendencija, jog vaikai iš mišrių santuokų buvo auginami pagal abiejų savo tėvų Bažnyčių reikalavimus, berniukai – pagal savo tėvo tikybą, mergaitės – pagal motinos. Pavyzdžiui, tokia praktika egzistavo liuteronės Gibelytės ir kalvinisto Vinholdo šeimoje. Toliau žvilgtelėkime į unito druskos pirklio Afanasijus Otroškevičiaus ir jo žmonos Kotrynos Kurilovičiūtės (Kuryłowiczównos) atvejį: jie gyveno daugiausia rusėniškame priemiestyje, už lygiai tokios pat

Patricija Jurkšaitytė. Olandiškos istorijos. 2013. Drobė, aliejus. Vidmanto Ilčiuko nuotr. Lewben Art Fodation nuosavybė

rusėniškos Arklių gatvės. Galbūt jie ir dalijosi santuokos lova, tačiau, sudarydami savo testamentus pas tą patį notarą 1666 m. balandį ir lapkritį, jie pareikalaua ilsėtis ramybėje didžiausių varžovų pašventintoje žemėje per gatvę vienas nuo kito visai šalia Aušros vartų – jis unitų Šv. Trejybės bažnyčioje, ji – stačiatikių Šv. Dvasios bažnyčioje. Kaip ir kitur, čia sutinkame susijungus indiferentiškumą ir jo priešybę: pora buvo pasirengusi peržengti tikybės ribas santuokoje, bet ne po mirties.

MIRTIS IR LAIDOTUVIŲ APEIGOS

Mokymas apie skaistyklą turėjo tiesiogiai veikti pasirengimo mirčiai praktikas, šermenis ir laidotuves bei tolesnius santykius tarp gyvųjų ir mirusiųjų. Esminis skirtumas čia buvo protestantiškas gerų darbų veiksmingumo atmetimas bei nuostata, kad krikščionis išganomas vien tikėjimu, tik per nenusipelnytą Dievo malonę. Dėl to liuteronai ir kalvinistai (bei kai kurie stačiatikių polemizuotojai) įrodinėtu, jog skaistykla yra Romos katalikų naujovė, ir kad dėl to nėra reikalo melsis (kaip ir nėra reikalo užpirkti mišias) už mirusiųjų sielas. Iš esmės jos bevertės. Romos katalikai ir unitai (bei, sprendžiant iš praktikos, stačiatikiai) manė priešingai, – jog egzistuoja dar ir trečia vieta, nesvarbu kaip vadinama, nesvarbu, ar ji yra apvalančios ugnies vieta, ar ne. Dėl to atsiveikimo mišios ir kitos liturginės apeigos bei maldos už mirusius buvo svarbi gyvenimo dalis, tuo žmonės pasirūpindavo ir testamentuose.

Visų pirma per testamentus bei inventorius mes galime patvirtinti tai, ko tikėjomės: kad Vilniaus katalikai tikėjo skaistyklos egzistavimu; ir kad rusėnai, kurie nevartojo žodžio *skaistykla* bei netikėjo apvalančiąja ugnimi, vis dėlto manė esant kažkokią tarpinę vietą ar būseną tarp mirties ir nusiuntimo į pragarą ar priėmimo į dangų. Visi jie – katalikai, unitai ir stačiatikiai – pasitikėjo gyvųjų maldomis už mirusiųjų sielas, skirtomis Dievui, Jėzui Kristui, Švč. Mergelei Marijai ir šventiesiems. Be abejonės, Vilniaus katalikai išlaikė tradicinę praktiką: gyvieji ir mirusieji buvo sujungiami apeigomis, į kurias įėjo Šv. Sakramentas, Paskutinis patepimas, nuodėmių išpažinimas, galbūt Mišios, atgailos psalmių skaitymas ir, žinoma, dvasininkų ir pasauliečių, šeimos ir draugų maldos už mirusiojo sielą. Struktūriškai ši praktika turėjo būti gana panaši į unitų ir stačiatikių: nuodėmių išpažinimas, jų atleidimas ir liturgija. Ir priešingai, Vilniaus protestantų laidojimo apeigos, – kaip liudija laidotuvių pamokslai ir paskutinės valios pareiškimai bei testamentai, – daug askeetiškesnės; daug rečiau skambėdavo varpai ir neaptikta tiesioginių duomenų apie tikėjimą maldų už mirusius poveikiu (pastarieji turėjo mirti taikiai, užmigdami mirtyje lygiai taip, kaip užgęsta žvakės šviesa; apsaugoti dieviškos tikėjimo malonės).

Tačiau tie patys dokumentai atskleidžia tam tikrus sinkretizmo atvejus, kartais bendros, visame Vilniuje išplitusios nuostatos mirties atžvilgiu egzistavimą. Laidotuvių pamokslas gal ir buvo liuteroniška ypatybė, tačiau kalvinistai, Romos katalikai, unitai bei stačiatikiai vis dažniau ėmė šią praktiką kopijuoti. Maža to, galėjo egzistuoti bendra tendencija laidoti trečią dieną po mirties. Akivaizdu, jog taip elgėsi Vilniaus liuteronai, kurie kituose miestuose dažniausiai laidodavo anksčiau. Kalvinistai Šveicarijos centruose laidodavo beveik iškart, per 12–24 valandas. O Vilniuje jie, atrodo, kopijavo kaimynus liuteronus. Įrašai apie varpų skambėjimą inventoriuose rodo, jog Romos katalikų laidotuvės vykdavo taip pat praėjus trims dienoms po

Patricija Jurkšaitytė. Olandiškos istorijos. 2013. Drobė, aliejus. Vidmanto Ilčiuko nuotr.

mirties. Galimas daiktas, kad Vilniaus rusėnai elgėsi labai panašiai. Ir, priešingai Kalvino Ženevos praktikiams, netgi Vilniaus reformuoti krikščionys galėjo tikėtis būti palydėti į kapą saikingai skambant varpams, giesmėms ir maldoms.

Mirties patale atlikti užrašymai leidžia išvelgti, kaip atskiri vilniečiai suvokė savo bendruomenę. Buvo ir tokių, kurie (su komentarais ar be jų) apribojo savo pomirtines dovanas viena ar kita tikyba. Savo 1689 m. liepos 2 d. testamentu stačiatikis Paulius Kosobuckis (gyvenęs Turgaus aikštėje) nustatė, jog jo palikimas visos LDK rusėnų įstaigoms būtų skirtas tik tiems rusėnams, kurie buvo „stačiatikiai, nesantys Unijoje [su Roma]“. Jis buvo neįprastas abiem atžvilgiais: dauguma dovanodavo daugiau nei vienai tikybai bei dauguma apsiribodavo tik Vilniumi, su retai pasitaikančiais smulkiais užrašymais vienai kitai artimai su šeima susijusiai vietai.

Karališkasis sekretorius ir burmistras Steponas Karasas buvo Romos katalikas, gyvenęs šeimos name Arklių gatvėje 8.05. 1684 m. vasario 22 d. testamente jis atliko užrašymus, skirtus vien Romos katalikams ir – tuo jis buvo daug artimesnis vietinėms normoms negu Kosobuckis – išskirtinai vilniečiams. Nepaisant aiškių ir tikriausiai pakankamai artimų pažinčių su Arklių gatvės rajono rusėnais (jo namas stovėjo šalia unitų Salcevičių šeimos namo, be to, jis palaikė ryšius su unitais Ohurcewicziais), jo dovanos buvo skirtos niekam kitam, tik Romos katalikų institucijoms, tegul ir išsidėsčiusioms plačiai po visą miestą.

Kai kurie Romos katalikai dovanavo ne tik savo pačių institucijoms, bet taip pat ir unitams. Romos katalikas burmistras Mikalojus Kličevskis gyveno Subačiaus gatvėje. Nors jis gyveno stipriai rusėniškame rajone, jo šeimos ratai (į juos įėjo Gavlovickiai bei Šperkovičiai) buvo daugiausia iš Romos katalikų. Galbūt būtent rajono ryšys sujungė jį su rusėnais. Kiek man žinoma, jis į priešmirtinius dovanojimus įtraukė kiekvieną Romos katalikų ir unitų instituciją mieste ir priemiesčiuose. Be to, jis pabrėžtinai, net jei ir tiesiai to neįvardydamas, praleido stačiatikių, liuteronų ir kalvinistų bažnyčias bei ligonines.

Kiti, peržengdami vienos tikybos ribas, dovanavo platesniam ratui, bet vis tiek apsiribodavo vietos institucijomis. Kaip ir mišrių santuokų atvejais, vienas stebėtiniausių dalykų yra dovanojimo išskirtinai Vilniaus rusėnų (abiejų – unitų ir stačiatikių) institucijoms paprotys, neištraukiant Romos katalikų ir protestantų. Stačiatikis pirklys Semionas Jakubovičius Čaplinskas buvo Pirklių gildijos Graikų pusės tarybos narys jos sukūrimo metais 1602 m. Jis gyveno rytinėje Turgaus aikštės dalyje esančiame name (4.03). Paskutinę valią ir testamentą jis surašė 1630 m. birželio 30 d. Jo sąmoningas gyvenimas praėjo Bresto unijos kontroversijų

fone, kai Vilnius buvo smurtingų vaidų ir poleminių pamfletų karų scena. Jis mirė dar prieš Vladislovui Vazai pripažįstant stačiatikių hierarchus ir pasiūlant sąlyginai taikų kompromisą. Ir vis dėlto jo mirties patale atlikti užrašymai buvo skirti abiem „graikų“ religinėms bendruomenėms. Jis prašė būti palaidotas „pagal krikščioniškus papročius Šv. Dvasios bažnyčioje“ bei dovanavo šiai institucijai lėšas, tačiau pinigų paliko ir unitams, „su sąlyga, jog Šv. Trejybės [bažnyčios] tėvai turi... melstis už mano sielą Dievui viešai ir privačiai“.

Atlikdami užrašymus ligoniams ir vargšams vilniečiai Romos katalikai ir rusėnai užsiimdavo ne tik aukomis labdarai; jie taip pat tikėjosi, jog gaunantieji jų dovanas prisijungs prie mirusiųjų minėjimams skirtų maldų už aukotojų sielas choro. O kaipgi protestantai? Liuteronas pirklys Petras Klotas (Klet) gyveno Šv. Jono gatvėje, „šalia škotų“, o tai tikriausiai reiškia „škotų parduotuves“, prieš kurias Pilies gatvėje 1.26 stovėjo kalvinisto Desauzo šeimos namas, tačiau jam priklausė ir kitas namas liuteroniškame/žydiškame Stiklių gatvės rajone. 1667 m. vasario 9 d. jis pasirašė testamentą prašydamas, kad jo nuodėmingas kūnas „būtų palaidotas tinkamai pagal Augsburgio tikyba įprastoje vietoje pagal krikščioniškus papročius“. Jis paskyrė pinigus „mūsų Augsburgio tikybos bažnyčiai“ ir jos ligoninei, bet taip pat dovanavo ir dviem Romos katalikų ligoninėms, būtent kad „jie galėtų melstis Viešpačiui už mūsų sielą“. Tarp Vilniaus protestantų jis buvo ne vienas, skyręs „nediskriminuojančią“ išmadą, nepaisant susiskaldymų visame mieste, matyt, tikėdamasis bendro, tarpkonfesinio maldų choro už jo liuteroniškos sielos išganymą.

TOLERUOTI NETOLERUOTINUS

Tai, ką čia trumpai aptariau – kelis krikštaitėvystės, santuokos ir laidotuvių apeigų aspektus mažame, daugiakonfesiniame ankstyvųjų naujųjų amžių mieste – atskleidžia keletą mechanizmų, dėl kurių mieste buvo įmanoma sugyventi. Tai *nebuvo* apraiška ankstyvojo ekumenizmo ar *tolerancijos*, apie kurią nutuokė tik keletas to meto mąstytojų, ir kuri taps centrine daug bendresnių diskusijų tema tik stojus Apšvietai. Tai buvo *toleravimas*, sugebėjimas rasti veiksenų – kai kurios jų glūdėjo ritualizuotuose ir atskiruose smurto aktuose ar bent jau priešiškuose teismų sistemos santykiuose – bet jie leido individams ir bendruomenėms sugyventi kartais visai šalia žmonių, kurie buvo nekenčiami ar bent jau laikomi nepataisomais bukagalviais. Toleravimas lyginant su tolerancija yra „dviveidis kaip Janas“; jame tolerancija ir netolerancija yra „dialektiškai ir simboliškai susijusios“. Toleravimo aktu tie, kurie leido kitiems gyventi šalia, kad ir kokios taisyklės buvo nustatytos jų elgesiui, „reiškė galingas, bet neišsakytas pretenzijas į

savo religijos tiesą bei klaidingą, iškraipytą kitų religijų pobūdį“.

Ankstyvųjų naujųjų amžių miestuose (bent jau tie, kuriuose glaudėsi daugiau nei viena tikyba, etninė grupė ar religija) reikėsi visa aibė tolerancijos praktikų, pradedant didesniu atskyrimu (pavyzdžiui, mažumų gyvenamosios vietos ir/ar religinės praktikos išskeldinimas už miesto sienų, nesvarbu ar tai priemiesčiai, ar kaimyninės valdos), baigiant didesne integracija (įvairių rūšių susitarimai dėl pariteto teisių). Kuriuose šios aibės vietoje (ir europietiškoje, ir lokalesnėje Abiejų Tautų Respublikos skalėje) galėtume patalpinti Vilnių?

Vienas galimų sprendimų buvo tarp miesto sienų laikytis vienakonfesiškumo. Tokie miestai dažniausiai žiūrėdavo pro pirštus į „paslėptas“, „užmaskuotas“ Bažnyčias mieste, arba į *Auslauf* praktikavimą; taip vadinama „tolerancijos“ sistema, pagal kurią toleruojamieji gyveno tarp miesto sienų, tačiau jiems būdavo leidžiama (ar jie būdavo verčiami) savo tikėjimą praktikuoti kitur – arba viešai, išeinant pro vartus *en masse*, arba slapta, išsliūkinant po vieną, ir steigiant pamaldų vietas priemiesčiuose ar artimose valdose (pavyzdžiai – Amsterdamas ir Hamburas/Altona). Žingsnį į atvirą lygių teisių daugiau nei vienai tikybai pripažinimą buvo galima rasti „dvikonfesiiniuose“ miestuose, geriausiai žinomuose Šventosios Romos imperijoje, kuri laikėsi praktikų, paverstų įstatymu pagal 1648 m. Vestfalijos taiką. Čia lygybės ir/ar *simultaneum* sistemos (bendras naudojimas viena bažnyčia, kai arba padalijamas laikas sudarant pamaldų grafiką, arba fiziškai padalijama bažnyčia ir pamaldos vyksta tuo pačiu metu) leido svarbiai funkcionuoti kolektyvams, sudarytiems iš dviejų lygių ir, dar svarbiau, *atvirai* pripažintų tikiųjų.

Jeigu imperijos miestai išsidėsto kažkur per vidurį, tai Vilnius atsiduria toli kitame aibės gale nuo atskirties modelių. Čia mes randame ne „dvi konfesijas viename mieste“ (kaip teigia klasikinės studijos apie lygybės susitarimus Augsburgėje, Biberache, Ravensburge bei Dinkelsbühle pavadinimas), bet penkias konfesijas (ir tris religijas), ir visa tai gana mažoje, kompaktiškoje bendruomenėje. Niekas, gal išskyrus totorius ir kalvinistus (ir net jie tik po 1640 m.) negalėjo pasakyti, jog buvo verčiami užsiiminėti *Auslauf* praktika. O net ir kalvinistų atveju šis terminas ne visai atspindi tikrąją padėtį. Vilniaus lygybės sistema toli pranoksta bet kokius panašius susitarimus, sudarytus Vakarų Europoje, galia vis dar buvo dalijamasi, netgi kai 1666 m. unitams ir katalikams buvo įvesti vietų limitai magistratė. Mažai to, tokia administravimo sistema (ir iki šios datos, ir vėliau) pasitarnavo kaip galios dalijimosi modelis gildijose. Skirtingai negu imperinės lygybės miestuose, kur

gildijos ir darbo vietos buvo vienakonfesiškos, Vilniaus gildijos buvo ir per visą laikotarpį išliko daugiakonfesiškos bei laikėsi aiškiai išreikštą „metinių seniūnų“ rinkimų sistemą; jie buvo renkami iš visų konfesiškos ir etninių grupių.

Pamokomas yra Vilniaus ir Lvovo palyginimas, mat šie miestai buvo panašūs savo religine įvairove. Senos Galicijos kunigaikštystės sostinė ir seniausias Raudonosios Rusijos miestas savo reikšme ir dydžiu buvo panašūs į Vilnių. Armėnai ir žydai naudojami tam tikra autonomija bei savivaldos struktūromis, kurias jiems garantavo valdovo privilegijos. Priešingai, rusėnai niekada nesugebėjo pasiekti netgi mažiausio savo tikslo – dalinės autonomijos (kuri buvo suteikta armėnams), ką ir kalbėti apie lygybę su Romos katalikais magistratė, gildijose bei turgaus aikštėje. Trumpai tariant, visomis politinėmis bei ekonominėmis teisėmis naudojami tik Romos katalikai (o dauguma jų buvo atvykėliai lenkai).

Vilniuje įpročiai, papročiai bei valdovo suteiktys ir privilegijos prisidėjo prie sukūrimo tokio miesto, kuriame smulki prievarta, kad ir būdama kasdienio gyvenimo dalis, retai būdavo konfesiškai motyvuota, – ją atidžiai stebėjo gyventojai, kurie buvo greitai bylinėtis bei pasitikėjo įvairiais jiems pasiekiamais teismais. Šiame mieste konfesijos ir religijos užėmė apibrėžtas erdves, nors joms buvo leidžiama gerokai persidengti ir susikirsti daugybėje sričių ir situacijų. Šiame mieste daugelis turėjo (ir tikriausiai visi pažinojo ką nors, kas turėjo) pažįstamų, giminių ar kaimynų, priklausančius vienai ar kitai konfesiškai grupei; kuriame skirtumai buvo daugiau ar mažiau toleruoti. Tačiau tai anaipso nebuvo „abejingumas“, kurio sukūrimą kai kurie revizionistai matė kaip pagerinimą ir priešybę savo hierarchiškai sutvarkytam religiniam gyvenimui.

Galima tik įsivaizduoti atvykėlių iš svetur (netgi tokių artimų vietų kaip Lenkijos Karūnos žemės) nuostabą, pastebėjus varpų kakofoniją; besivaržančias ir susikertančias religines ir pasaulietines procesijas; apdarų, išvaizdos bei šnekos įvairovę ir dažną švelnesnę ar šiurkštesnę abipusę pašaipą; švenčių ir pasninkų vienalaikiškumą; keliavimo iš vieno rajono į kitą jausmą, kai kiekviename jų vieni papročiai gali vyruoti kitų atžvilgiu, tačiau buvo galima surasti didžiulę įvairovę, kartais netgi vienoje šeimoje; o pirmiausia jausmą, jog visa ši įvairovė gali viešai reikštis visose miesto pusėse. Ar būtų lenkų svečias stebėjęs nors kiek mažiau už vokiečių mieste, kuriame atvykėliui privalėjo rodytis (tik iš dalies klaidingai), jog „visos religijos, susivienijimai ir sektos turi sąžinės laisvę, kuriame nėra vienas nėra kliudomas?“

Daug tolerancijos ir viena tikrumo akimirka

GUODA AZGURIDIENĖ

Būna tokių akimirkų žmogaus gyvenime, kai jis visu kūnu pajunta, kas yra tiesa, prasmė ir visa kita, apie ką filosofuojame išgėrę vyno ar pasidavę šviežiai subrendusio mąstytojo provokacijoms. Nes kai subręstam šiek tiek labiau, į tas provokacijas paprastai nenorime leistis, mat jos nieku labai patraukliu nekvepia. Nors gyvenimas tokių klausimų kelia galybes. Pradedant nuo klasikinių – kas aš esu, kokia mano gyvenimo prasmė ir ką aš turiu daryti, kad tą prasmę pagaučiau. Iki, atrodytų, visai praktinių: kaip reikėtų bausti žiaurius nusikaltėlius, ar parduoti žemę užsieniečiams, nuo kelių metų pardavinėti alkoholį, ar turėti ginklą savigynai ir t. t. Visi šie klausimai yra apie tai, kaip mes vertiname kitus žmones, kai jie mums, tiesiogiai arba kaip visuomenės nariai, gali būti pavojingi. Ar mes tikime, kad jie nieko blogo mums nepadarys – pavyzdžiui, neapgaus, neužgaus, nepiktinaudžiaus galimybėmis? Ar manome, kad veikiausiai jie taip darys, todėl imamės saugumo priemonių? Paprastai sakant, ar išankstinė mūsų nuostata kito žmogaus atžvilgiu yra teigiama, ar neigiama? Kas yra *post factum*, mums nebeįdomu – jei praėjome pro žmogų gatvėje naktį ir jis mūsų neužkabino, tai kaip ir nieko neatsitiko – mes nepasidomėjome, ar tas žmogus vietinis, ar užsienietis, ar lietuvis, ar rusas, ar krikščionis, ar ateistas, pagaliau ar vyras, ar moteris. Tačiau jei planuojame turėti reikalų su nepažįtamais žmonėmis nelabai aiškiomis aplinkybėmis, tai būtina bandysime juos vertinti. Nieko konkrečiai nežinome, vertinsime sociologiškai: pagal lytį, amžių, tautybę, religiją, partiškumą, pažiūras ir pan.

Įdomu, kad viešai deklaruojamas požiūris į kitą žmogų ES šalyse, tarp jų ir Lietuvoje, yra tolerancija. Įstatymai įtvirtina, teisininkai ir politikai skelbia, mokytojai vaikus moko, nevyriausybinės organizacijos propaguoja, kad esame labai tolerantiški: pakantūs ne tokiems kaip mes. Gal stipresniems – kaip užsienio kapitalo atžvilgiu, gal silpnesniems – kaip lėtesnių vaikų klasėje atveju, gal bandantiems ribas – kaip jaunimui, gal nedraugaujantiems su technologijomis – kaip senjorai, gal kitaip norintiems rašyti savo pavardes – kaip lenkai. Nuolat girdime ir neretai esame priversti viešai skelbti, kad išankstinės neigiamos nuostatos niekieno atžvilgiu neturime. O kurie tas nuostatas turi, vadinami paranojškais, fašistais, nacionalistais, seksistais ir pan.

Man ši retorika labiau panaši į užkalbėjimą, ne į tiesos sakymą. Juk jei esame tokie pakantūs kitokiems, kodėl turime tiek draudimų ir reguliavimų savo pačių visuomenėje? Kodėl apskritai reikia reguliuoti raides pavardėse? Kodėl reguliuojamas kiekvienas verslo žingsnis ir sakiny? Kodėl neleidžiama savininkui spręsti, ką savo sklype statyti ir ką nugriauti, kurį karklą nukirsti, o kurį palikti? Kodėl reguliuojamas kiekvienos šeimos pasirinkimas, kaip vaikus mokyti, darželio pasirinkimas – kuo juos maitinti, žmogaus pasirinkimas, ar drausintis ligai ir pensijai?

Reguliuojama, nes totaliai nepasitikima. Manoma, kad žemės savininkai savo sklype tik ir žiūri kaip pakentti gamtai bei kaimynams (tarsi patys

ten negyventų), užsieniečiai savininkai kenkia dar labiau, nes taikosi viską išvežti, tėvai visai bando primokyti vaikus nederamų dalykų, o darželių vadovai – pavogti vaikų pietus. Verslininkai, nepaisant to, kad juos klientai maitina, be reguliavimų pastaruosius visai nustekentų, o žmonės būtinai išleistų visus pinigus ir susirgę ateitų reikalauti iš valdžios sušelpiti. Nes aplinkui vien sukčiai, vagys ir plėšikai. Ar bent jau potencialiai tokie.

Yra toks požiūris ir nesakysi, kad visai neracionalus. Tačiau kur tada prikabinti tą deklaruojamą toleranciją? Nebent prie gegužės pirmosios transparanto. Nes valstybėje egzistuojančiai ideologijai nei tolerancija, nei pakantumas, nei pasitikėjimas – visai ne prie veido. Maža to, reguliuoti nori visi. Ne tik politikai, kurie investuoja į galimų kenkėjų paiešką ir jų nukenksminimo priemonių kūrimą. Valdininkai veržiasi įgyvendinti politikų sprendimus tikrindami ir bausdami, tarsi pajamos iš baudų tektų jų nuosavam UAB. Tačiau ir piliečiai nori, kad tikrintų ir baustų nusizengiančius „kitokius“: politikus, teisėjus, gydytojus, valdininkus, prekybininkus, policininkus, kaimynus. Kaip manote, ką apie tai mano daktarai, politikai ir kaimynai? Jie mano tą patį – kad reikia bausti, tik ne juos, o kitus. Tuos, kurie daro kitaip arba tiesiog suklydo. Suklydusiems mūsų

visuomenė ypač negailestinga. Ne tik dėl bausmių, baudų ir pasmerkimų, bet ir dėl išvadų, kurios padaromos. Štai atsitinka koks negeras įvykis, antai gimtadienio klube dalyviai apsienuodija tortu. Siekiant kad tai nebepasikartotų, šalies

mastu uždraudžiama atsinešti savo tortus. Ar tai reiškia, kad žmonės daugiau tortais neapsinuodys? Žinoma, kol žmonės ką nors valgo, tol kas nors ir apsinuodys. Tačiau tai įvyks arba ne klube, arba kaltas bus pats klubas, nes tortas buvo jo. Ar nuo to sumažės apsinuodijančių žmonių? Nesumažės. Reguluotojai sakys, kad sumažės, esą klubas, žinodamas, kad bus atsakingas, atidžiau prižiūrės tortą, kad jis nesugestų, nei šiaip žmonės, kurie nešasi tortą į savo gimtadienį. Tokia pati logika slypi už visų reguliavimų – tikrai ne mamos ir tėvai, o sveikatos ministras žino geriau, kur gimdyti ir kaip auginti vaikus, mitybos specialistai žino geriau, iš ko pagaminti šiandien pietus už dešimties kilometrų esančiame darželyje, eilinis Seimo bei vyriausybės narys žino, kiek turi būti sumokėta atlyginimo kiekvienam indų plovėjui nuo Rokiškio iki Marijampolės ir kuo turi būti plaunami prekystaliai, idant pakaktų higienos. Jie žino geriau ir yra vedini kuo geriausių tikslų – kaip vienos TV laidos metu gal šešiskart pakartojo sveikatos apsaugos ministras: „Mums gi rūpi vaikų sveikata“. O mums, žmonėms, tai nerūpi – mes išmanome apie tai daug prasčiau ir tikslai mūsų abejotini...

Štai ir išlenda didžioji tolerancija iš maišo. Jei manoma, kad žmonės tokie kvaili ir neatsakingi, kaip gi galima jais pasitikėti? Lietuvoje labai patogiu toleruoti juodaodžius, musulmonus ir transvestitus, kai jų yra tiek mažai. Bet kaip toleruoti savo bendrapiliečius, konkurentus ir kaimynus? Kaip pasitikėti jų geromis intencijomis ir duoti bent kokį kreditą suklysti?

Kodėl visa tai svarbu? Pirma, tai mums visiems yra ypač brangu: toks platus ir detalus kontrolės aparatas brangiai kainuoja. Viena, kai kontroliuojama tam tikra veikla (alkoholio, tabako, vaistų) ir visai kas kita, kai totaliai kontroliuojamas visas kiekvieno žmogaus gyvenimas: jo sklypai, namai, tvoros, kompiuteriai, pajamos, kalba, pavardės, tarpusavio santykiai, vaikų auklėjimas, sveikata.

Antra, tai kelia didžiulę įtampą tarp žmonių, verslo įmonių, specialistų, kontrolės institucijų, politikų etc. Įtampoje gyvendami žmonės yra nekantrūs ir neproduktyvūs. Užtuot siekė geresnio darbo užmokesčio, rūpinęsi savo darbo našumu, jie renka politikus, kurie dekretu pakelia minimalią algą. Užtuot darbais taisę situaciją namie, jie neina į rinkimus, nesteigia verslo, nerūšiuoja šiukšlių arba emigruoja – iš keršto. Užtuot rinkęsi privačią gydymo įstaigą, jie moka į kišenę „nemokamose“. Susidūrę su prasta paslauga, užtuot kreipęsi į jos tiekėją, jie skundžia kontrolės tarnyboms.

Trečia, taip sukuriama reali socialinė nelygybė ir neteisybė. Kai verslininkas privalo pranešti Sodrai apie darbuotoją, kuris dar pas jį nedirba, o mokesčius slėpusi partija pakeitusi pavadinimą baumės atsikrato, kartu perimdama buvusios partijos finansavimą iš biudžeto, paprastam žmogui siunčiamas kuo aiškiausias signalas – per smulkiai vagi.

Ketvirta, taip visais nepasitikint išsitrina ribos tarp rimtų pavojų ir menkų neteisybių. Ar labai baisu, jei keičiant litus į eurus kai kurios kainos pakils 1%, ar vis dėlto baisiau, jei žmonės nekurs verslų ir planuos savo gyvenimą iš pašalpių. Ar baisu leisti žmonėms rašyti savo pavardes kaip nori, ar baisiau, kai kita kalba kalbantys piliečiai ima tapatintis su kita valstybe.

Tačiau visoje šioje beviltiškai kvailoje rutinoje ima kartais ir ateina tikrumo akimirka. Ji stebuklinga ne tik tuo, kad leidžia individui išgyventi savo būtį visa pilnatve, bet ir tuo, kad tučiuojau parodo, ko verta buvo tavo išankstinė nuostata kitų žmonių atžvilgiu. Aš kalbu apie įvykius Ukrainoje. Gyvenome sau panirę į kasdienius nepasitikėjimo kitais detektyvus ir kovą už savo teises laisvai kritikuoti visus, ko tik nesitingi, interneto erdvėje. Gauti garantuotą darbą, poilsį, teisę viešai reikšti savo nuomonę ir reikštis. Samprotavome apie toleranciją, teises, lygybę, pilietiškumą ir šviesų rytojų, kol vieną dieną teko su-

prasti, kad tas juodas debesis gali užplaukti ir ant mūsų. Šviesus rytojus pavirto šviesia šiandiena, kurią visai verta apmąstyti iš naujo. Ypač turint omenyje, kad užaugo karta, kuriai Rusijos tankų vaizdai gatvėse neatliepia jokios asmeninės patirties.

Tikrumo akimirka Lietuvos visuomenėje įvyko – tą galėjai jausti pats, kalbėdamas su draugais, stebėdamas pakitusį požiūrį į krašto apsaugą ir ypač į pačių piliečių savignyą. Sakyčiau, patriotizmo sąvokai atsirado erdvės, kurioje ji galėtų įgyti turinį. Juk iki šiol tai buvo tik simboliai ir deklaracijos, o šiandien visai prasminga savęs klausiti, ką tu asmeniškai darytum, jei tokio tipo teroristai imtų veikti tavo mieste. Kaip kad klausėme savęs (ir atsakėme) 1991-ųjų sausį.

Ukrainos įvykiai pasitikėjimo temą paverčia dar kitu kampu. Jei šalies X teritorijos gyventojai išreiškia norą priklausyti kitai valstybei Y, būdami formalistais demokratais, kaip ir turėtume sutikti. Tačiau kai pažiūrime, kaip tie gyventojai atrodo, ką ir kaip jie kalba, staiga pradeda nebeatrodyti, kad tai tiesiog „kita nuomonė“. Kodėl? Viena vertus, dėl jų pačių agresyvumo, kita vertus, tiesiog nepanašu, kad jie apskritai supranta, ko nori ir kas vyksta. Analogiški kausimai kyla ir Lietuvoje, kai svarstome apie politinį populizmą ir rinkėjų gaudymą valstybei kenksmingais, bet rinkėjui patraukliais pasiūlymais, pavyzdžiui: sumažinsime teisėjų algas, kiekviename mieste pastatysime ligoninę, visų atlyginimus padvigubinsime. Taip, tai yra tiesioginis kenkimas valstybei – net ne konkuruojančiai partijai, kuriai tektų tokios politikos padarinius srėbti. Tai yra negarbingas naudojimas žmonių naivumu ir neišmanymu. Tačiau tokia taktika jau kurį laiką Lietuvoje laimi, ir nepanašu, kad liautųsi. Nebent tikrumo akimirka priverstų atsitokėti ir politikus. Kad pamatę Putino demagogijoje pilnai įkūnytą savo požiūrį jie suvoktų, kad tautos norų vykdymo mandatas jų pačių nuo atsakomybės neatleidžia. ☒

War / saw: žydiškumo praradimai ir atradimai

AKVILĖ NAUDŽIŪNIENĖ

Jeį žmogus iš tiesų turi pasirinkimo laisvę, tai kodėl jis nusprendžia keliauti į Varšuvą? – drašiai klausia manęs filosofiskai nusiteikusi draugė po žinios, kad kurį laiką praleisiu Lenkijos sostinėje. Grįžus, nusistovėjęs kasdieniai rutinai, bandau reflektuoti atsakymą į tokį nekuklų klausimą.

Lankstinukų gausa kukliuose svečių namuose ir kiek puošnesniuose turizmo centruose šalia *katalikiškosios, koperniškosios* ar *šopeniškosios Varšuvos* pažada Varšuvą ir kaip žydišką miestą su pulsuojančia, pabrėžtinai „gyva“ kultūra – tiek religine, tiek sekuliarese prasme. Vis dėlto mažesniu šriftu papildoma, kad ta kultūra pulsuoja tik nustatytu laiku – tam tikrų tradicinių žydiškų švenčių ar naujai sukurtų žydiškosios kultūros festivalių metu. Deja, paaiškėja, kad mano laikas Varšuvoje nekoreliuoja su čionykščiu žydišku kalendoriumi, tad Varšuvos žydų istorijos ir kultūros nusprendžiu ieškoti tradiciniais būdais – lankydamas memorialines vietas bei muziejus, žinodama, kad šių lankymo valandos apribotos tik paprastojo, žmogaus darbo kalendoriaus.

Prakalbinti Holokausto istoriją: modernus bandymas

Prieš kurį laiką žmonių ir muziejų santykį buvo galima skirstyti į tris dalis: negalintys neiti į muziejus, negalintys eiti į muziejus ir pareigybiniai

muziejų lankytojai. Bet tobulėjantis modernių technologijų pritaikymas muziejuose bei platesnis kuratorių ir edukatorių požiūris į muziejų keičia ir lankytojų suvokimą. Dabar galime kalbėti apie ėjimą į muziejų kaip į šventę ir atsiriboti nuo priverstinių mokyklinukų ekskursijų vaizdinių: muziejai stengiasi blizgėti, blyksėti, vitrinos turi suktis, o audio ir video įranga – susieti įnoringą lankytojo pasaulį su praeitimi. Tokia patirtis žadama ir naujame, tik 2013 m. duris atvėrusiame Lenkijos žydų istorijos muziejuje: „Paroda sukurta labiau kaip „istorijos teatras“ nei standartinė ekspozicija, besisukanti aplink jos objektus; panaudota multimedija bei inovatyvios dizaino technologijos sukūrė visapusiškai XXI a. dvasią atitinkančią aplinką“¹.

Tad šis muziejus – neabejotinai vertas aplankymo. Jei ne dėl jo turinio (apie kurį nesinori spręsti iš blizgaus reklaminio viršelio), tai bent jau dėl žadamos unikalios formos. Pasirodo, stovi jis simbolinėje vietoje – buvusio Varšuvos geto centre. Tačiau iš pirmo žvilgsnio to ir nepasakytum – lietuviškai prijaikintos ir pažįstamos sovietinių namų struktūros, supančios

naująjį muziejų, seniai užbetonavo geto paveldą. Tačiau naujai iškilęs muziejus savo kolosalumu bando priminti, kieno čia vieta: ne tik pastato didybė, bet ir dideli užmojai pristatyti Lenkijos žydų istoriją nuo Viduramžių iki dabarties, tapti edukaciniu ir kultūriniu centru, viena vertus, skatina muziejų vertinti itin rimtai, kita vertus – skeptiškai.

Visų pirma, nors muziejus jau atviras lankytojams, jis nėra baigtas įrengti – paradoksaliau, tačiau tik Holokausto istorijai skirta ekspozicija vienintelė veikia iš visų kelis šimtmečius pristatančios istorijos parodų. Paslapčia žvilgtelėjęs į neįrengtas erdves, matyti, kad dar nemažai teks palaukti iki visos muziejaus ekspozicijos atidarymo. Savaime kyta retorinis klausimas – kodėl suskubta tik ties Holokaustu? Ar ši tema buvo atskiras ekspozicinis projektas, nesusijęs

Lenkijos žydų istorijos muziejus Varšuvoje.
Iš www.jewishmuseum.org.pl

su likusia muziejaus dalimi? Ar ji turėtų teoriškai pritraukti daugiausia lankytojų, todėl jos atidarymas buvo prioritetas? Klausukai čia tik retorinė priemonė, nes tokia ekspozicinė prieiga žydų istorijai pristatyti iš esmės nestebina. Gausybė pavyzdžių ir

¹ *Poland: A Jewish matter: Proceedings of a symposium exploring contemporary Jewish life in Poland, marking the close of Jewish programming for POLSKA! YEAR*, edited by Kate Craddy, Mike Levy and Jakub Nowakowski, Warszawa, 2010, p. 151.

Lenkijos istoriografijoje, ir gimtojoje Lietuvoje rodo suintensyvėjusį dėmesį Holokausto istorijai (gal kiek labiau Holokausto atminimui nei istorijai), į pašales nubraukiant visą likusią žydų istoriją. Tad tikėtina, jog ir naująją ekspoziciją būtent apie iki-holokaustinę istoriją parengti daug sudėtingiau: tema daug mažiau išplėtotą, esti mažiau ir pavyzdžių, kaip ją perteikti, trūksta istorinės informacijos ar nespėta sukaupti eksponuotinių objektų.

Šis muziejus (ar tiksliau – jo koncepcija) Lenkijoje yra viena iš trijų naujųjų iniciatyvų (šalia Aušvico žydų studijų centro ir Galicijos žydų muziejaus), siekiančių keisti nusistovėjusį žydų istorijos, kaip tapačios Holokausto istorijai, vaizdavimo modelį, todėl pradedamas savo veiklą ir atsiverdamas visuomenei būtent tik su Holokausto

Dominiko Lejmano judanti instaliacija Lenkijos žydų istorijos muziejuje. Autorės nuotrauka

ekspozicija, jis žengia žingsnį atgal ir skatina kvestionuoti jo prieigos modernumą bei paties muziejaus išskirtinumą tarp kitų muziejų.

Vis dėlto pati Holokausto ekspozicija – moderni ir šiuolaikiška, nenu-

² Pažodinis vertimas iš anglų kalbos: „Objects whose presence marks the absence of their Jewish owners“.

sileidžia jau pastato architektūriškai sukurtam inovatyviam įvaizdžiui. Ji pradedama vaizdo pasakojimu apie ekspozicijai paaukotus daiktus, susijusius su žydų istorija. Kartu išlaikomas ir individualumas – artefaktai grupuojami ir aprašomi pagal žmones, kurie juos paaukojo. Po keliolikos pasakojimų galima suprasti, koks esminis šios idėjos akcentas: daugybę dalykų ekspozicijai paaukojo būtent lenkai, o ne žydai. Pristatant tarpusavio santykius, bandoma suteikti vertybėms tikrumo, ne tik standartiškai edukuoti, bet ir paskatinti Holokausta priimti kuo emocionaliau – kartu suvokiant Holokausta kaip visos Lenkijos, o ne tik Lenkijos žydų bendruomenės tragediją. Tad dauguma eksponuojamų objektų nėra žydiški *per se*: vaikiškos knygutės lenkų kalba, lenkiškuose fabrikuose siūti vaikiški rūbeliai ar senosios Varšuvos atviručių koliažas – ne žydiškosios Varšuvos kaip tokios, o tiesiog bendraja prasme daugiatautės prieškarinės sostinės atspindys. Nepaisant tokio žydiškumo ir lenkiškumo perpynimo, pabrėžtina, kad ši muziejaus dalis išskiriama kaip tam tikras žydiškumo memorialas. Netgi tiesiogiai pasakoma, kad būtent tai, jog nėra išlikusių gyvųjų, įprasmina visus čia eksponuojamus objektus (cit. „Daiktai, kurių būtis žymi jų žydų savininkų nebūtį“²).

Gausu parodoje ir modernaus meno objektų. Vienas išpūdingiausių – Dominiko Lejmano judanti instaliacija – amžino žydų judėjimo, emigracijos, žmonių tarpusavio santykių dinamikos atspindys. Laiko dviasį atspindi ir ekranų, kuriuose įskaitmeninti šaltiniai (albumai, knygos), integravimas į ekspoziciją; neliesdamas šaltinio, kuris parodomas tik stiklinėje spintelėje, lankytojas gali laisvai sklaidyti jo puslapius. Tokia prasminga modernųjų technologijų ir muziejinkystės sintezė nuteikia pakylėtai, tačiau ant žemės vėl nuleidžia realybę. Visoje salėje tinkamai nesutvarkytas apšvietimas, todėl dažnai lankytojas, norėdamas apžiūrėti eksponatą, pats sau užstoja šviesą. O praėjus euforijai dėl naujųjų

technologijų panaudojimo, supranti, kad viskas padaryta atmestina: knygų puslapiai nuskenuoti kreivai, tekstas netelpa į ekraną, o ant paties ekrano palikti neaiškios paskirties mygtukai. Norėtusi kaip mokykloje už pastangas

Lenkijos žydų istorijos muziejaus Holokausto ekspozicijos artefaktų pavyzdys. Autorės nuotrauka

skirti dešimtuką, bet už įgyvendinimo lygį – palikti po pamokų.

Didžioji salė, skirta Holokausto temos pristatymui, savyje talpina dar vieną mažesnę erdvę, įvardytą kaip „Žydų meno salė“, kurioje eksponuojami XX–XXI a. kūrėjų darbai be konkrečios tematinės linijos – nuo žiaurių Holokausto temos iliustracijų iki paprastų žydų portretų ar reklaminių plakatų. Vėl kyla klausimas – kokia šios salės prasmė? Ne Rembrantas eksponuojamas, estetinio polėkio ne per daugiausiai, tematika plati – nuo *alef* iki *zet*, galiausiai – ką mes čia sužinome? Jog buvo (ir yra) įvairaus žanro ir dar įvairesnio talento diapazono žydų dailininkų. Tačiau ar tikrai tie keliolika darbų atrinkti būtent dėl to, kad jie puikiausiai reprezentuoja žydų meną? Atrodo, jog paprastesni – padovanojimo ir negalėjimo sau leisti būti išrankiems – faktoriai čia suveikia stipriau.

Iš esmės daug prasmingiau nei bekonceptė žydų meno paroda didžiąją Holokausto ekspoziciją papildo antrajame aukšte įrengta minimalistinio tipo ekspozicinė erdvė-instaliacija, išsiskirianti aiškia ir išbaigta koncepcija: senos, nelygios, tarsi surinktos iš įvairių namų itin girgždančios grindlentės, kartkartėmis išgirstami prislopinti riksmi – visa tai skirta iliustruoti slėpimąsi nuo nacių Antrojo pasaulinio karo metu. Sąmoningai kuriama įtampa siekiama sukelti susierzinimo ir neįtikojimo emocijas (visiškai kitaip nei didžiojoje salėje, kurioje žadinamas lankytojo kaltės jausmas). Taip atveriamas žvilgsnis į kalbėjimo apie mirtį įvairialypumą. Iš karto kyla mintis apie literatūrinės paraleles – portugalų Jose Saramago *Kai mirtis nusišalina* ir britų Terry Pratchetto *Reaper man (Giltinė)*. Abiem atvejais kalbama apie fiktyvią erdvę, kurioje nelieka mirties, tačiau pasirenkamos skirtingos kalbėsenos: pirmuoju – gyvųjų išgąstis, liūdesys ir panika, antruoju – tragikomiškas žvilgsnis iš barikadų tų, kuriuos apleido turėjusi pasiimti mirtis. Taip ir kalbant apie Holokaustą iš esmės apsistojama ties aiškiai juntama mirties prezencija: pirmuoju atveju (didžioji muziejaus salė) išsakant tų, kurie išgyveno ar tiesiog gyveno šalia, jausmus ir potyrus, antruoju atveju – daug intymiau (ir skausmingiau) pristatant mirtį iš tų, kurie ją patyrė, perspektyvos.

Lenkijos žydų istorija muziejuje iš praeities

Emanuelio Ringelblumo žydų istorijos instituto muziejus pasitinka visiškai kitokia dvasia – nors pelėsių ir kerpių pastate nėra, tačiau bent metaforiškai jų kvapas justis. Galbūt tokį prisirišimą prie praeities skatina pasididžiavimas, kad institutas ir jo muziejus įrengti istorinėje Judaikos bibliotekoje – viename nedaugelio žydų kultūrinio paveldo pastatų, išsaugotų po Antrojo pasaulinio karo. Pirmasis ekspozicinis aukštas – arba labai stipriai siurrealistinis, arba labai stipriai

pametęs koncepciją – tai pora skurdžių prieškarinių relikvtų (macų kepinimo mašina ir stalo kojos), neaiškios vaizdo instaliacijos be jokių nuorodų, trumpa paties pastato istorija ir tarsi interaktyvus žemėlapis. Čia galime sužinoti apie žydų bendruomenę įvairiose Lenkijos vietovėse iki 1939 m. ir po jų (taip pat ir apie Vilniaus žydiją).

Pirmo aukšto pasimetimą keičia neįtikojanti abejonė antrame aukšte – ar vėl viskas bus pristatyta tik per Holokausto tragedijos prizmę? Varšuvos geto herojų monumentų gausa, nuolatinė Varšuvos geto ekspozicija – standartinis Holokausto įamžinimas muziejuje, kuris, deja, dėl savo masiškumo ir nuasmeninimo iš esmės gali tikri, ir, pavyzdžiui, Vilniaus getui. Keliaujant į antrojo aukšto ekspozicijos gilumą, išskyla maža vilties kibirkštėlė susipažinti su Lenkijos žydų istorija iki tragiškųjų Antrojo pasaulinio karo įvykių: po duoklės Holokausto atminimui pristatoma žymaus žydų visuomenininko ir fotografo Menachemo Kipniso beveik šimto nuotraukų galerija, pasiskolinta iš Niujorko YIVO archyvo. Ji skirta įvairių Lenkijos regionų miestų ir miestelių žydų kasdienybei 1921–1939 m. pristatyti. Idėja itin graži ir patraukli: fotografijos gausiai komentuojamos, atliktos profesionaliai, pabrėžiami skirtingi kasdienybės ir tradicijos aspektai – nuo vaikų žaidimų iki gatvės prekybos ar konkrečių profesijų atstovų kasdienybės.

Kita nuolatinės parodos dalis išpareigoja pristatyti religinį ir sekuliarų žydų meną. Būtent ši dalis nustebina labiausiai: ja galima pavadinti netgi sinagogos instaliacija, deja, matoma tik iš aukštai, o ir tik iš dalies. Tokios neįprastos ir iš pažiūros ne itin vykusios parodos kūrėjai (matyt, patys to nesiekdami) sukūrė unikalią patirtį: sinagoga matoma lyg iš tradicinės atskirtosios moterų galerijos antrajame sinagogos aukšte, o tai jau gali atverti interpretacinius klodus ir apie moters suvokimą bei padėtį žydų tradicijoje, ir apie atskirtį bei specifinę patirtį.

Ieškoti savų atspirties taškų galima bandyti ir likusioje žydų tradicijas

menančioje parodoje, tačiau eksponatų nykumas nepalieka daug vietos vaizduotei. Šiek tiek paradoksalu, bet tame pat aukšte lankytojas gali išvysti ir minėtąją „žydų meno“ parodą, ir visiškai „anti-žydiško meno“ (t. y. an-

Emanuelio Ringelblumo žydų istorijos instituto muziejus. Iš www.ini.pl/en/institute

tisemitinių karikatūrų iš tarpukario Lenkijos) ekspoziciją. Džiugi palyginimo ir pasirinkimo laisvė? Būtų, jei abi ekspozicijos iš tiesų atspindėtų tai, ką žada. Tačiau pirmoji savo eksponatų kuklumu ir (nepabijokime dailėtyriškai leptelėti) menka menine verte nesukuria prielaidos jaustis susipažinusi su žydu menu (didžiąją dalį parodos sudaro atvirukai, siųsti žydiškų švenčių proga, pasakojimai apie sveikinimus žydų religinių švenčių metu). Antroji, priešingai, neleidžia skūstis eksponatų trūkumu, tačiau atsiranda perteklinės informacijos, o tekstai prie karikatūrų tik lenkų kalba (nors likusioje muziejaus dalyje viskas orientuota ir į anglakalbį lankytoją) nepagerina padėties. Ir aukščiau nebėra kur lipti.

Neįmuziejintos kultūros paieškos

Po tokių mirties kultūrai atnašaujančių muziejų prasmingiau regisi

pamatyti senąsias žydų kapines, pažymėtas kaip lankytina žydiškosios Varšuvos vieta. Čia iškyla pirma dilema: kodėl šios eilinės senos, nesutvarkytos kapinės, kuriose iš pirmo žvilgs-

Sinagogos instaliacija Emanuelio Ringelblumo žydų istorijos instituto muziejuje. Autorės nuotrauka

nio daugiau nugriuvusių nei stovinčių paminklų, yra lankytina vieta? Antroji dilema ištinka jau prie vartų: ar priimtina mokėti už įėjimą į kapines? Aišku, kapinių prižiūrėtojai pasakytų, kad ne tik galima, bet ir privaloma. Pro vartus matyti nuvirtę paminklai verčia ironizuoti: ar sumokama už jų piktybinę nepriežiūrą ir chaotiškos dvasios palaikymą? Pagalvoju apie Paryžiaus Per Lašezo ar Londono Haighto kapines, kurios nebėra tik kapinės – tai turistų mekos, kur mokama už galimybę pabučiuoti Oscaro Wilde'o antkapį ar filosofiškai nusiteikus aplankyti Karlo Marxo kapą. Ir pastarieji atvejai nežavi pomirtine prekyba, tačiau nuo žydiškųjų Varšuvos kapinių apsisukti verčia ne anarchistinės paskatos, o suvokimas, jog žydiškoji Varšuva dėl begalinių Holokausto akcentų savaime simbolizuoja mirties

kultūrą, o primokėti už tai, kad pamatytum „tikrą“ žydiškąją mirtį – tiesiog reikštų vulgarizuoti sakralią vietą.

Vis dėlto norisi pamatyti tikrą, į muziejų vitrinas nesudėliotą žydiškąją paveldą. Tad nuo Senamiesčio keliaujant stoties link ir mėgaujantis vienuo-
dai pilkomis centrinėmis Varšuvos gatvėmis, yra galimybė išvysti dar veikiančią Žydų teatrą ir vienintelę išlikusią tarpukario sinagogą (*Nożyk*), kuri, pastatyta XIX a. pabaigoje ir atstatyta po Antrojo pasaulinio karo, veikia iki šių dienų. Teatrą

atpažinti nesunku: šalia jo krautuvėlė (deja, nedirbanti), kurios pavadinimas sveikina praeivius „Shalom“, o pats jaukiai nedidukas teatro (lenk. *Teatr Żydowski im. Estery Rachel i Idy Kamińskich*) pastatas papuoštas gausybe nuotraukų ir spektaklių afišomis kviečia užsukti į vidų. Žavu, kad žydiškojo teatro tradicijas akcentuojantis teatras rengia įvairiausių, ne tik žydų kultūrą reprezentuojančius pastatymus, kurie vyksta tiek jidiš, tiek ir lenkų kalba.

Sinagogą rasti kiek sudėtingiau: romaniško stiliaus pastatas, apsuptas modernių dangoraižių ir purvinų stovėjimo aikštelių, stūkso atokiau nuo gatvės – nepalietas paveldosauginės aplinkos harmonijos koncepcijos. Kitose sinagogos pusėje įsikūrusi košerinio maisto parduotuvėlė, o sieną puošia cirka menantys piešinukai su

drambliais ir žirafomis bei hebrajiški užrašai. Tai savotiška žydiškumo oazė, pasislėpusi tarp naujausios Varšuvos architektūros. Kaip ir Vilniuje tebeveikianti vienintelė Choralinė Sinagoga tėra sinagogų gausaus Vilniaus mažas praeities prisiminimas, taip ir *Nożyk* sinagoga Varšuvoje – ji, kaip tebefunkcionuojanti vieta, nei yra apipinta mitais, nei nuteikia istoriškai.

Kalbant apie paraleles, Varšuvoje, kaip ir Vilniuje, vis dar sklendo buvusios Didžiosios sinagogos *Tłomackie* gatvėje šmėkla – ji buvo žydiškosios Varšuvos simbolis, kol 1943 m. ją sunaikino. Čia norėtusi simboliškai sustoti ir liautis vaikytis žydiškosios Varšuvos – netrikdyti rimties telikusią jos šmėklų ir muziejų, kurie iškeitė Varšuvos žydų bendruomenės pasakojimą į universalesnį Holokausto naratyvą. ❧

Nożyk sinagoga Varšuvoje. Autorės nuotrauka

Aktualios diskusijos: ne visai partizanai, ne visai karas

MONIKA ŠIPELYTĖ

Po praėjusių metų pavasarį Trakinių partizanais pasivadinusio akademinio jaunimo organizuotos konferencijos „Partizanai: valstybė, karas, atmintis“ (plačiau žr. *NŽ-A*, 2013, Nr. 2) atrodė, kad surengti panašaus akademinio lygio renginį bus sunku. Ypač dėl to, kad aukštas lygis buvo pasiektas ne įsivaizduojamo mokslininkų išoriniais atributais ar griežtais pranešimų formatais, o dalyvių profesionalumo ir įvairiapusiškumo dėka. Šįmet renginio (vėl vykusio Vilniaus universiteto Istorijos fakultete (VU IF) balandžio 4 d.) vedėjas Norbertas Černiauskas ironiškai pakomentavo, kodėl nebeliko individualių pranešimų: „Jeigu taip ir toliau, gali mokslininkams nebelikti ką veikti“.

Taigi, kad fakulteto garbūs ponai neliktų be darbo, buvo pasirinktas „aktualios diskusijos“ formatas. O toks formatas, kaip žinia, daug kam kelia susirūpinimą – Lietuvos viešojoje erdvėje taip maža gerų diskusijų ir taip daug piktų ginčų. Tad organizatoriai neišsigando dvigubo iššūkio: neprarasti rimto renginio turinio ir įrodyti, kad prasmingai diskutuoti įmanoma. Šiais metais norinčiųjų paklausti, kaip buvo skelbiama, „išsamių ir aktualių diskusijų su žymiais mokslininkais, valstybės pareigūnais ir visuomenės veikėjais“, vėl susirinko gausybė. Tiesa, tik kantriausieji išbuvo visas tris diskusijų dalis. Bet apie viską nuo pradžių.

Pirmąją diskusiją „Lietuvos istorija – informacinio karo įkaitė?“ moderavo dienraščio *Lietuvos rytas* žurnalistas ir VU IF auklėtinis Vytautas

Bruveris, o ilgesniu pranešimu (tuo lyg ir primindama praėjusių metų Trakinių partizanų renginį) pradėjo ir diskusijos kryptį nustatė Lietuvos kariuomenės atstovė Aukse Ūsienė. Ji tvirtino, kad kol kas Lietuvos istorija nėra informacinio karo įkaitė, bet tikrai yra tapusi šio karo taikiniu Rusijos ir Baltarusijos valdžios kontroliuojamų propagandistų darbuose ir viešajai sklaidai skirtuose kanaluose, pirmiausia – interneto svetainėse. Kaip pavyzdžius Ūsienė pateikė Rusijos perrašomą XX a. istoriją, kurioje išsitrina Lietuvos okupacija ir partizaninis karas, ir Vladimiro Putino režimo užsakymu lipdomą istorijos modelį, o taip pat Baltarusijos kuriamą LDK pseudoistoriją, kurioje lietuvių vaidmuo išstumiamas, o teritorinis, materialusis ir mentalinis LDK paveldas priskiriamas baltarusių tautai.

Tačiau nuoširdžiam pranešėjos rūpesčiui dėl baltarusiško LDK istorijos nusavinimo kiek pritrūko analitinio kritiškumo, dėl ko pati problema buvo pernelyg supaprastinta: vargu ar galima vienareikšmiškai teigti, kad tai yra tik Aliaksandro Lukašenkos režimo „projektas“. Šios valdžios santykis su LDK praeitimi yra kur kas komplikuo-tesnis, o savo politinę legitimaciją jis vis dar daugiau ramsto iš sovietmečio paveldėtais vaizdiniais (apie pergalę „Didžiajame Tėvynės kare“ ir pan.) nei šlovinga ankstesniųjų amžių istorija. Kita vertus, noro prisiimti LDK didybės nuopelnus priežastis gali būti ne tik (ar ne tiek) „informacinis karas“, kiek baltarusių tautos poreikis atrasti ją vienijančius pamatus. Taigi ir vie-

nos ar kitokios formos „nusavinimu“ gali būti suinteresuoti ne vien politiniai piktavaliai, bet ir daugiau ar mažiau tiesos (ar bent prasmės) ieškantys istorikai ir visuomenės veikėjai.

Būtent į tai po Ūsienės pranešimo apeliavo diskusijos moderatorius Bruveris. Jis pastebėjo, kad Rusijos propagandinės istorijos vaidmuo yra gana aiškus – tai yra pretenzijos perrašyti ir pozityviame kontekste pristatyti visą SSRS istoriją, tačiau baltarusių klausimas sudėtingesnis ir jų nacionalizmą derėtų traktuoti ne tik kaip režimo propaguojamą judėjimą, bet ir kaip tautos gimimo procesą. Tačiau Lietuvos kariuomenės atstovės reakcija į pastabą paliko išpūdį, kad diskusijoje šiuo klausimu sutarimas ar supratimas nebuvo rastas.

Vis dėlto prelegentė sulaukė amžinai aktualaus klausimo iš auditorijos: „Ką daryti?“ Klausiantysis, žinoma, turėjo ir atsakymą: reikia uždaryti visų Rusijos propagandinių kanalų retransliavimą, patiems parašyti Rusijos „juodinamų“ temų istoriją (ir dargi pagaliau imti rašyti ne tik savo, bet ir Rusijos, Baltarusijos ar Ukrainos istoriją), o istorikams susitarti, kas yra kas. Istorikai suskubo atsakyti: diskusijos dalyvis, Seimo narys Arvydas Anušauskas teigė, kad negalima painioti propagandistų su istorikais, kurie tiek Rusijoje, tiek Baltarusijoje laviruoja tarp režimo užsakymų ir tiesos, pasisako už visuotinio „susitaikymo idėjas“. Retoriškai klausdamas, ar Lietuvoje nesiformuoja neliečiamų temų sąrašas, jis taikliai užkabino problemą, kad patys Lietuvos „patriotai“ užsipuola tyrinėtojus, kurie pasiryžta kalbėti tokiomis temomis, kaip lietuvių kolaboravimas su naciais ar pokario partizaninio karo civilių aukos.

Trečiasis šios diskusijos kalbėtojas Arūnas Streikus, moderatoriaus pavadintas „tiesioginiu universiteto žmogumi“, suabejojo „informacinio karo“ termino tikslingumu. Jis pastebėjo, kad kare turinčios būti dvi pusės, o demokratinė visuomenė niekaip negali laimėti propagandinio karo viešojoje erdvėje ir propagandistų logikos per-

ėmimas atneštų tik mąstymo štam-
pų užkratą. Mūsų jaunoji karta buvo
nuraminta, jog nebemokėdama rusų
kalbos ji jau turi tam tikrus „skiepus“
nuo šio užkrato. Akademiko kritikos
sulaukė ir „pavojaus varpais“ skam-
binantys interneto portalų žurnalis-
tai, ir Lietuvos kino kūrėjai, nesuge-
bantys sukurti visuomenei paveikaus
filmo apie pokario laiką, dėl ko tenka
žiūrėti sovietų propagandos nušlifuotią
Niekas nenorėjo mirti. Po šio pasisa-
kymo su klausytojų iš salės pagalba
buvo konstatuota profesinė Lietuvos
žiniasklaidos priemonių degradacija,
o Streikus, ironiškai šyptelėjęs, reziu-
mavo, kad štai tokius karus kariauja-
me valstybės viduje.

Ši nesurežisuota pastaba tapo tie-
sioginiu tiltu į antrąją diskusiją „Ar
sovietinis palikimas yra Lietuvos pa-
veldas?“, o Streikaus išvalgos taip tiko
ieškant atsakymo į šį klausimą, kad
buvo siek tiek gaila, kad istorikas tu-
rėjo pakilti iš savo vietos ir ją užleisti
kitiems kalbėtojams. Bet ir čia į disku-
tantų kėdes sėdo solidus akademinis
elitas, atstovaujantis paveldo apsaugos
ir tyrimo institucijoms. Bandant rasti
šioje kompanijoje visuomenininką,
klausytojas kreipė ausis į labai gerai
žinomą filosofą, filologą, o dar ir isto-
rijos daktarą Vytautą Ališauską, ku-
ris taip apibendrino diskusijos temą:
„Didžiausias sovietmečio paveldas yra
Algirdas Brazauskas. Viskas toliau
labai sudėtinga“. Tikro visuomenininko
šnekos! Prieš šią sparnuotą frazę,
tiesa, sekė rimtas jaunojo sovietmečio
tyrinėtojo ir diskusijos moderatoriaus
Tomo Vaisetos įvadas, schematiza-
vęs sovietinio paveldo problemą: šioje
santvarkoje gyvenę žmonės kritiką
priima per daug asmeniškai, negalima
atskirti žmonių nuo kultūros, kurio-
je jie gyveno, naikindami sovietinius
simbolių vis dar neturime kuo užpil-
dyti po jų tuščių paliktų aikščių, o di-
džiausia tuštuma kol kas tebėra mūsų
galvose.

Kita akademikė, ne tik Istorijos fa-
kulteto dėstytoja, bet ir Lietuvos nacio-
nalinės UNESCO komisijos generali-
nė sekretorė Marija Drėmaitė bandė

paaikškinti, kad derėtų skirti palikimą
(tai viskas, ką mums paliko praėjusi
epocha) ir paveldą (tai, ką patys pasi-
renkame iš tos epochos kaip išsaugo-
ti vertą dalyką). Paaikškėjo, kad šiuo
metu Lietuvos visuomenė yra susi-
koncentravusi ties „pasirenkamaisiais
objektais“, kurie nebeturi tokio dide-
lio priešiškos santvarkos krūvio, kaip
ideologiniai paminklai, tačiau sukelia
dar daugiau diskusijų dėl savo likimo.
Viena svarbiausių docentės išvalgų
(ko gero, paaikšinančių, kodėl apskri-
tai diskusijos šia tema nesiliauja ne tik
tarp istorikų, bet ir viešosiose erdvėse)
buvo ta, kad kol kas sovietmetis nėra
bendrai pripažintas kaip istorinis (tir-
tinasis ir praėjęs) etapas, todėl sunku
vienareikšmiškai vertinti jo artefak-
tus. Drėmaitė pastebėjo, kad štai car-
inio paveldo jau nekvestionuojame, ir
tuoj juokais nuskambėjo siūlymas VU
IF dekanui išleisti dekretą, kad soviet-
metis – jau istorija. Deja, dekanas dis-
kusijoje nebedalyvavo, taigi negalėjo
nei pasisakyti, nei antspaudo uždėti.

Užtat pasisakė dailėtyrininkė Skaidra
Trilupaitytė. Jos teigimu, sovietinio
palikimo tema profesionalų jau esanti
išsemta, ir tik visuomenei vis prisimi-
nus kokį konkretų objektą diskusijos
iš naujo užverda. Ta proga, žinoma,
buvo prisimintos Žaliojo tilto skulp-
tūros. Tuomet diskutantų nuomonės
išsiskyrė, nes susidūrė materialaus
paveldo saugotojų, gynusių tokio pa-
veldo *įmuziejėjimo* būtent toje vietoje,
kur jam kadaise buvo priskirta stovėti,
ideją, ir simbolių naikintojų stovyklos.
Ališauskas teigė, kad dabartinės Rusi-
jos agresijos prieš Ukrainą fone lyg ir
išryškėja tokių skulptūrų išlikusi poli-
tinė reikšmė. Ši valstybė mėgina prisi-
imti skulptūrų ant Žaliojo tilto vis dar
reprezentuojamą legitimacinę galią ir
tai leidžia svetimai valstybei kištis į
Lietuvos reikalus. Semantiškai Žalio-
jo tilto kareiviai yra tie patys „žalieji
žmogeliukai“, kurie „atvadavo“ Kry-
mą. Tiesa, Ališauskas nebuvo skulptū-
rų griovimo entuziastas: „Tegul stovi.
Bent jau pažinsim, kai vėl ateis“.

Po šio kartaus pašmaikštavimo,
karštomis diskusijomis vis dėlto pavy-

ko pasiekti šioki toki susitarimą, nors
gal tai tebuvo tipiškas nerezultatyvus
kompromisas susidūrus su problema,
kuri nežinia kada bus išspręsta. Kol
kas sovietinis palikimas yra polemikos
objektas, kaip ir turėtų būti demokra-
tinėje visuomenėje, tad pirmiausia ir
reikėtų įsisąmoninti tokios polemikos
būtinybę.

Trečioji diskusija, žadėjusi įkaitinti
atmosferą, neabejotinai pranoko bet
kokius klausytojų lūkesčius. Ji gana
neblogai atskleidė, ant kokių dviejų
visuomenės polių sukurtos įtampos
ašies sukasi istorija: iš vienos pusės –
šalto proto mokslas, iš kitos – karštos
širdies patriotizmas. Jeigu iki šios dis-
kusijos istorikams atrodė, kad šie du
poliai niekaip neprieštarauja vienas
kitam, buvo gera proga patirti, kad
taip galvoja anaipso ne visi.

Dėl diskusijos aukštos temperatūros
pirmiausia, matyt, „kaltas“ diskusijos
moderatorius istorikas Artūras Vasi-
liauskas, gudriai kuklinęsis, esą nie-
ko neišmanantis nei apie istoriją, nei
apie patriotizmą. Matyt, jį išgąsdino
diskusijos pavadinimas „Kas bendro
tarp istorijos mokslo ir patriotizmo
ugdymo?“, kuriam eju glūdi istorijos
mokslo utilitaristų, idealistų ir „neša-
liškų tyrinėtojų“ konfliktas. Diskusi-
jos moderatoriaus vaidmuo kito pagal
geriausias dramaturgijos taisykles:
iš „neutralaus“ ir „objektyvaus“ klau-
sinėtojo jis pavirto į aktyvų istorijos
akademinės laisvės gynėją. O nuo ko
gi teko tą laisvę ginti?

Nevaržomu humoro jausmu ir kan-
džiomis replikomis publiką linksmi-
nęs Generolo Jono Žemaičio Lietuvos
Karo Akademijos majoras Gintautas
Jakštys mėtė į istorikų lysvę, sakytu-
me, net nemažus akmenėlius. Jis buvo
antrasis šios karštos diskusijos „kal-
tininkas“. Paklaustas, ar patriotiški
yra Lietuvos istorikai, jis nedvejoda-
mas kirtu, kad tikrai nepatriotiški. Ir
dar linkę nukarūnuoti visus Lietuvos
istorijos didvyrius (kaip pavyzdį pa-
minėdamas istorikų Dariaus Barono
ir Dangiro Mačiulio studiją *Pilėnai ir
Margiris: Istorija ir legenda*, kuri – ko
gero, majoro skausmui – yra apdo-

vanota Krašto apsaugos ministerijos įsteigta Patriotų premija). Moderatoriui besidžiaugiant tokia aštria diskusijos kryptimi, tolesnė kalba vyko bandant istorijos rašymo profesionalams išsigelbėti nuo patriotinės inžinerijos projektų kūrybos.

Atmosferai kaistant Aurelijus Gieda pamėgino atlikti paties prisiimtą vaidmenį – būnant istoriku išlikti nuošaliu stebėtoju diskusijoje apie istoriją ir istorikus. Jeigu jam ir pavyko, tai tik iš dalies, nes nesipriešinti istorijos tyrimų proceso supaprastinimui tiesiog negalėjo: anot jo, nors domėjimasis praeitimi gimęs iš visuomenės noro žinoti ir patriotizmo, išaugęs į savarankišką mokslą jis nustojo tiesioginės ugdymo funkcijos. Pasivadinę stoviniu dviejų kraštutinumų – savitikslių akademybės ir visiško vadybiškumo – pusiaukeleje, istorikas teigė, kad klausimą reiktų spręsti dialogu: profesionalūs istorikai privalo ieškoti susisiektimo kanalų su visuomenės auklėjimo sistemomis ir nenumoti ranka į tai, kas spausdinama mokykliniuose istorijos vadovėliuose. Giedai atrodė svarbu, kad istorikai nesismagintų dekonstruodami kultūrinius mitus, žadinius ir galbūt tebežadinančius patriotiškumą, o sugebėtų įvertinti tuos praeities ženklus dabartinių patirčių erdvėje.

Bet majoras Jakštys nebuvo linkęs pritarti istorijos mokslininkų teiginiams (kuriuos – tai buvo galima su-

prasti iš jo kalbėjimo tono – jis telaiko akademiniais išvedžiojimais) ir skatino juos pagaliau surasti atsakymus į kariuomenei itin aktualius klausimus: kas nutiko Lietuvos pasipriešinimo viltims 1940 m. vasarą okupacijos aki-vaizdoje ir kaip kariuomenei tęsti jaunuolių auklėjimą tokia dvasia? Tokie kariuomenę kamuojantys tapatybės klausimai reikalautų atskiros diskusijos, o kariuomenės atstovo ir moderatoriaus žodžių kalavijai nejuokais susikirto ties kitu svarbiu klausimu: ar istorikai neturėtų kartais nusimesti nešališko profesionalo apsiausto ir užsivilkę utilitaristo uniformos paruošti patriotiškai įkvėpiančius siužetus karininkų ugdymo vidiniam vartojimui? Akademikų teisę nevaržomai skraidyti mokslo autonomijos padėbesiuose uoliai gynę istorikų gildijos atstovai buvo išklaustyti, bet kažin ar išgirsti. Priklašdamas istorikams užsidarymą savos veiklos nišoje, kariuomenės atstovas pademonstravo nemažesnę užsidarymą savojoje – krašto gynybos reikaluose. Tai, žinoma, galėtume laikyti netgi privalumu, tačiau lieka neatsakytas klausimas, ar iš tiesų vis dar patriotiškai auklėsime jaunąją kartą, jei atsisakysime kritiško mąstymo gebėjimų? Apžvalgininkei vis norėjosi majoro paklausti, kas jam yra patriotiškumas, bet nebuvo išdrįsta. Matyt, tokio klausimo formulavimas jau yra nepatriotiškas, tad autorė liko prie savo baimės būti išjuokta bendra-

piliečių ir tylomis ėmė braukti „nepatriotiškus“ sakinius iš savo būsimo magistro darbo.

Galop visi diskusijos dalyviai tarsi sutarė, kad reikia „gaminti“ siužetus, kurie įtrauktų visuomenę, žadintų susidomėjimą praeitimi ir padėtų kurti ateitį. Deja, buvo pamiršta, kad dažniausiai „užkabinantys“ siužetai yra ir patys dramatiškiausi, daugiareikšmiai ar net kontroversiški. Kažin ar jau esame pasirengę be teisiančiųjų tono papasakoti apie valstybės išdavikus ir kolaborantus, kai dar tik mokomės prisiminti, kas yra Barokas ar daugiakultūris Vilnius.

Bet nesunku numanyti, kad istorijos tyrinėtojai ir istorijos vartotojai po diskusijos paliko su savo tokiois skirtingomis pasaulio sampratomis, nors akademikai šiek tiek neįaukiai muistėsi kėdėse: gal abejonės savi mi grūdas buvo pasėtas ir jų kritiško mąstymo protuose? Gieda konferencijos baigiamajam akcentui pasirinko Fernand'o Braudelio citatą apie jo meilę Prancūzijai ir pastangas to neparodyti rašomose knygose. O man norėtųsi tikėti, kad patriotiškumo rašant istoriją ir mums neteks specialiai įrodinėti. Kad ir kaip būtų, viešo pokalbio aktualiomis istorijos atminties temomis reikmė buvo su kaupu išpildyta, organizatoriams norisi dėkoti už diskusijos kultūros propagavimą, bandymą ją padaryti ne tik akademinio, bet ir visuomeninio gyvenimo forma. ❧

Klišių klausimu

GELEŽINĖ LAPĖ

Siauruose ratuose plačiai žinoma Geležinės Lapės klišių kolekcija (<http://www.pinterest.com/gelezinelape/kli-ses/>) prasidėjo nuo visus užknisusios klišės *šurmuliuoja*, – jau tokios nuvalkiotos, kad ją pamačius kokioje antraštėje tiesiog pasidaro silpna. Galima lažintis, jog eiliniame rajono laikraštyje koku nors įtaigiu pavadinimu, tarkime, *Auksinė varpa*, būtinai rasite nuolatinę rubriką *Pakruojyje šurmuliavo*. Pagūglinau tą *šurmuliavimą* ir Gūglas pateikė virš 4000 rezultatų, kuriuos

Lietuvos viešoji erdvė išgyvena ne vieną rimtą ir ilgalaikį negalavimą, ir vardų tam randama įvairiausių: „žiniasklaidos krizė“, „žurnalistikos mirtis“, „postinformacinė visuomenė“ etc. *NŽ-A* ypač rūpi tie minėtų ir neįvardytų negalavimų aspektai, kurie susiję su tamsumu, arba tiesiog nemąstymu. Kokia dar žinia-sklaida, kai nepažįstama pati tikrovė, kai nemo-kama tiksliai įvardyti, kai nerūpi aiškiai perteikti? Paskutiniaisiais metais redakcijoje ne kartą svarstėme, kaip būtų svarbu apmąstyti viešosios erdvės štamų, klišių, negyvų tropų problemą; kažkiek jau pajudėjome ta linkme aprašydami Rusijos agresijos vaizdavimą (Nr. 2, p.

sudarė vien tik straipsnių antraštės. Tada atrinkau pačias durniausias jų ir sumontavau *demotyvatorių* (kas nežino, tai toks paveikslėlis ar užrašas rėmeliuose juodame fone su koku nors paaikškinančiu ar šiaip tekstu po juo). Nors tame paveiksluke po klišomis antraštėmis buvo pateiktas linkėjimas *Kad jus šikančius sutrauktų*, tą pirmąjį blyną pasičiupo Pipedija Enciklopedija ir panaudojo kaip iliustraciją straipsniui „Šurmuliuoja mugė“. Nuo tada ir prasidėjo serijinis klišių įvaizdinimas: pirmiausia buvo įvaizdintos labiausiai užknisusios klišės: *legendinis, sudrebino, pasiutpolkė, laizosi žaizdas, maratonas, rokiruotė, liemenėlei tarė „ne“, dūsta, dusina, smaugia mokesčių našta, spjovė, atsirūgo, skėlė antausį, pakibo ant plauko, parodė nagus, sūpuoja pirmagimį, susprogdino seksualumo bombą*.

Google+ socialinio tinklo gyventojai palankiai priėmė ir net skatino tokią veiklą, vis siūsdami man laikraštinių-kų naudojamas frazes – kandidates į

65–67). Ir štai pasitaikė proga atsigręžti į klišių klausimą kaip tokį: šių metų Progreso konferencijos LOGIN 2014 proga surengti eiliniai Lietuvos interneto apdovanojimai, kuriuose geriausio blogo (asmeninio tinklalapio) nominaciją ir daugumos interneto balsuotojų, ir anonimės komisijos sprendimu laimėjo Geležinė Lapė (<http://www.gelezinelape.lt/>). O žinomiausias jos nuopelnas – tai klišių kolekcija, sudaryta „iš lietuviškų internetų nukopijuotų ir niekaip neredaguotų straipsnių antraščių“. Šia proga ir kreipėmės į laimėtoją su prašymu pasidalyti savo atradimais ir juos lydėjusio-mis mintimis klišių klausimu.

klišės, arba kuo durnesnes spaudos antraštes, – vos spėjau suktis. O vieną gražią dieną garbusis Linas K. atsiuntė jo parengtą *Excel* lentelę su keliais šimtais tūkstančių *delfi.lt* antraščių, kurias galima patogiai rūšiuoti pagal raktinius žodžius. Tada supratau, koks didelis ir juodas debesis yra užslinkęs ant mūsų galvyčių.

Dar taip neseniai valdžios olimpa sudrebinusios politinės impotencijos pasiutpolkė visai baigia išsikvėpti. Legendinė Daukanto aikštėje sugeneruota rokiruotė parklupdė rekordiška-i daug į ministrus besiveržiančių paprastų kaip trys kapeikos kandidatų. Klausimas dujuspykingliš? neleido atsikvėpti, smaugė ir dusino tol, kol klusniausiems buvo užmautas apynasris. Palaiminimo nesulaukusieji bejėgiškai laizosi žaizdas – jiems buvo ištartas griežtas „ne“. Politika nesidomintieji lengvai užkibo ant jauko ir jau varvina seilę – iš suknelių-įšdavikių besiveržiančios pikantiškos detalės kaitina kraują, apakina ir apstulbina, leidžia atsikvėpti tik NBA padangėje spindintis Jonas Valančiūnas, kuris paskutinę sekundę išplėšė pergalę ir parklupdė ant kelių atkrintamųjų varžybų autsaiderius. Mažas katiniukas tapo interneto sensacija, kuri muša žiūrimumo rekordus YouTube, leisdamą interneto gigantui Google pasipelninti taip, kad verčia mus aiktelėti ir varo į neviltį. O policija bejėgė ką nors padaryti, nes teismo verdiktas nusikaltėliams atrišo rankas.

Tokia ta mūsų naujakalbė. Televizorius kampe marmaliuoja praktiškai vien tik klišėmis, nenustebčiau sužinojusi, kad jau atsirado žinių naujienų generatoriai, kurie klišių aruodus permala į antraščių ir sakinių kruopas ir praskiedžia vandenėliu, kartais užberdami ir tikros druskos skonio miltelių. O mes visa tai šlamščiame nė nepastebėdami, jog pradėdame mąstyti tomis klišėmis, o kai kada ir elgtis pagal jas.

Pasakoti apie klišių absoliutų siaubingumą nėra prasmės, nes to pasakoti neįmanoma. Reikia imti Gele-

žinės Lapės klišių kolekcija ir skaityti. Štai, pasibaisėkit – realios antraštės iš interneto portalų:

Euras – ant nosies. Įbaugintas senolis nedrįso kreiptis į policiją. Asta Valentaitė atsitvėrė tylos siena. Žuvis, kvėpuojanti į nugarą rekordiniam ešeriui. Komisams – renesansas. Zelandai patiesė Angolą, tačiau liko už bordo. Veislininkystės ūkiuose – laukimo nuotaikos. Lietuva – ant skandinavų bankų aukuro. Biurokratai varo pedagogus eiti kryžiaus kelius. Kodėl Rolandas Paksas kalamas prie kryžiaus. Mano seksualinė išpažintis. Valdžia dievagojasi neišlaidaujanti. Škotai meldžia Romanovą sugrižti. Medaliai atvėrė žaizdas. Krematoriumas diktuoja madas. Nemokamuose nėsčiųjų kursuose – apgultis. Europą užplūdo žmonės žudanti karščių banga. Latviai meta pieno pirštine. Daugiaaukščių saugumas patuštins kišenės. Vieta darželyje – aukso vertės. Ivanovos vestuvės – ne už kalnų. Krysko su mylimuoju laukia gandrų. Šokiruojantis O. Pikul atvirumas. Modernaus meno centras – finišo tiesiojoje. Sutrikus virškinimui – vaistažolių desantas. Lietuviški makaronai skinasi kelią į pasaulį. Poeto kūrybos vakaras paširpino bobutes. Šiaudai kimba į atlapus dujoms. Į ratus – registro pagaliai. Palanga pažabojo decibelų pasiutpolkę. Šernienos kąsnis virto košmaru. „Žal-

girį“ Kaune pažemino „Perlo“ vaikai. Visa tiesa apie Lietuvoje veikiančias barakudų mokyklas. Policija bejėgė prieš mažuosius gatvės plėšikus.

Žmonės gerieji, ko galėtume tikėtis iš šalies, kurios piliečiams žiniasklaidos kulkosvaidis išauna tiesiai į galvas, kad policija – bejėgė. Kad valdžiažmogiai valgo iš jūsų vaiko lėkštės. Kad pasakiški *selebričių* turtai ir privataus jų gyvenimo užkulisiai verčia aikštio. Kad kelininkus žiema užklups netikėtai. Kad akcijų kainos rinkoje ne sumažėjo, o įvyko *neigiama kainų korekcija*. Kad būti verslininku – nuodėmė, nes tie niekšai pripildo savo kišenės ir ieško kiekvienos progos pasipelnėti. Kad Šiauliai vėl turi respublikinę ligoninę, nes ankstesnis pavadinimas – tiesiog Šiaulių ligoninė – buvo nesuprantamas (taigi dar sąjunginės ligoninės būdavo!).

Aš nieku gyvu neraginu skelbti džihadą klišėms. Tačiau drįstu teigti, kad mano klišių kolekcijos pavartymas ilgainiui padeda jas lengviau atpažinti ir įgyti bent šioki toki imunitetą. Kita vertus, besiknaisiodamas po 17 Mb Excel failą su puse milijono antraščių aš jas savotiškai pamėgau.

Klišės mūsų tyko visur – pirmiausia tai standartiniai elgesio šampai, standartinis stilius, maistas, gyvenimo būdas. *Meilė?*

Baigdamas klišių kolekcijos apžval-

gą turiu pastebėti, kad po to, kai klišių vaizdelių skaičius perkopė du šimtus, lietuviškojo Google+ ir Facebooko gyventojams jos ėmė nusibosti ir tą veiklą teko baigti.

Būti originaliam yra labai sunku. Dabartiniais laikais, kai kiekvieno kišenėje guli išmanusis su HD kamera ir internetais, tavo sugalvotas rūbų derinys, tavo padarytas nedidelis fotografijos atradimas ar pabudus rytą socialiniame tinkle užrašyta mintis akimirksniu tampa visų nuosavybe.

Geležinė Lapė yra internetų sąvartyno kapstytoja ir perdirbėja. Puslapis *gelezinelape.lt* nėra komercinis projektas, tai net mažiau negu *blogas*. Tai tiesiog paįsdykavimai, jei taip patogu pavadinti. Randi kokią nuvalkiotą frazę ar dialogą, nukratai nuo jos dulkes, apibarstai tikro ar tariamo aktualumo trupinėliais, parenki kokį tinkamą paveikslėlį net nesukdama galvos dėl kokių nors autorinių teisių – ir meti atgal į internetus. *Laikina* ir *šierina* – tu patenkinta stebi, jei nelabai – irgi nieko tokio, juk ne visiems duota suprasti Geležinės Lapės pamokymus. Tačiau noriu atsakingai pareikšti, jog mano urvelis internetuose yra edukacinis portalas, o ne kokio tai pigaus humoro vieta, kaip kai kurie neteisingai yra supratę. Tai esu surašiusi kaip informaciją *žinotina lankytojams*:

Futbolas nuplėšė politikų kaukes
Skandalingo portalo kūrėjas nusiplėšia ištvirkėlio kaukę
Ar įtaigus romanas nuplėšė kaukę mūsų tautai?
„Darbiečiai“ nusimetą kaukę
Orų mergaitė K. Liukaitytė nusimetė drovumo kaukę
„Oktoberfest“ nuplėšia pedantiškųjų vokiečių kaukę
Bučinių konkursas nuplėšė lietuvių drovumo kaukę
Pedofilų gynėjai nusiplėšė kaukes
Einant į darbo pokalbį „kaukės“ geriau nusiimti
Kokią kaukę dėvėte darbe?
nuplėšė kaukę

Laikinojoje sostinėje steigama Kauno Klinikinė ligoninė
Laikinojoje sostinėje užė miesto dienos
Kauno „Žalgirio“ arenos langai laikinojoje sostinėje bus su varikliais
Laikinojoje sostinėje šurmuliuos Kauno miesto dienos
Laikinojoje sostinėje laikinas meras
„Mis laikinojoje sostinėje“ – išsilavinusios merginos
Laikinojoje sostinėje šurmuliavo Aukštųjų mokyklų mugė
Laikinojoje sostinėje steigama Kauno kino studija
Laikinojoje sostinėje prasidėjo „Kauno Jaunimo dienos 2011“
Kaune įvyks didžiausias mados renginys laikinosios sostinės istorijoje
Kaunas kausis už ministeriją laikinojoje sostinėje
Laikinojoje sostinėje šurmuliavo tradicinė šventė „Hanza Kaunas“
Projektas „Kaunas – laikinoji sostinė“ tęsiamas
laikinoji sostinė

Dantų plombos – aukso vertės
Kauno stadionui kiekviena kėdė – aukso vertės
Stovėjimo aikštelė sostinės centre – aukso vertės
Vieta darželyje – aukso vertės
Kam Grigoriān – aukso vertės?
Lentvaris – aukso vertės
Kurorto vaikų žaidimų aikštelė – aukso vertės
Pašaliniai uostamiesčio mokyklų valgyklose – aukso vertės
Laikinoji Rimkų pervaža – aukso vertės
Vairavimo kursai taps aukso vertės?
aukso vertės

Prašom atsižvelgti į žemiau pateikiamus perspėjimus, jei taikytina:

Šis tinklaraštis tarnauja tik švietimo (edukacijos) tikslams. Bet koks sutapimas su realiais asmenimis, tiek gyvais, tiek mirusiais, yra grynai atsitiktinis. Negačioja tais atvejais, kai tai draudžiama. Kai

kuriais atvejais būtina sumontuoti atskiras dalis. Baterijas reikia įsigyti atskirai. Dėl pervežimo turinys gali suslūgti. Vartoti tik pagal nurodymus. Filmuota Vilniuje, Lietuvoje, ES. Jokių kitų garantijų,

tiek išdėstyty raštu, tiek išreikšty netiesiogiai, nėra. Nevartoti vairuojant motorinę transporto priemonę ar sunkiąją techniką. Tai nėra pasiūlymas įsigyti vertybinių popierių. Vartoti tik infekcijos paveiktame

plote. Kai kuriems žiūrovams arba skaitytojams gali būti per stipru. Neantspauduoti. Papildoma informacija kitoje lapo pusėje. Tik poilsio arba sveikatinimo tikslais. Netrukdyti. Jei simptomai kartojasi, pasikonsultuokite su savo šeimos gydy-

transporto priemonės bus nutempiamos. Be pašto ženklų siuntos nepriimamos. Sąrašas buvo išsamus jo spausdinimo metu. Jei nėra persiuntimo nurodymų, siunta grąžinama siuntėjui. Laisvai naudoti gali tik rėmėjai. Tai nėra *The Beatles*. Už nau-

statyti automobilį! Svarbiausia – Kokybė! Prieš išeidami leiskite uždėti spaudą ant jūsų rankos. Naudoti tik gerai vėdinamoje patalpoje. Saugoti nuo atviros ugnies ar liepsnos. Kuponus negalioja ir nepriimami. Pasitikrinkite, ar taikomos mokes-

Tradicija: ant nosies – šauniausias ledi rinkimai
Rinkimai ant nosies, o kandidatų nerasta
Valio, atostogos ant nosies!
Rugsėjis ant nosies, o sostinės mokyklų renovacija tik įsibėgėja
Vasara ant nosies: koks jūs atostogautojas?
5-oji „Snap“ fotografijos konferencija jau visai ant nosies
„Yva“: 23-iasis gimtadienis ant nosies
Žiema ant nosies, o grybų pilna
Kaziuko mugė jau ant nosies
Kalėdos jau ant nosies
Euras – ant nosies

Maršrutų pertvarka – finišo tiesiojoje
Modernaus meno centras – finišo tiesiojoje
Baltijos kelionių maratonas – finišo tiesiojoje
N.Cooperis: „snoriukų“ pardavimas – finišo tiesiojoje
2012 m. biudžetas – finišo tiesiojoje
Penki kandidatai – finišo tiesiojoje
Iki akcijos – finišo tiesiojoje
Rinkimų kodeksas – finišo tiesiojoje
Vandantiekininkų byla – finišo tiesiojoje
Finišo tiesiojoje brangus kiekvienas artimųjų gestas
finišo tiesiojoje

Rolandas Skaisgiris: nekalkite manęs prie kryžiaus dėl „Sidabrinės gervės“ apdovanojimų!
Kodėl Rolandas Paksas kalamas prie kryžiaus
A.Vainas: Prikaltas prie kryžiaus
Už gerą darbą – prie kryžiaus?
A.Čekuolis: dėl savo įsitikinimų esu kalamas prie kryžiaus
A.Čekuolis nebijo būti kalamas prie kryžiaus
A.Mazulis prie kryžiaus kalamas nepagrįstai
Motina – prie kryžiaus. O tėvas – be kaltės?
G.Krapikas: Kalkite mane prie kryžiaus, Eidsono uždegti mes negalime
Komisarė vėl kalama prie kryžiaus
Sūduvos forumas – ne kalti prie kryžiaus, o diskutuoti ir pasitari
Už štampos apsiūtas Vilniuje A.Kubilius prie kryžiaus su A.Zizka: kala socialdemokratų ir darbinė
Lietuvius gydytojas: JAV mus gerbia, o Lietuvoje kala prie kryžiaus
kala prie kryžiaus

toju. Jokių detalių, kurias gali aptarnauti/keisti pats vartotojas, nėra. Geriausias, jei vartosite iki ant įpakavimo nurodytos vėliausio vartojimo datos. Turinys gali būti pakeistas be atskiro įspėjimo. Laikas nurodytas apytikslis. Paveikslėliuose naudojamos imitacijos. Turite teisę išjungti savo kompiuterį dabar. Antspaudo pažeidimas reiškia, kad sutinkate su visomis sutarties sąlygomis. Naudoti tik bekeleis sąlygomis.

Ši eilutė specialiai palikta tuščia.

Ši eilutė skirta dvylikai žodžių arba mažiau.

Kaip buvo rodyta per televiziją. Kaune gali ir nebūti. Prieš palikdami lėktuvo saloną patikrinkite bagažo lentyną virš keleivio sėdynės. Vienas dydis tinka vi-

dojimą asmeniniais tikslais gali būti taikomos baudos. Įdėkite diską Nr. 2. Atlikite veiksmus tokia tvarka, kokia nurodyta etiketėje. Už indėlio atsiėmimą anksčiau nustatytos datos taikoma žymaus dydžio bauda. Nerašyti žemiau šios linijos. Kriniantys akmenys. Kvito praradimo atveju taikomas didžiausias tarifas. Jūsų čekis yra sąskaita. Įdėkite spausdintuvo kasetę. Spauda vieta. Venkite sąlyčio su oda. Tik mažatūriams automobiliams. Dezinfekuoja. Spalva gali skirtis nuo pateiktosios iliustracijoje. Mažiau kalorijų. Pasirašykite čia, tai nėra jūsų kaltės pripažinimas. Galite būti paprašytas pateikti asmens tapatybę liudijantį dokumentą. Darbuotojai ir jų šeimų nariai naudotis negali. Atsargiai, šuo. Šou dalyviams kai

čių lengvatos. Kai kurios pavaizduotos prekės į kainą neįeina. Kainos nurodytos be PVM. Lenkijos monetos (zlotai ir grašiai) nepriimamos. Nerekomenduotina vaikams. Šiai laiko juostai įrašyta iš anksto. Kopijuoti ar kitaip atgaminti griežtai draudžiama. Draudžiama įsinešti alkoholinius gėrimus, įsivesti šunis ir arklus. Ančiuvių nėra, jei nurodyta kitaip. Bandinys neparduodamas. Pateikiamas tikrasis dydis. Jūsų picą iškepsime po 10 arba po 15 minučių. Vairuotojas neturi grynųjų pinigų. Prekės ženklai pateikiami tik su tikslu identifikuoti produktą. Prašome nelankstyti, nesukioti ir neglamžyti. Intel viduje. Bilietai parduodami tik transporto priemonei visiškai sustojus. Pateikdami užsakymą telefonu būkite

Du mažylis įsivaikinusis dainininkė atvėrė savo neišsipildžiusios motinystės žaizdas
Olimpiečių dopingo skandalai atvėrė dvidešimtmecio žaizdas
Seksualių Lietuvos gražuolių konfliktas atvėrė šviesiaplaukių imperijos žaizdas
Staigus polaidis atvėrė infrastruktūros žaizdas
„Lakers“ krepšininkai širdies žaizdas atvėrė komandos susirinkime
Išpuolis atvėrė senas žaizdas
Pavasaris atvėrė Kauno žaizdas
Krepšinio čempionatas atvėrė Lietuvos turizmo žaizdas
Graikija atvėrė Europos finansų žaizdas
Nesėkmės atvėrė naujas žaizdas
Medaliai atvėrė žaizdas
atvėrė žaizdas

Žinmiausių tapęs „Gangnam Style“ miper nušluostė nosį J. Bieberio „Baby“
Kristen Stewart nušluostė nosį Kembrido kunigaikštienei Catherine
Gargždai vėl nušluostė nosį Klaipėdai
Kaip Ryga nušluostė nosį Vilniui ir Talinui
Šakiečiai nušluostė nosį kauniečiams
Estai nušluostė nosį kaimynams
Stebuklas! L.Valytė nušluostė nosį ir N.Zvonkei, ir Radžiui
Pasvalys Kupiškui nušluostė nosį
Kaune Šiauliams nušluostė nosį
Juozas visiems nušluostė nosį!
nušluostė nosį

Mourinho nuo Casillaso atsivėrė tylos siena
Po sūnaus mirties S. Stallone atsivėrė tylos siena
Po gimdyvės mirties medikai atsivėrė tylos siena
Neptūno naujokas S.Serapinas atsivėrė tylos siena
Ilgiausiai pas prezidentę užtrukus L.Grauzinienė atsivėrė tylos siena
Kova su vėjo malūnais: šilutiškis statybų inspektorius atsivėrė tylos siena
Kauno Žalgirio vadovai atsivėrė tylos siena
Asta Valentaitė atsivėrė tylos siena
Besiskirianti Krysko sesuo atsivėrė tylos siena
Kredito unijos biuras Vilniuje atsivėrė tylos siena
Naujoji M.Mikulavičiaus simpatija atsivėrė tylos siena
Teisingumo ministras atsivėrė tylos siena
VSD vadovas atsivėrė tylos siena
atsivėrė tylos siena

siems. Gali pasitaikyti vienodų lagaminų. Bėgant laikui spalvos gali išblukti. Objektai iš tikrųjų yra didesni, negu jų atspindys veidrodyje. Šviežiai išbetonuota. Laikyti sausoje, vėsioje vietoje. Nuolaidos nesumuojamos. Tik klientams, kitos

kurie klausimai buvo trumpai paaiškinti prieš filmuojant. Pasiūlymas galioja tik šiandien, skambinkite dabar, jei norite būti greit aptarnaujami. Laimėjimą reikia atsiimti asmeniškai. Tai nėra primygstinis raginimas pirkti. Nė nemėginkite čia

pasirenę padiktuoti kredito kortelės numerį. Prekės parduodamos pagal svorį, o ne pagal tūrį. Nuvažiuotų kilometrų kiekis gali nesutapti. Prašom manęs ta tema necituoti. Prašom manęs iš viso necituoti. Vaizduoklis parduodamas atskirai. Visos

Netikėti kolegos ir partneriai

Milžinas be... branduolinio ginklo

EGIDIJUS VAREIKIS

Kadaise Zbigniewas Brzeziński Rusiją yra pavadinęs „Nigerija su branduoliniu ginklu“, turėdamas galvoje tai, kad jei ne minėtas ginklas, Rusija būtų tikrų tikriausia trečiojo pasaulio šalis. Rusijos ir Nigerijos gyventojų skaičius buvo panašus: beveik pusantro šimto milijonų, o ir kai kurie elgesio motyvai – taip pat. Tiesa, dabar nigeriečių jau šeštadaliu daugiau, Afrikoje jie ir toliau aiškiai gausiausi (kas šeštas), bet visa kita – liko nepakitę.

Taigi Rusija be branduolinio ginklo – Nigerija – jau tvirtai įsitvirtino didžiausių pasaulio valstybių dešimtuose, tačiau jame tikriausiai yra pati nenusėjamiausia ir turinti visų įmanomų problemų – demografinių, etninių, religinių, teisinių, moralinių, ekonominių, ekologinių...

1960 m. britai suteikė nepriklausomybę teritorijai ir žmonių bendrijai, užprogramuoti arba svajonei apie galimybes sukurti iš tikro klestinčią daugiatautę ir daugiakultūrę bendruomenę, arba grėsmei kariauti nesibaigiančius tarpgentinius karus dėl atskirų mažų genčių įtakos didelei valstybei. Išsipildė antrasis scenarijus, atnešęs ne tik etninį disbalansą kiekvienoje šalyje valdžiusioje grupuotėje, bet ir separatizmą bei etninius karus. Apie 250 kalbų, etninių grupių, tikėjimų ir įsitikinimų mišinys formavo nesibaigiančią nesantaiką, įskaitant vieną kruviniausių karų Afrikos istorijoje – karą dėl Biafros nepriklausomybės. Žuvusiųjų skaičius aname kare – keli milijonai, ir iki šiol išlikusi nuoskauda apie neteisingą šio karo baigtį. Genčių ir provincijų geriau nevardyti, sąrašas išeitų ilgo-

kas. Nigerijos valdžios niekad garsiai nepritarė panafricanizmui ir svajoto apie didžiaivalstybinę Nigerijos naciją, tačiau jos taip ir nesukūrė. Tautinė vienybė atsiranda tik žaidžiant futbolo rinktinei. Sostinė iš judraus, bet demografiškai perkrauto Lagoso iškelta į šalies viduryje esančią Abudžą, ant krikščionybės ir islamo įtakos ribos, tačiau tikėjimų harmonijos tai taip pat nesukūrė. Bendruomenės, statydamos vienas už kitą imponantiškesnius maldos namus, veikia konkuruoja nei bendrauja.

Penkių dešimtmečių nepriklausomybės ekonominių pasiekimų balansas taip pat nedžiugina. Vargu ar ką buvo galima padaryti blogiau, nei įvyko šioje šalyje. Sakoma, kad daugelis žmonių šiandien santykinai skurdesni, nei buvo 1960 m., šaliai tapus nepriklausoma. Kai kurių ekonomikos vertintojų duomenimis Nigerijos BVP šiandien beveik prilygsta Pietų Afrikos BVP ar net jį kiek ir lenkia. Kaip jau minėta, naftos gavyba ir eksportas yra svarbiausi sektoriai, tad laimingas tas, kuris tiesiogine prasme sėdi ant vamzdžio. Tai dešimta pasaulio eksportuotoja, tačiau Nigerija – ne Norvegija, pinigai eilinių žmonių nepasiekia. Nafta praturtina tik nedidelę visuomenės grupę, kitiems ji ne gerovės, o veikia karų ir nesaugumo šaltinis. Kovoje dėl teisės sėdėti ant vamzdžio kasmet žūsta šimtai žmonių. Trečdalis gyvena, pasak Pasaulio Banko, už vieną dolerį per dieną, o devyni dešimtadaliai – ne daugiau kaip už du. Emigrantai pasiunčia į namus pinigų daugiau nei visos užsienio investicijos.

Žemės ūkis sugriautas, maistas im-

portuojamas. O kadaise tai buvo ženkli pajamų sritis. Neveikia ir pramonė, kuri britų laikais taip pat turėjo kuo pasigirti. Nueita lengviausiu keliu – eksportuoti gamtos išteklius. Ligšiolinės investicijos į pramonę praktiškai paleistos vėjais. Viltys, kad šalis galės rinkti kompiuterius ar gaminti kitus didelio intelekto nereikalaujančius gaminius, palaidotos. Čia norima veikia išlikti, nei ką nors pasiekti.

Politika irgi ne ką patrauklesnė. Didesnė pusė nepriklausomybės metų paženklinta „tvirtos rankos“ valdymo. Praėjusiam amžiuje praktiškai visi šalies prezidentai buvo nužudyti nebaigę kadencijos. Įvyko šeši „sėkmingi“ ir keliolika nesėkmingų karinių perversmų. Keletas bandymų formuoti demokratiją baigėsi naujais diktatoriais. Šiandien apie 45% gyventojų sudaro besivaidijantys tarpusavyje musulmonai, beveik tiek pat yra įvairių konfesijų krikščionių, likusieji – ateistai ar animistai su savomis sektomis ir papročiais, policijomis, religinėmis mokyklomis ir net savais, paraleliai „valdiškiems“ veikiančiais įstatymais.

Formaliai galima sakyti, kad šalis yra santykinės demokratizacijos etape. 1999 m. būta lyg ir naujo demokratijos starto, tačiau pati demokratija – dar labai toli. Visos jau minėtos problemos nesprenžiamos, joms tiesiog trūksta laiko, kaskart gėsinant naujus politinius gaisrus. Naujausias jų – radikalių islamistų „BokoHaram“ siautėjimas, nusinešęs jau daugiau kaip 4000 gyvybių. „BokoHaram“ – savotiškas Nigerijos Talibanas, veikiantis visų pirma šiaurinėje, musulmoniškoje, šalies dalyje, tačiau jo padaliniai jau veikia Nigeryje ir Kamerūne. Tai ilgalaikis karas, be aiškios pabaigos, jame nesi nei aiškaus tikslo, nei vadovų politinės atsakomybės. Postmodernaus karo tikslai nenusakomi įprastais terminais. Karo tikslas gali būti tiesiog pasipriešinimas, išsivadavimas ir panašiai, nenusakant, ką tai reiškia – nepriklausomos valstybės sukūrimą, priešinamąsi dėl priešinimosi, dėl taikos sutarties sudarymo ir pan.

Šiuo atveju kariaujama netgi ne

prieš savo valdžią. Kariaujama prieš demonizuotus Vakarų, su visais jų kultūriniais ir teisiniais atributais. „BokoHaram“ pažodžiui reiškia kažką panašaus į „Vakarų mokymas yra draudžiamas“. Kovojuama už taip pat mitologizuotą tikrąjį islamą, prieš tą realų, kuris vyrauja šiaurėje. Tiksliau gal – kovojuama už save? Formaliai sakoma, kad siekiama įvesti šariatą, tačiau pastarasis jau ir taip galioja ne vienoje šiaurinėje provincijoje. Lyderis Mohammedas Yusufas – buvęs vietinis politikas, už akių nubautas mirtimi, tampa vis populiariausiu legendiniu „svieto lygintoju“. Kovoje su „BokoHaram“ armija elgiasi taip pat labai žiauriai, tad visuomenės radikalizacija tik stiprėja. Dar prieš dešimtmetį viltasi, kad armija šalyje suvaidins tokį pat vaidmenį kaip kadaise Turkijoje, tačiau nei armija, nei šalies administracija savo pažado neįvykdė.

Sakoma, kad šioje šalyje korumpuota viskas, kas tik įmanoma, nuo didžiosios politikos iki pramogų. Korupcija tampa jau nebe ekonomikos stabdžiu, o savitu jos varikliu. Sandoriai kuriami ir problemos sprendžiamos ne įstatymų, bet asmeninių susitarimų būdu.

Lankydamasis šalyje supratau, kad sugebėjimas apgauti sandorio partnerį yra ne nusikaltimas, o tiesiog gyvenimo būdas: leidiesi apgaudinėjamas ar vedžiojamas už nosies – pats kaltas. Prisimenu, kaip buvau suvedžiotas apsilankymo Abudžoje metu. Su dar dviem Europos parlamentarais „pasamdėme“ vairuotoją, žadėjusį parodyti mums savo miestą. Suderėjome trims valandoms už maždaug dešimties eurų Nigerijos daugianulį pinigų atitikmenį kiekvienas. Atrodė ne taip ir brangu. Kitą rytą mūsų samdinys paskambinęs pasakė, kad kaina bus net dvigubai didesnė. Tiek to, trauktis

nebėra kur. Tai dar ne viskas. Vaikinas atvyko gerą pusvalandį pavėlavęs ir pasakė, kad išvyksias anksčiau, nes taip reikia. Galiausiai planuota trijų valandų „ekskursija“ sutrumpėjo iki valandos, tačiau pinigų, bent dalies, niekas ir nemanė gražinti. Kiek nuliūdęs pabandžiau pasiūsti sveikinimo atviruką namiškiams, tačiau neradęs pašto skyriaus, palikau viešbučio būdinčiam pinigų pašto ženklui, kurį jis prižadėjo nupirkti kitą dieną. Veikia supratau, kad tikrai nenupirks – mano atvirukas jo visiškai nedomina ir niekuo neįpareigoja. Taip ir atsitiko. Tai nieko blogo, tai net labai gudru, paprasčiausiai dar koks euras-kitas vietinio žmogaus kišenėje.

Didžiausia Afrikos valstybė šiandien nėra nei didi fizinė, nei ekonominė, nei moralinė jėga. Tai veikianti demografinė bomba, kelianti siaubą visiems Afrikos ateities planuotojams. Jei dar po ketvirčio amžiaus Afrikoje gyvens du milijardai žmonių, tarp jų – per 600 000 000 nigeriečių, tai ką jie veiks, nesukūrus nei rinkos ekonomikos, nei elementarios gamybos infrastruktūros? O jei kažkas panašaus ir kuriam, tai labai iš lėto. Kapitalizmas į Afriką ateina su labai nesimpatišku laukinio kapitalizmo veidu. Afrika žiūri į pasaulį kaip į kažkokį afrikiečių skriaudiką, kurio galima neapkęsti, kurio taisyklių galima (ir net reikia) nepaisyti.

Nigerijos politika formaliai lyg ir yra didžiausios Afrikos šalies politika, tačiau ji neturi kokių nors gudresnių bruožų – nėra ilgalaikės strategijos. Visa Afrika jos neturi. Iki šiol neteko matyti nė vienos rimtesnės studijos apie tai, kad Afrika galėtų virsti kurioje nors srityje teigiama prasme dominuojančiu pasaulio regionu. Pasaulis, atrodo, pasmerktas dėl Afrikos pergyventi ir ja rūpintis, nors dažnai iš

karto aišku, kad to „rūpesčio“ rezultatai bus apverktini.

Laimingos Afrikos kūrimo mesijai buvo pasirodę kartu su kolonializmo ir apartheidu naikinimu, bet veikiai virto diktatoriais. Paskutinis šių laikų mesijas buvo Nelsonas Mandela, bet jis galiausiai liko ne praktinės politikos mokytoju, o kažkokios realiai neegzistuojančios geros mielos draugiškos Afrikos simboliu. Ar naujuoju mesiju taps „BokoHaram“ lyderis? Vargu, tačiau Afrika be simboliais tampančių politikos mokytojų savo problemas sprendžia labai sunkiai.

Į klausimą, ar Nigerija turi koki nors JTO laiminamą vaidmenį, reikėtų atsakyti teigiamai. Formaliai šalis yra pasisiūliusi būti savitu regioniniu policininku, ir savo pasižadėjimą vykdo, bent jau kiekybiškai. Nigerija turi pakankamai žmonių taikos palaikymo ir įtvirtinimo misijoms regione, yra paruošusi per 5000 karių ir specialistų JT misijoms, tačiau, kaip pabrėžiama, neturi politinio autoriteto ir negarantuoja, kad pajėgs išlikti bešališka ir tvarkingai dirbs pavestą darbą. Įvairiuose forumuose galima sulaukti Nigerijos balso skurdo mažinimo ar regioninės infrastruktūros plėtros klausimais, tačiau pasiūlymai veikiau lokalūs. Jei įvyktų JTO reforma ir Afrikai tektų nuolatinė vieta Saugumo Taryboje, Nigerija į ją pretenduotų, tačiau abejotina, ar tokį projektą lengvai paremtų kitos šalys.

Apie ką su Nigerija kalbės Lietuva, ar galės tikėtis Nigerijos balso, jei jo reikės balsuojant dėl situacijos Europoje ar Rytuose? Diplomatus užduotis – padaryti, kad reikėtų, tad santykius su Afrikos milžinu neabejotinai plėtoti reikia. Verslo pasaulis, nebijantis rizikuoti ir net ieškantis savotiškų verslo nuotykių, tą jau seniai daro. Laikas politikams. ☒

Lessing, Gotthold Ephraim, *Natanas Išmintingasis: Penkių veiksmų dramatinė poema*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas, Vilnius: Naujoji Romuva, 2013, 304 p., 700 egz.

Puikiai išversta vangi ir paini pjesė, laikoma masoniškosios Apšvietos ideologijos manifestu. Anot autoriaus, visos monoteistinės religijos (o *de facto* – ir visos civilizacijos) esančios lygiavertės ir negalima aptikti objektyvaus kriterijaus, leidžiančio išskirti vienas jų kaip pranašesnę. Reikšmę turįs tik žmogaus moralinis elgesys, kuris šaknijas „prigimtinėje religijoje“. Veda-mąją pjesės mintį gerai išreiškia pas-kutinė remarka: „Visiems be žodžių glėbesčiuojantis nusileidžia uždanga“. XVIII a. gal tai ir skambėjo mielai bei viltingai, dabar tokia vizija – žvelgiant labai geranoriškai – galima pavadinti nebent naivia.

Jonas Naujokas

Lionginas Šepetys, *Negeri užrašai: 1955–1990*, Vilnius: Žuvėdra, 2014, 400 p., iliustr., [700] egz.

Lionginas Šepetys yra tikras ir gerai žinomas lietuvių komunistas. Dar jis yra kiek mažiau žinomas, bet ne mažiau tikras komunistinis melagis. Šioje knygoje, kurioje esą sugulė ištraukos iš neva rastų 1955–1990 m. užrašų knyguciu, turėjo, pasak autoriaus, būti sugulė „darbo dienos, pareigų padiktuoti užrašai“, „pamąstymai po darbo“, „daugelio kelionių išpūdžiai“ (p. 10). Žinoma, neneigiamo, kad su dabartiniiais įvadėliais ir komentarais, kupiūromis, pažymėtomis ir ne. Tačiau skaitant (oi, kaip sunkiai) knygą matyti, kad jei ir būta kokių autentiškų užrašų, tai jie kone ištiesai ir apdairiai autoriaus „adaptuoti“ šiandienai. Antra, jei autorius ką nors anuomet rišlaus ir užsirašydavęs, tai jau tikrai ne autentiškas mintis ar išpūdžius. Ir

apskritai, ar komunistinio pareigūno užrašuose gali tvirti autentiško, ideologijos neperspalvinto tikrovės matymo atspindžiai? Tokia triguba (pamatymo, užrašymo, parodymo) neautentika taip patikimai užveria kalbamų metų sovietų gyvenamąją tikrovę, kad ji čia beveik visiškai nustelbta (po)sovietinio žmogaus savivaizdžio ir pasaulėvaizdžio. Kaip pasakė autorius apie vieną anų laikų kultūrininką: „Jis girdi tik savo kūrybinį balsą“. Tiksliai autodiagnozė. Gilintis toliau neverta.

Ne(tas) Šepetys

Milašius, Oskaras, *Lituanistinė ir politinė publicistika*, sudarė Genovaitė Dručkutė, iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė ir Neringa Klišienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, 287 p., [700] egz.

Neįsivaizduočiau tinkamesnės iliustracijos Oskaro Milašiaus (1878–1939) eseistikai nei knygos viršelį dabinantis Mikalojaus Konstantino Čiurlionio darbas „Preliudas (Vytis)“. Abiejų kūriniuose išreikštas labai konkretus, pasakiškas ir didvyriškas lietuviškumas kartu su universaliu mistiškumu. Pats Milašius Čiurlionį mini šitaip: „Ateityje, tinkamai išsprendus teritorinį ginčą, kurio objektas – Vilnius, Lietuva vėl taps mistiniu ryšiu, jungiančiu arijišką, apaštališką krikščionybę (didžiojo Čiurlionio ir K. Šimonio darbai yra jos grynas įrodymas), karštą lenkų tikėjimą Šventąja dvasia ir iškilųjį tradicinį Lietuvos žydų ezoterizmą“. Kas tai: mesianizmas, milenarizmas, naujos socialinės tvarkos vizija? Viena yra aišku – prancūziškai rašančiu lietuvių poetu save laikęs Milašius mintijo ir apie politinius reikalus: Europos būklę ir ateitį po Didžiojo karo, Lietuvos geopolitinę situaciją, jos vaidmenį atsinaujinant Europos tautoms.

Prirėkė daugiau nei pusės šimtmečio, kad lietuviškai galėtume skaityti bent dalį Milašiaus „politinių raštų“. Tiesa, pastarieji knygoje glaudžiasi kartu su nuobodoka publicistika apie lietuvių audimo ir siuvinėjimo meną ar liaudies dainas. Čia, matyt, tiems, kurie negali rimtai skaityti poeto politinių išvalgų.

Rosita Garškaitė

Montefiore, Simon Sebag, *Kalbos, pakeitusios pasaulį*, iš anglų kalbos vertė Aidas Jurašius, Vilnius: Tyto alba, 2013, 224 p., iliustr., 5000 egz.

Bet kuri rimtesnė politinė permaina gali būti susieta su kokia nors reikšminga politine kalba. Būtų keista, jei susidurtume su reikšmingu politiniu įvykiu, bet nerastume jį lydėjusios kalbos. Vis dėlto sudarytojas savo knygą galėjo pavadinti ir „Kai kurios pasaulį pakeitusios kalbos“, mat, nors knygos įvade ir žadama klasika tapusių kalbų, tačiau joje nerasime Vakarų civilizacijos pamatus klojusią klasikinių autorių retorikos šedevrų. Daugiau negu pusę knygos tekstų sudaro anglosaksų kilmės autorių pasisakymai iš XX a. Nepaisant šio santykinio vienpusiškumo, rinkinys pajėgus sudominti ir istorijos žinovus, ir eilinius retorikos mėgėjus – kiekvienas ras bent vieną susimąstyti verčiantį tekstą.

Šarūnas Jokubaitis

Navakas, Kęstutis, *100 dv.* Eilėraščiai, Vilnius: Apostrofa, 2013, 125 p., [800] egz.

Labai elegantiška knygelė – turint galvoje ir įdomiai Sigutės Chlebiskaitės sumanytą fizinį jos kūną, ir šimtą paties Navako tekstų. Autorius šiuos tekstus vadina sonetais – pirmoji pusė knygos yra Petrarco, o antroji – Shakespeare'o sonetų savitos modifikacijos. Į griežtą formą išspraudžiamas

žaismingas, laisvas, kartais kiek ir padrikas kalbos srautas yra autoriaus tokiu būdu suvaldomas, tačiau šiek tiek į akis krinta kokybinis šimto eilėraščių netolygumas. Kai kurie eilėraščiai tikrai elegantiški ir žavūs, o keletas kitų, atrodo, balansuoja ant manieringumo ribos, tad kyla klausimas, ar šimtas sonetų nėra pernelyg apvalus užmojis poetui. Ypač tokių sonetų, kurie, kaip sakė pats poetas, yra rašyti kaip vientisa knyga, o ne eilių rinkinys, tad po vieną būtų „našlaičiai“. Ir vis dėlto – gražiai autorius kalbina daiktus ir kasdienybę, gražiai ir su šypsniu praskleidžia ribines situacijas.

Mantas Tamošaitis

Skrupskelis, Kęstutis, Ignas *Skrupskelis: asmenybė ir laikmetis*, Vilnius: Versus aureus, 2014, 416 p., iliustr., 400 egz.

Pažvelgus į šios knygos autoriaus pavardę ir antraštę, nereikia apsigauti – tai tikrai nėra sūnaus tėvui skirta adoracija. Juoba kad tėvas žuvo jaunas, o sūnus, dabar pensininkas, jo nebuvo spėjęs pažinti. Ilgo ir sudėtingo rekonstrukcinio tyrimo ir žaismingai taktiškos interpretacijos rezultatas – puiki ne tik žurnalisto, intelektualo, *Židinio* ir *XX amžius* redaktoriaus ir prieškarinio visuomenės veikėjo Igno Skrupskelio (1903–1943) biografija, bet ir jo gyvenamosios epochos skerspjūvis. Asmeninio gyvenimo vingiai sklandžiai įkontekstinti į prieškarinio Lietuvos visuomenės radimosi laiką bei Europos politinių bei kultūrinių įtampų erdvę. Galima nemažai patirti ir apie mokytojų bei mokinių, bičiulių bei bendraminčių (pirmiausia ateitininkų) kultūrinę aplinką (Stasį Šalkauskį, Juozą Eretą, Antaną Maceiną, Zenoną Ivinskį, Praną Dielininkaitį etc.). Knyga neabejotinai būtina perskaityti visiems, kurie domisi anų laikų Lietuva. Dera pastebėti, kad pasakojimui savito žavesio prideda ir amerikoniškos lietuvių kalbos (ar prieškarinio lietuviškos spaudos) perliukai.

Skirmantas Laurinaitis

Speer, Albert, *Trečiojo Reicho viduje: Hitlerio ginkluotės ministro memoruarai*, iš vokiečių kalbos vertė Ieva Sidaravičiūtė, Kaunas: Obuolys, 2013, 699 p., iliustr., 2000 egz.

Kadaise sensacingi ir veik skandalingi Hitlerio architekto ir produktinio ministro atsiminimai ir šiandien net labai įdomūs. Žinoma, atmintis, tvarkydama bei rūšiuodama praeities gyvenimo detales, kartais valingai, o kartais ir ne, atsirenka malonesnes akimirkas. Tad nenuostabu, kad knygoje itin daug dėmesio skirta kanceliarijos perstatymui, Berlyno pertvarkos projektams, pastatų tūrių užstatymui ar Oberzalbergo takeliams. O Holokaustas, vergų darbas, masinės deportacijos ir žudynės neminimi arba šmėkšteli tik milžiniškų nuostolių problemos pavidalu. Neabejotinai įdomiausia – aukščiausios nacistinės viršūnėlės psichologiniai portretai ir nesibaigiančios kovos dėl valdžios, primenančios šešiolikmečių paauglių rietenas. Lietuviškam vertimui labai trūksta istorinį kontekstą ir memuarų sukeltas diskusijas atskleidžiančio įvadinio straipsnio. O taip pat – išsamių paaiškinimų apie aukštuosius, bet ne pirmo ryškumo Reicho valdininkus. Na, o blizgiomis raidėmis išdabintas bei detektyvą žadantis viršelis atrodo mažų mažiausiai nepadoriai.

Vladas Liepuonius

Šv. Kryžiaus Jonas, *Kopimas į Karmelio kalną: Smulkieji raštai*, iš ispanų kalbos vertė Jūratė Micevičiūtė ir sesuo Ieva Marija, (ser. *Mystica christiana*), Vilnius: Aidai, 2014, 550 p., iliustr., 800 egz.

Šv. Kryžiaus Jono knygos *Kopimas į Karmelio kalną* pasirodymo data gana simbolinė – vos keletą mėnesių iki pal. Jono Pauliaus II paskelbimo šventuoju. Šv. Kryžiaus Jono raštai, gauti iš Gyvojo Rožinio būreliui vadovavusio Jano Tyranowskio, atliko labai svarbų vaidmenį būsimosio popiežiaus dvasinio brendimo kelyje. Tačiau skaityti

Šv. Kryžiaus Joną dėl to, kad geriau pažintume Joną Paulių II, būtų pernelyg atsietas, šalta ir, svarbiausia, patogu. Šv. Kryžiaus Jonas kviečia kiekvieną iš mūsų *Kopimą į Karmelio kalną* priimti kaip asmeninį iššūkį. Niko Kazantzakio knygoje *Dievo neturtėlis* brolis Leonas kalba apie du kelius pas Dievą: pirmasis – kai pas Dievą patenki su vyno skoniu ant lūpų, sočius, nieko nestokojantis, o antrasis yra šventojo kelias, kai pas Dievą keliauji kaip šv. Pranciškus – apdriskęs kaulų ir plaukų veltinukas, dvokiantis prakaitu ir žeme. Šv. Kryžiaus Jonas jau kopimo pradžioje perspėja, kad kelias į Karmelio kalną yra ne tiems, kurie pas Dievą mėgsta eiti per tai, kas malonu ir gardu. Šioje knygoje gausu tamsos, galiausiai vedančios į Šviesą.

Donatas Puslys

Трауберг, Наталья, *Домашние тетради*, сост. Мария Чепайтите, СПб.: Книжные мастерские, 2014, 412 p., 1500 egz.

Septyni sąsiuviniai (vienas jų – komentarų), sudėti į kartono dėžutę, mena savilaidos laikus. Tai ilgakai gyvenusios Vilniuje, draugystės ir šeimos ryšiais susijusios su Lietuva rusų vertėjos ir krikščioniškos minties puoselėtojos Nataljos Trauberg tekstai, pasirodę „namų leidykloje“ – pirmos trys išėjo XX a. septintame dešimtmetyje, kitos – sudarytos iš įvairių tekstų jau XXI a. Tai apmąstymų, atsiminimų, puslapių iš mėgstamų rašytojų ir gyvų išpūdžių rinkinys, liudijantis, kad net šleikščiausioje sovietinėje pilkumoje egzistavo dvasinės ir intelektualinės atgaivos salelės, kurias susikurdavo patys žmonės, tiesa, kai kada rizikuodami laisve, ir beveik visada – turima reliatyvia gerove. Lietuviški šio liudijimo kontekstai ir žvilgsnis į juos „iš šono“ – išskirtinis *Naminių sąsiuviniių* bruožas, vertas lietuvių skaitytojų dėmesio ir permąstymo.

Vytautas Ališauskas

Nauji vietinės inteligentijos uždaviniai

PASTABUSIS

Gerb. redaktorius, mano praėjimas į redakcijos patalpas, kad bendrai nužymėti abipusiai naudingą bendradarbiavimo gaires ir, aplamai, kad man biškiuką arčiau susipažinti su darbo žurnale specifika, yra piktybiai sabotuojamas. Dėl šito, ieškodamas ant kokio pagrindo statyti tarpusavio pasitikėjimą, aš pravedžiau patikrinimą, kokie asmenys daleidžiami į redakciją. Per kelias žvalgybinių veiksmų bromoje valandas užfiksavau ne mažiau kaip keturis smulkiaburžuazinių kompromisų su sąžine kamuojamus humanitarijus, du kokius tai iš pirmo žvilgsnio neobjektyvius politologus, tris altorių šešėlyje suvešėjusias klerikalines piktžoles, vieną platoniškosios metafizikos auką ir šiaip dezorientuotą jaunimą, ieškantį ko tai ne vietoje padėto dvasingo. Dar mėgino užėiti, matomai vienkartinės negražinamos paskolos klausimu, neblaivi genetiškai bankrutavusios gediminaičių dinastijos mutacija – kunigaikštis Vildaugas, bet po aštraus apsikeitimo nuomonėmis pro domofoną ji buvo priversta užleisti pozicijas. Ar gerb. redaktorius stato sau nors tikrai teorinį klausimą, koks moralinis klimatas susiformuoja redakcijoje prie tokios publikos?

Šiame momente aš iš viso daug dėmesio skiriu respublikinių masinės informacijos organų analizei ir, deja, prisieina paapgaleistauti, kad gerb. redaktoriaus žurnalas neiškrenta iš bendro visuotinio negatyvizmo ir problemų čiulpimo iš piršto konteksto. Dar nieko, kai žurnalistinis negatyvizmas, padlaižaudamas miesčioniškam nepasitenkinimui viskuom aplinkui, tik mėgaujasi kokiais tai neprincipiniais vidiniais trūkumais, bet pas mus jau

kažkur tai nuo praeito rudens išsivystė pavojinga, anksčiau tik iš surūdijusių landsberginio militarizmo vamzdžių dūmijusi tendencija kurstyti antikaimyniškas nuotaikas, žiūrėti pro padidinamą stiklą į svetimas problemas ir gąsdinti plačiąsias dirbančiųjų mases storais propagandos siūlais susiūtu Rusijos baubu. Nepalieka įspūdis, kad į respublikines redakcijas yra prileistos tokios slogaus revanšistinio tvaiko apimtys, kad nuo jo apsvaigę žurnalistai tik rusofobiškai loja, vizgindami uodegas savo tikriesiems šeimininkams NATO ir ES, vietoj to kad nušviesti visišką valdančiojo režimo ekonominės ir socialinės politikos krachą, iš kurio griuvėsių jau dešimtmečiais niekaip neišsikapanoja daugumas respublikos gyventojų. Kur slepiasi tikrosios šios situacijos priežastys, kokios jėgos stovi už siekių nustatyti mūsų respublikos visuomenę prieš didįjį kaimyną, kuris tik neslepia, kad nori vėl draugauti su mumis biškuliuką glaudžiau, o ne per toki atstumą kaip dabar?

Pas mus Pedinstitute yra sustiprinta mokslinė kultūrologija, bet aš noriu pažiūrėti į duotąją tematiką pro jos prizmę ne vien dėl šito, bet ir todėl, kad čia randasi daug didesnis problemų diapazonas nei tik broliško dujotiekio kainodara ar antisanitarinis mūsų pieno produktų stovis. Už vieną problemą pilną atsakomybę neša mūsų akademiniai sluoksniai, kuriuose kai kas yra labai suinteresuotas užtušuoti tą faktą, kad mes lygiai taip pat kaip ir kazachai, kirgizai, turkmėnai, uzbekai, jakutai, latviai, evenkai bei visa

eilė kitų etninių darinių ilgus periodus nenustojamai penėjomės aukštąja kultūra iš dosnaus motininio Rusijos spenio. Kiekvienas felčeris žino, kad jokia lašalinė nepakeis mamos pieno, bet kas paaiškins, kokiai traumai prisilygina situacija, kai dar tik galvutė nuo istorijos dugno keliantis etnis darinys yra priešlaikiai atplėšiamas nuo natūralaus dvasinio prasimaitinimo šaltinio ir turi pats išgyventi, kaip mes, lietuviai, rausdamiesi po atliekas nuo lenkų didžponių puotos stalo ar apgaudinėdami alkį amerikoniškais surogatais? Kiek praradome, rodo net ir seniai išblėsusi paprastų žmoniškų kontaktų, kuriuos aš renku kruopelė prie kruopelės mokslinei publikacijai *Pedinstituto darbuose*, šiluma. Duodu pirštą atkašti – gerb. redaktorius nežino, kad Turgenevas asmeniškai leido Biliūnui perdaryti *Mumu* į *Kliudžiau*, Čiurlionis gydėsi vienoje palatoje su peredvižnikais bei iš savo paletės duodavo jiems mėlynos spalvos, kai jie jau iki pat galo išspausdavo visus savo mėlynų dažų tiubikus ir psichuodavo, kad jiems neišeis pavaizduoti neišmatuojamą rusišką tolumą, o Basanavičius iš viso su Lunačiarskiu buvo ant tu, mainėsi pašto ženklais ir siuntinėjo vienas kitam atvirukes vasario 16 ir lapkričio 7 dienos proga. Jau sekančiame rai-

dos etape, kai savo pirmoj darbinėj komandiruotėj į Maskvą susitikusi su draugu Stalinu, Saloméja Nėris gavo saulės smūgį, ne kokia tai dar mažai tada kultūringa Cvirka, Venclova ar Sirijos Gira, o pats draugas Molotovas tol švelniai, bet neatstojamai lai-

kė pridėjęs prie jos kaktos drėgną politbiuro servetėlę, kol poetės akys vėl guviai sutyvuliavo lietuviško ežero gelme.

Jeigu kasti giliau, matosi, kad mūsų vietinė inteligentija niekaip neišauga iš mažmeninės kioskininko psichologijos ir beviltiškai velkasi maštabiškų istorinių procesų užpakalyje. Bet netgi ji, valdančio režimo pasmerkta užsidirbti ant duonos monotoniškai suvedinėjant buržuazinės moralinės buhalterijos galus, ko tai miglotai ilgisi, ko tai trokšta, lyg tai ne iki galo pamiršus, kad kada tai, glaustose sielos inžinierių gretose, ji išdidžiai stovėjo visuomeniniame avangarde. Deja, šitas jausmas negauna revoliucinės išieigos, nes kai tik jis prisikaupia vietinės inteligentijos viduje ir iššaukia jai klasinę savigraužą, valdantysis režimas užbėga už akių ir antihumaniškais psichoanalizės metodais kanalizuoja ją į išorinio priešo paiešką, prikišamai mojuodamas po nosimi jau minėtu Rusijos baubu. Apskaičiavimas čia tikslus: didžiojo kaimyno akilai nekėtas, kas kur tai neprašvitinamoje savo pasąmonės lubiankoje laiko užrakinęs jam pavydą, už tai kad didysis kaimynas ir toliau vykdo istorinę misiją, bet jau be tų, kurie išsigimė į atitvertą spygliuota ES viela ir NATO naikintuvais ganomą bandą. Taip valdantysis

režimas iš karto likviduoja du kiškius: vietinė inteligentija ne tik kad išduoda savo funkciją atskleisti reakcinę valdančiojo režimo esmę, bet ir yra nemokamai jo eksploatuojama kurstyti antikaimyninei isterijai likusiųjų respublikos gyventojų sluoksniuose.

Šiame etape visa progresyvioji žmonija nukreipė žvilgsnius į Rusiją, nes ji vėl aukštai, daug aukščiau už visus liberaldemokratinis dangoraižius, iškėlė internacionalizmo vėliavą, kovodama su veidmainiška valstybinio suvereniteto ir teritorinės neliečiamybės doktrina. Mokslinė kultūrologija rodo, kad kai kurių etninių darinių savistovumas neišplaukia iš jų oportunistinės prigimties ir yra jiems žalingas. Dėl šito tokie etniniai dariniai istorinio vystymosi eigoje paprastai vaidina aptarnaujančio charakterio rolę, ir kad gerai jaustis jiems pilnai užtenka respublikinės ūkiskaitos, dainų švenčių ir prisiminimų apie šlovingą feodalinę praeitį, jeigu tokia iš viso buvo. Palikti savivalei, jie užsižaidžia beprasmiu individualizmu, nesveikai susikoncentruoja į materialinės gerovės vaikymąsi, o jų valdantieji režimai, nuolankiai atkišę letenėles, prašinėja išmaldos iš tarptautinės finansinės oligarchijos už besąlygišką jos užgaidų tenkinimą. Principe, dabar istorija mums, kaip tokio charakterio etniniam dariniui,

duoda dar vieną šansą įsijungti pagalbininkais į didžiosios internacionalinio patriotizmo misijos įgyvendinimą. Suprantama, kad duotajam momentui revoliucinė situacija dar nepribrendo ir atvirai išnagrinėti savo suvereniteto bei teritorinės neliečiamybės veidmainiškumo klausimą galėsime tik kažkur tai sekančiame penkmetyje, bet šioje fazėje labai svarbu netrukdyti savo didžiajam kaimynui, neerzinti jo. Šią programą minimum galime atidirbti net ir su politikorektiškumo hipnozėje skendinčia vietine inteligentija, jeigu eurokledėdama ji per garsiai nedejuos apie kokius tai pseudo pavojus neteisingai suvokiamiems savo etninio darinio interesams.

Dėl šito gerb. redaktoriui geranoriškai primenu, kad etatas jam yra duotas ne tam, kad šerti dirbančiuosius nacionalistinės retorikos balanda, o kad kelti jų semiotinio sąmoningumo lygį, ugdyti semantinę budrumą nelengvomis stiprėjančio nihilistinio keliaklupsčiavimo mums svetimoms vertybėms sąlygomis. Jeigu ideologinio pakrikimo procesai tęsis ir toliau, o vis įžulesnės antikaimyninės provokacijos nenustos, į gerb. redaktoriaus žurnalo ir kitų masinės informacijos organų patalpas ateisiu jau ne aš, o liaudies stichiškai sukomplektuotos redakcijos. ❧

Pasagėlės

BENJAMINAS KROKAS

Po visų žygių Batuotas katinas pagaliau nusiavė batus: nuo baisios smarvės krito pats markizas Karabasas.

*

Atskrido dvylika brolių, juodvarniais lakstančių, į Kuršių Neriją ir kormornais pavirto.

*

Pabučiavo Ivanuška varlę, o šioji ėmė ir švelniai nurauodo.

*

Kaščėjus Nemirtingasis su nerimu laukdavo Velykų.

*

Atsigulė Raudonkepuraitė į guolį, nusiėmė savo kepuraitę ir vilką utėlėm užleido.

*

Pakrapštė Aladinas seną lempą, ir iš jos išlindo Arabų pavasaris.

*

Ištraukė senis auksinę žuvelę, bet auksas padirbtas buvo, tai toji iškart krante surūdijusia geležėle nukrito.

*

Ali Baba, apimtas krikščionybės dvasios, plėšikų kaktas pažymėjo kryželiais.

*

Spragtukas labiausiai svajojo apie dantų šepetėlį.

*

Daktaras Aiskauda operuodavo be narkozės.

*

Undinė užvis labiausiai bijojo delfinų poravimosi meto: ji jau buvo pamilusį žmogų.

*

Kurmis buvo didžiai racionalus jaunikis: Coliukė papildė jo žiemos maisto atsargas.

*

Bjaurusis ančiukas buvo toks bjaurus, kad net iškeptas atrodė kaip gyvas.

*

Tik sugrįžęs pas žmones Mauglis suprato, ką reiškia senojo Akelos žodžiai: „Vilką kojoms peni“.

*

Kiaulė-taupyklė labai didžiavosi savo skyde. Iki pirmos vaivorykštės.

*

Pagrandukas, apiplėšęs senelę ir senelį, pabėgo į Angliją.

*

Patraukė Jonukas į Vilenščizną, pakeliui ištroško, atsigėrė iš ožio pėdos ir Kozlovskiu pavirto.

*

Aplankė Kajų pirmoji meilė, ir Sniego Karalienė ištirpo.

*

Trys paršiukai susirgo afrikiniu kiaulių maru, ir jų pasaka baigėsi.

*

Pelenė, skubėdama iš puotos, užšoko ant eskalatoriaus, bet įstrigo batelis, ir eskalatorius sustojo.

*

Per Mažylio laidotuves Karlsonas gedulo ženklan propelerį sutepė juodųjų serbentų uogiene.

*

Buratinas labiausiai bijodavo susirgti sloga.

*

Tėtė Karlas mėgo išgerti, ir syki svirduliuodamas namo apsikabino medį: taip gimė Pinokis.

*

Atsistojo Eglė prie jūros ir ėmė šaukti: „Žilvine žilvinėli, jeigu gyvas, atplauk pieno puta, jeigu negyvas – kraujo puta“. Suputojo jūra, ir išniro Putinas. ❧

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt ketvirti metai. 2014, Nr. 3 (267)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“

Pilies g. 8, 01123 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorė GABRIELĖ GAILIŪTĖ
Tel.: (+370-5) 2120 311, mob. tel.: (+370) 614 16292
El. paštas: naujasis.zidiny@gmail.com
<http://www.nzidiny.lt>

REDAKCIJA

Nerijus ŠEPETYS (vyriausiasis redaktorius)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Mingailė JURKUTĖ (redaktorė)
Tomas VAISETA (redaktorius)
Rūta CHLOMAUSKAITĖ (ikonografe)
Violeta BOSKAITĖ (dizainerė)
Dainė GALINIENĖ (maketuotoja)

REDAKCIINĖ KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS
Guoda AZGURIDIENĖ
Alfredas BUMBLAUSKAS
Antanas GAILIUS
Kęstutis K. GIRNIUS
Giedrė JANKEVIČIŪTĖ (pirm.)
Petras KIMBRYŠ
Paulius SUBAČIUS
Arūnas STREIKUS
Lionginas VIRBALAS SJ

BENDRADARbiai

Ieva ASTROMSKAITĖ, Vilius BARTNINKAS,
Tomas DAUGIRDAS, Marija DRĖMAITĖ,
Bernardas GAILIUS, Liudas JOVAIŠA,
Monika KARENIAUSKAITĖ,
Katarzyna KORZENIEWSKA, Vladas LIEPUONIUS,
Jonas MALINAUSKAS, Živilė NEDZINSKAITĖ,
Mindaugas PAKNYS, Juozapas PAŠKAUSKAS,
Laurynas PELURITIS, Eligijus RAILA,
Kęstutis SKRUPSKELIS, Gražina SVIDERSKYTĖ,
Kęstutis ŠAPOKA, Aurimas ŠVEDAS,
Giedrius TAMAŠEVIČIUS, Egidijus VAREIKIS,
Dalia ZABIELAITĖ, Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,
www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,
Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“,
Vytautas ALIŠAUSKAS, kun. Vaclovas ALIULIS MIC,
Emilis DAMBAUSKAS, Nerija PUTINAITĖ

ŽURNALO RENGIMĄ IR LEIDIMĄ IŠ DALIES REMIA

Projektas „Aukštosios kultūros impulsai mokykloms (AKIM)“, finansuojamas Europos socialinių fondų pagal 2007–2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksnių programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ VP1-2.2-ŠMM-10-V priemone „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

Projekto kodas VP1-2.2-ŠMM-10-V-02-005

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

IŠ DALIES REMIA ŠIAS
ŽURNALO PUBLIKACIJAS

Rubrikas *Laiškas redaktoriui, Dienoraštis, In memoriam, Ižvalgos, Fotografija, Sovietika, Akademijė, Kristijono Donelaičio 300-osioms gimimo metinėms, Kultūros istorija, Nustebimai, Apžvalga, Knygų mugė, Užsklanda*

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Savanorių pr. 174D, 03153 Vilnius
Tiražas 1500 egz. Kaina 6 Lt
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845

Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa
Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu
Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta tvarka

Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako

© Maketas – „Naujasis Židiny-Aidai“, M. Gedminas, 2000

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Laiškas redaktoriui

JONAS MALINAUSKAS

Keturių popiežių šventė 1

Dienoraštis

MONIKA KARENIAUSKAITĖ

Šveicarijos dienoraštis: Devyni mėnesiai namuose 4

In memoriam

NERIJUS ŠEPETYS

In memoriam Sigitui Jegelevičiui (1938–2014) 9

Įžvalgos

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Teisė atsiskirti 14

Fotografija

AGNĖ NARUŠYTĖ. Kad priešas liautųsi laimėjęs 16

Sovietika

NERIJA PUTINAITĖ. Sovietinės sekuliarios apeigos ir perkeistas žmogiškumas 25

Akademybė

TOMAS DAUGIRDAS

Pergyvenimas dėl kultūros politikos 32

Kristijono Donelaičio 300-osioms gimimo metinėms

MIKAS VAICEKAUSKAS. Raudonojo rašalo problema: Prozdinių ženklų žymėjimas Kristijono Donelaičio rankraščiuose 34

Kultūros istorija

DAVID FRICK. Toleruoti netoleruotinus: sugyvenimas XVII a. Vilniuje 45

Nustebimai

GUODA AZGURIDIENĖ

Daug tolerancijos ir viena tikrumo akimirka 53

APŽVALGA

Akvilė Naudžiūnienė. War / saw: žydiškumo praradimai ir atradimai 55

Monika Šipelytė. Aktualios diskusijos: ne visai partizanai, ne visai karas 59

Geležinė Lapė. Klišių klausimu 62

Egidijus Vareikis. Netikėti kolegos ir partneriai. Milžinas be... branduolinio ginklo 66

Knygų mugė 68

Užsklanda

PASTABUSIS

Nauji vietinės inteligentijos uždaviniai 70

Užsklanda

BENJAMINAS KROKAS

Pasagėlės 72

Skilčių logotipai: *Įžvalgos* – Gordon Edvard Craig. Book of Penny Toys. 1899. Iliustracija. Medžio raižinys; *Akademybė* – Gargulė (Oksfordas, Naujoji kolegija); *Nustebimai* – XVIII a. nežinomo anglų autoriaus graviūros fragmentas; *Užsklanda* – Balkono konsolės detalė (Ragūza, Palazzo la Rocca, XVIII a.); *Benjamins Krokas* – Annos Constenoble piešinio fragmentas.

Viršelyje – Patricija Jurkšaitytė. Olandiškos istorijos. 2013. Drobė, aliejus. Vidmanto Ilčiuko nuotr.